

ΟΠΟΛΙΤΗΣ

Νέοι Επιδόσεις • Τεύχος 413 • Ιανυός 1991 • Δοχ. 100

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ίούλιος 1991
τεύχος 113

Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα
τηλ. 3239645, 3228791
τιμή τεύχους 400 δρχ.

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καφάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστέιδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άντρεάς Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα

Έκδοτης: Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58, τηλ. 3228791, 3239645. Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας. Έκτύπωση: Θαν. Γκόνης, Χαριλάου Τρικούπη 18, τηλ. 3620383.

Έπιμέλεια, διόρθωση: Γιάννα Κατσιαμπούρα.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Όλα τὰ τεύχη
του ΠΟΛΙΤΗ
από τό 1 έως τό 102
(1976-1989)
μόνο μέ 10.000 δρχ.

Περιεχόμενα

Νέες διασπάσεις, νέες άπορίες	5
Βασίλη Ζουναλή, Τοχιστές και σουλατσαδόροι	6
Χαράλαμπου Γολέμη, Προεδρικές παραινέσεις	8
Σταύρου Λιβαδά, Συνασπισμός: από την κρίση στη ρήξη	10
Γιώργου Μαργαρίτη, Τό τέλος του Ρωμαϊκού Δικαίου και όλων των δικαίων	12
Άγγελου Έλεφάντη, Δέν προκάναμε	13
Άγγελου Έλεφάντη, Ό λόγος του καφενείου — Κρέων καφενόβιος	17
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Ό κρίση της (φιλαθλης) κοινότητας ..	21
Γιώργου Καρρά, Έπτάμισι πρόσωπα ζητούν συγγραφέα	24
Ό Πολίτης, Στιγμαϊα και αϋθόρμητα	26
Ζακϋ Πρυνεντύ, Τά κανάλια των διαφημίσεων	28
Βασίλη Κρεμμυδά, Κοινωνικές διαστάσεις του έλληνικού Παν/μίου ...	31
Βούλας Τσινόρεμα, Κοινωνικές και θεσμικές πλευρές της κρίσης των ΑΕΙ	35
Εϋθύμη Παπαδημητρίου, Στρατιωτικός κρατικός καπιταλισμός	39
Κωνσταντϋο Πρέβε, Κομμουνιστική έπανοικοδόμηση στην Ίταλία 1991	43
Δηϋώς Καγγελάρη, «Τραγούδια» για όνειρικά ταξίδια	49
Βάσως Κιντή, Ό λιτότητα και τό βιβλίο	50
Γιάννας Κατσιαμπούρα, Άπαντα Διονυσίου Σολωμού	51
Βασίλη Ζουναλή, Ζάν Μπωντριγιάρ, Ό καθρέφτης της παραγωγής	52
Μαριάννας Δήτσα, Βιβλιοκριτικά σημειώματα: Τ.Σ. Δέλτα, Άναμνήσεις, Ό. Άναγνωστάκη, Εϋαγγελίας Μπαλτά, Ό Καπαδοκία των ζώντων μνημείων, Κ.Θ. Δημαρά, Ό Ρωσοαγγλογάλλος, Νίκου Γουλανδρή, Βιβλιογραφικό μελέτημα Δημήτρη Χατζή, Γιώργου Σεφέρη, Μέρες Ζ'	57
Γιά την «Ψυχοπαθολογία της πείνας, του φόβου και του άγχους» των Φ. Σκούρα, Α. Χατζηδήμου, Α. Καλούτση, Γ. Παπαδημητρίου Γράφουν οι: Θανάσης Τζαβάρας Θανάσης Καράβατος	58
Φίλιππος Όλιου	59
Άγγελος Έλεφάντης	61
Άγγελου Έλεφάντη, Ό σοσιαλιστική σκέψη στην Έλλάδα	63
Γ.Κ., Μαίρης Μαγκάκη, Άρχαιότητες δανεικές κι άγύριστες, Τά θερινά σινεμά	65

Τό έξώφυλλο είναι του Τάσου Χαλά.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 3.000 δρχ.
Έξάμηνη (6 τεύχη) 1.500 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εϋρώπη έτήσια: 3.500 δρχ.
Άλλες χώρες, έτήσια: 4.000, έξάμηνη 2.000
ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Έτήσια: 2.000.

Νέες διασπάσεις, νέες άπορίες

Ἡ διάσπαση τοῦ ΚΚΕ ἦταν ἀναμενόμενη ἀπό καιρό. Ἐπιπλέον τόσο ἡ ἀφορμὴ πού τήν προκάλεσε ὅσο καί ἡ μορφή πού πήρε, ἀκόμη καί τὰ θλιβερά ἐπεισόδια τύπου ἀγανακτισμένων πολιτῶν πού τήν συνόδευσαν, δέν ἐξέπληξαν οὐσιαστικά κανέναν. Προφανεῖς εἶναι μᾶλλον καί οἱ βραχυχρόνιες ἐπιπτώσεις τοῦ γεγονότος.

Ἀπό τή μιὰ μεριά τό ΚΚΕ τῆς κ. Παπαρήγα θά ἐπαναφέρει στό προσκήνιο τό τιμημένο παρελθόν, τούς ἀγῶνες, τίς θυσίες, τούς ἥρωικούς νεκρούς, θά ἐνισχύσει τήν «ταξική» ἀδιαλλαξία καί θά ὀξύνει τή φραστική του ἀντιπαράθεση μέ τήν κυβέρνηση. Ἐτσι θά προσπαθήσει νά διατηρήσει τόν ὑπάρχοντα μηχανισμό του μέ τίς μικρότερες δυνατές ἀπώλειες, προσβλέποντας πολιτικά σέ μιὰ κάποια μορφή συνεργασίας μέ τό ΠΑΣΟΚ καί ἐλπίζοντας ὅτι στίς προσεχεῖς ἐκλογές θά κρατήσῃ τή μερίδα τοῦ λέοντος ἀπό τό ποσοστό τῆς Ἀριστερᾶς. Ὁ ὑπολογισμός του εἶναι καί ἀπλός καί κυνικός: καλύτερα ἕνα ποσοστό τῆς τάξης τοῦ 5 ἕως 6% ἀλλά δικό του παρά τὰ μεγαλύτερα, πού θά προσδοκοῦσε ὁ ἐνιαῖος Συνασπισμός ἀλλά ὑπό τήν κυριαρχία τῶν ἄλλων συνιστωσῶν τοῦ ΣΥΝ.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά οἱ ἀπό καιρό σοβοῦσες ἀντιθέσεις στούς κόλπους τῶν «ἀνανεωτικῶν» θά ξεσπάσουν, ἡ σχετική ἀνυποληψία τῶν ἡγετικῶν τους στελεχῶν καί ἰδεολογική ἀνομοιογένεια θά καταδικάζουν τήν παράταξη αὐτή σέ μόνιμη κρίση. Οἱ φυγόκεντρες τάσεις πρὸς κάθε κατεύθυνση εἶναι τό μέλλον αὐτῆς τῆς παράταξης πού αὐτοσυστήνεται ὡς ἀνανεωτική καί ἐκσυγχρονιστική. Καί βέβαια ὁ Συνασπισμός τῶν «ἀνανεωτικῶν» θά διατηρηθεῖ κατ' ἀρχήν ὅσο διαρκεῖ ἡ σύγκρουση γιά τόν διαχωρισμό ἀπό τήν κ. Παπαρήγα ἀλλά πολύ δύσκολα θά μπορέσει νά ξεπεράσει στίς ἐκλογές τό φράγμα τοῦ 3%, πράγμα πού θά προκαλεῖ διάφορες νευρικές κινήσεις, ἰδίως σέ ὅσα ἐκ τῶν στελεχῶν του πού πολιτική θεωροῦν μόνο ἐκείνη πού ἀσχεῖται διά τῆς κατοχῆς βουλευτικῆς ἔδρας. Προμηνύονται ἐπομένως «μεταγραφές», πάλι πρὸς πάσα κατεύθυνση.

Προφανῶς αὐτή ἡ νέα διάσπαση τῆς Ἀριστερᾶς, πού συντελεῖται μέσα σέ ἕναν πλήρως ἀποἰδεολογικοποιημένο καί ἀπολιτικό διάκοσμο, θά καταστήσει ἀκόμη πιό ἀφερέγγυα, ἀκόμη πιό περιθωριακή τήν Ἀριστερά. Τό ΠΑΣΟΚ θά μπορεῖ νά μονοπωλεῖ, χωρίς ἀντίπαλο, τόν προοδευτικό χῶρο, ὁ δικομματισμός θά εἶναι μοίρα τοῦ τόπου. Καί τό κρίσιμο ἐρώτημα τίθεται ἀκριβῶς ἐδῶ: ἂν ἡ Ἀριστερά πού ἐκπροσωπεῖ τό ΚΚΕ δέν μπορεῖ οὔτε θέλει καί ἡ Ἀριστερά πού ἐκπροσωπεῖ ὁ Συνασπισμός τῶν «ἀνανεωτικῶν» οὔτε κι αὐτή μπορεῖ οὔτε θέλει νά ἀποτελέσουν τόν ἀντίπαλο τοῦ δικομματισμοῦ, μπορεῖ νά ὑπάρξει κοινῶνία χωρίς Ἀριστερά; Κοντολογίς, μπορεῖ νά ὑπάρξει καπιταλισμός χωρίς ἀντίπαλο; Καί τί συγκεκριμένα συνεπάγεται αὐτή ἡ τόσο πιθανή προοπτική γιά ὅσους δέν τήν ἀποδέχονται ἐκτός ἀπό μελαγχολία καί καυστικά σχόλια;

Ὅσοι αὐθόρμητα τείνουμε νά ἀπαντήσουμε ὅτι ἕνα τέτοιο μέλλον εἶναι ἀπαράδεκτο καί δέν μᾶς ταιριάζει, ἄς μὴν ξεδευόμαστε μόνο στήν καταδίκη τῆς εὐτέλειας τῶν ἐγκοσμίων. Πλούσιοι ἀπό ἀπογοητευτικές παραδόσεις καί βιώματα ἀποτυχίας εἴμαστε. Εὐκόλες ἀπαντήσεις ὑπάρχουν. Ἀλλά δύσκολες προσπάθειες γιά δύσκολα προβλήματα θά ὑπάρξουν; Αὐτό εἶναι τό θέμα πού καλοῦμαστε σήμερα νά συζητήσουμε.

Δια γυμνού σφθαλέμου

Τοκιστές και σουλατσαδόροι

Η πρόσφατη αποκάλυψη του «ηλεκτρονικού» τοκογλυφικού γραφείου των αξιότιμων αδελφών Ζάχαρη επανέφερε στο προσκήνιο τό πασίγνωστο ζήτημα της τοκογλυφίας. Πηχυαίοι τίτλοι, βαρύγδουπες δηλώσεις αρμοδίων και μή, τηλεοπτικές συζητήσεις, άρθρα και αναλύσεις εντός και εκτός θέματος: νέες απορίες...

Ακούσαμε, λοιπόν, και διαβάσαμε ότι η τοκογλυφία άνθει και όργιάζει επειδή φταίνε: τά νομικά κενά, ή όλιγωρία των αρμοδίων, ή στενότητα του χρήματος στην αγορά, ό υπερεπαγγελματισμός, τό «σοσιαλιστικό τραπεζικό σύστημα» (Α. Ανδριανόπουλος), και τό αντίθετο, «ή σταδιακή απελευθέρωση του τραπεζικού συστήματος» (πρόεδρος του Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου), ό υπέρογκος δανεισμός του Δημοσίου από τίς Τράπεζες, οί γραφειοκρατικές και άναχρονιστικές διαδικασίες χρηματοδοτήσεων («γοργά βήματα έκσυγχρονισμού» προτείνει ή ΟΤΟΕ πού «έχει προτάσεις» και άναζητεί παραληπτες των προτάσεων της μέ διαφημιστική καμπάνια!), ό θεσμός της έπιταγής, ή κυβέρνηση πού «εύθύνεται για τήν ανάπτυξη της παραοικονομίας» (Μ. Δαμανάκη), ή διακυβέρνηση της χώρας από τό ΠΑΣΟΚ πού «έμπέδωσε τήν αντίληψη ότι τό τίμιο κέρδος είναι ήθικώς κολάσιμο έπιβραβεύοντας έτσι τήν παραοικονομία» (Γ. Παλαιοκρασσάς), τό ότι «ένα τραπεζικό χρέος μπορεί νά αποδειχθεί έπαχθέστερο από μιά όφειλή σέ τοκογλύφο», τό κράτος πού «ένεργει ως τοκογλύφος για καθυστερούμενες όφειλές», τό πολύ μεγάλο ποσοστό κέρδους όρισμένων έπιχειρηματικών δραστηριοτήτων ή/και ή προσδοκία μεγαλύτερου κέρδους από μιά έπιχειρηματική έως τζογαδόρικη πράξη πού εύνοει τήν «εύκολη» λύση του τοκογλύφου, ή έκταση της παραοικονομίας στή χώρα μας. Διαλύοντας έτσι τό πρόβλημα, έπιτρέπεται στόν καθένα νά 'χει λίγο ή περισσότερο «δίκιο» από τή σκοπιά του, άρκετό πάντως νά έξυπηρετήσει τούς άμεσους στόχους του, εύκαιρίας δοθείσης.

Ο έντοκος δανεισμός χρημάτων ήταν και είναι μιά εύρύτατα διαδεδομένη πρακτική. Οί μορφές του έντοκου δανεισμού ήταν και είναι ποικίλες. Διακρίνονται δέ σέ νόμιμες και παράνομες. "Αν περιοριστούμε στην υπόθεση Ζάχαρη, έχουμε τήν περίπτωση μιάς παράνομης δραστηριότητας πού βασίζεται στην μεταχρονολογημένη έπιταγή. Η μεταχρονολογημένη έπιταγή, άν και παράνομη, άποτελει πλέον έναν ιδιόμορφο θεσμό στίς συναλλαγές της αγοράς. Η καθολικότητα αυτού του θεσμού στή χώρα μας είναι, ίσως, μοναδική: ή έπιταγή έχει πρακτικά μετατραπεί από μέσο πληρωμής σέ πιστωτικό μέσο. Η παρανομία έγκειται στό ότι, αντικαθιστώντας έτσι τή συναλλαγματική, στερεί τό Δημόσιο από τήν είσπραξη μεγάλων ποσών, γιατί δέν χαρτοσημαίνεται όπως συμβαίνει μέ τή συναλλαγματική. Στην περίπτωση της έπιταγής ή έντολή πληρωμής δίνεται πάντοτε πρός κάποια τράπεζα, είναι πληρωτέα «έπί τή έμφανίσει», και στην περίπτωση πού δέν υπάρχει στόν τραπεζικό λογαριασμό όφειως τό αντίστοιχο χρηματικό αντίκρισμα του άναγραφομένου ποσού έπισύρονται ποινικές κυρώσεις. Τό ένδεχόμενο αυτών των ποινικών κυρώσεων και τό ένδεχόμενο μή χορήγησης νέου μπλόκ έπιταγών από τίς τράπεζες διασφαλίζουν, σέ μεγάλο βαθμό, τίς συναλλαγές μέ μεταχρονολογημένες έπιταγές. Μεταξύ αυτών διασφαλίζουν και τίς τοκογλυφικές συναλλαγές, πλύν έξαιρέσεων. Ο Ζάχαρης είναι, από μιά πλευρά, παιδί αυτού του ιδιόμορφου θεσμού.

Αυτή, όμως, ή κοινή πρακτική της αγοράς δέν είναι παρά ή σύγχρονη πρακτική των περισσότερων, ίσως, τοκογλυφικών συναλλαγών. Είναι ή έπόμενη των προηγούμενων και ή προηγούμενη των έπόμενων πρακτικών. "Αλλωστε ό Ζάχαρης είναι

Δια γυμνού σφάλλου

καί παιδί τοῦ πατέρα του, ἔγγονός τοῦ παπποῦ του: λένε ὅτι στήν οἰκογένειά του ἡ τοκογλυφία ἔχει παράδοση δύο γενεῶν, προηγείται τῆς μεταχρονολογημένης ἐπιταγῆς. Οἱ ρίζες τῆς τοκογλυφίας, ὁ ἔντοκος δανεισμός μέ «ὑπερβολικό» ἐπιτόκιο, εἶναι ἀνάκαθεν ριζωμένες στήν «ὑπερβολική» ἀνάγκη τῶν ἀνθρώπων γιά χρήματα, στήν «ὑπερβολική» ζήτηση: ἄμεση καί ἐπιτακτική ἀναζήτηση χρημάτων ἐδῶ καί τώρα. Αὐτή ἡ ζήτηση ποικίλλει: ἀπό ἀνάγκες ἐπιβίωσης, πολυέξοδα «πάθη», δουλειές τοῦ ποδαριοῦ, καταναλωτικές ἀνάγκες, ἐπιμονή στή χρηματοδότηση «εὐγενῶν» σκοπῶν, ἀπρόβλεπτες ἐπαγγελματικές ἀνάγκες, ἑτεροχρονισμός ἀνάμεσα στίς εἰσπράξεις καί στίς ἄμεσες ὑποχρεώσεις πληρωμῶν (π.χ. ἡμερομίσθια, ἀσφάλιστρα, πρῶτες ὕλες, ἐνέργεια κ.λπ.) ἐνός μικροῦ ἢ μεγάλου ἐπιχειρηματία, ἐγκληματικές δραστηριότητες, ἕως καιροσκοπικές καί κερδοσκοπικές ἐπιδιώξεις. Αὐτή ἡ ζήτηση δέν μπορεῖ ἢ δέν ἐπιθυμεῖ νά καλυφθεῖ ἀπό τήν προσφορά τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος. Οἱ παρατράπεζες παρέχουν τότε τή μοναδική λύση.

Τό ἐγχώριο τραπεζικό σύστημα εἶναι πράγματι ἄθλιο. Ὅσο, ὅμως, κι ἂν βελτιωθεῖ, θά παραμένει πάντοτε ἕνα σημαντικό ὑπόλοιπο γιά τήν τοκογλυφία. Γι' αὐτό μᾶς πείθει ἡ ἐπιβίωση τῆς τοκογλυφίας ἀκόμα καί στίς χώρες ὅπου τό τραπεζικό σύστημα εἶναι πρό καιροῦ «ἄσφογο». Αὐτό συμβαίνει γιατί ἡ ζήτηση τοῦ χρήματος εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν προσφορά του κι ὄχι μόνο: πρέπει νά ικανοποιηθεῖ ἐγκαίρως (πράγμα πού δέν συμβαίνει σέ πολλές περιπτώσεις), προαπαιτεῖται δέ, πέραν τῶν ἐξασφαλίσεων, μιά κάποια ἐξομολόγηση: «Ποιός ὁ σκοπός τοῦ δανείου»; Πολλοί σκοποὶ εἶναι ἀνομολόγητοι καί πολλές ὁμολογίες εἶναι ἀνεπαρκεῖς.

Αὐτό, βέβαια, δέν σημαίνει ὅτι κάποιες ἀπαραίτητες βελτιώσεις τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος δέν πρέπει νά γίνουν. Τό ἀντίστροφο μάλιστα, ἐπιβάλλεται νά γίνουν τό ταχύτερο. Ἀπλῶς σημαίνει ὅτι, στό βαθμό πού τό τραπεζικό σύστημα θά ἐπιτρέψει μιά καλύτερη καί εὐρύτερη ἐξυπηρέτηση, στό βαθμό πού ἡ μεταχρονολογημένη ἐπιταγή δέν θά διασφαλίζει τήν τοκογλυφία (βλέπε ἀποποινηκοποίηση τῆς ἐπιταγῆς, χαρτοσήμανση μεταχρονολογημένων ἐπιταγῶν καί λοιπά συναφῆ πού λέγονται μεταξὺ σοβαροῦ καί ἀστείου), ἡ τοκογλυφία θά περιορίζεται, ἀλλά γι' αὐτό ἀκριβῶς θά γίνεται ὄλο καί πιο παράνομη: ἔχοντας ὄλο καί μεγαλύτερο ποσοστό ἀναξιόπιστων πελατῶν, καθόσον οἱ πιο ἀξιόπιστοι θά ικανοποιοῦνται ὄλο καί περισσότερο ἀπό τό ἐπίσημο τραπεζικό σύστημα, θά εἶναι πιο σκληρή, πιο ἀπαιτητική, καί στά ἐπιτόκια καί στίς μεθόδους εἰσπραξῆς τῶν ὀφειλομένων. Λόγω αὐξημένης ἐπικινδυνότητας (σήμερα οἱ ἀξιόπιστοι πελάτες τῆς τοκογλυφίας ἐπιβαρύνονται σέ μεγάλο ποσοστό μέ τό κόστος τῶν ἀναξιόπιστων καί ἔτσι οἱ σχέσεις τῶν τοκογλύφων μέ τοὺς τελευταίους δέν εἶναι ἰδιαίτερα σκληρές, οἱ δέ ποινικές κυρώσεις τῶν τοκογλύφων δέν εἶναι αὐστηρές) ἡ τοκογλυφία θά ὀργανωθεῖ κατά γκανγκστερικό τρόπο: τά θύματά της θά «πληρώνουν», ἔτσι κι ἄλλιῶς, πιο ἀκριβὰ ἀπό σήμερα. Τό τραπεζικό σύστημα θά ἀπορροφήσει ἔτσι ἕνα ποσοστό τῶν παρατραπεζικῶν συναλλαγῶν, ὅσοι ὅμως ζητοῦν πάταξη τῆς τοκογλυφίας ἐν ὀνόματι τῶν θυμάτων της θά ἀπογοητευθοῦν.

Ὁφείλουμε νά δεχθοῦμε τή λύπη τῶν περισσότερων πελατῶν τοῦ Ζάχαρη γιά τήν παύση τῶν ἐργασιῶν τῆς παρατράπεζάς του. Ὅπως ὀφείλουμε νά δεχθοῦμε τή λύπη τῶν ἐργαζομένων μιᾶς ἐπιχείρησης πού κλείνει λόγω παρανομιῶν. Ἀπό ποῦ θά δανειστοῦν χρήματα οἱ πρῶτοι, ποῦ θά βροῦν δουλειά οἱ δεύτεροι; Τό προνόμιο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας εἴτε τοῦ χρήματος εἴτε τῶν μέσων παραγωγῆς, ὁ ἱερός θεσμικός

Δια χειρὸν σφραγιστοῦ

διαχωρισμός ανάμεσα στους κατέχοντες και στους μή κατέχοντες, πού κάνει νά φαίνεται σάν φυσικό φαινόμενο ὁ τόκος και ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἀρκεῖ νά μὴν ὑπερβαίνεται κάποιον ὄριο, δέν μπορεῖ νά ἐγγυηθεῖ ἓνα τέτοιο ὄριο σ' ὅλες τίς περιπτώσεις. "Αν δέν βουλευόμαστε μέ τό μελόδραμα, ἄν ἔχουμε κουρασθεῖ ἀπό τό κυνήγι τῶν μαγισσῶν, ἄς ἀπαλλαγούμε ἀπό τήν ψευδαίσθηση ὅτι μπορεῖ «νά μένει ἡ πίτα ἀφάγωτη και τό σκυλί χορτάτο».

Βασίλης Ζουναλής

Προεδρικές παραινήσεις

Ὁ κ. Καραμανλῆς δέν εἶναι δημαγωγός και αὐτό εἶναι πρὸς τιμὴν του. Γι' αὐτό δέν θεωρεῖ τήν ἐπέτειο ἑνταξῆς τῆς Ἑλλάδας στήν ΕΟΚ ὡς εὐκαιρία νά προβάλει τήν «ὀρθότητα» τῆς πρό δεκαετίας ἐπιλογῆς τοῦ ἴδιου και τοῦ κόμματός του. "Αλλωστε, αὐτή ἡ ἐπιλογή δέν ἀμφισβητεῖται πιά οὔτε ἀπό τόν δημαγωγό κ. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος διεκδικεῖ σήμερα τόν τίτλο τοῦ ἀκραιφνέστερου εὐρωπαϊστῆ, γιά τούς ἴδιους οἰκονομικούς και ἔθνικούς λόγους πού, τό 1981, τόν εἶχαν ὀδηγήσει στήν ἀκριβῶς ἀντίθετη θέση.

Ὁ κ. Καραμανλῆς εἶναι γνωστό ὅτι ἐμφορεῖται ἀπό «μεσσιανικές» ἀντιλήψεις, τίς ὁποῖες ἐνισχύει ὁ θαυμασμός τῶν γνωστῶν προεδρικών δημοσιογράφων. Ἡ διατύπωση παραινήσεων πρὸς τούς ἀπλούς πολίτες, τίς κοινωνικές τάξεις, τά κόμματα, τό ἔθνος, τήν Εὐρώπη και τόν κόσμο ὅλο χαρακτηρίζε πάντοτε τόν πολιτικό του λόγο. Στήν ὁμιλία του πρὸς τούς πρεσβευτές τῶν χωρῶν-μελῶν τῆς ΕΟΚ, μέ τήν εὐκαιρία τῆς δεκαετοῦς ἐπετείου πού προαναφέραμε, δέν ἀπέστη τῶν συνηθειῶν του. Μετά ἀπό μιὰ ἀπλοϊκή, ἢ ἔστω κοινότυπη, ἀνάλυση τῆς διεθνούς κατάστασης, σύμφωνα μέ τήν ὁποία «ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας θέλει νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό ἓναν τρόπο ζωῆς και ἀναζητεῖ καινούργιο», δηλαδή «πορεύεται, μέ ἄλλα λόγια, σάν καράβι πού ἔχασε τήν πυξίδα του» κ.λπ., ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἔδωσε, ὅπως

πάντα, συμβουλές περὶ τοῦ πρακτέου. Θεώρησε ὡς «ἀπαράδεκτη τήν ἰδέα τῆς Εὐρώπης τῶν δύο ταχυτήτων», ἡ ὁποία «ἀντιστρατεύεται στό πνεῦμα τῆς ἀλληλεγγύης, πού πρέπει νά διέπει τήν λειτουργία και τήν ἀποστολή τῆς ΕΟΚ», ἐνώ ἰσχυρίστηκε ὅτι ἡ Κοινότητα «ἐνσάρκωνει περισσότερο ὑψηλά ἰδανικά και λιγότερο ὕλικές ἐπιδιώξεις». "Ἐχρυσε, τέλος, τόν κώδωνα τοῦ κινδύνου ἀπό τήν μετατροπή τῆς ΕΟΚ σέ «λέσχη πλουσίων», ἡ ὁποία θά ὀδηγήσει στήν «ἀμβλυνση τῆς πολιτικῆς και ψυχικῆς συνοχῆς τῆς».

Ὁ κ. Καραμανλῆς εἶναι ἓνας ἀστός πολιτικός, τό στολίδι τοῦ ἑλληνικοῦ ἀστισμοῦ, ὅπως δείχνουν οἱ δεκάδες ἀγιογραφικές βιογραφίες του, πού κυκλοφοροῦν στά βιβλιοπωλεῖα. Γι' αὐτό ἀγνοεῖ πλήρως, ἢ τό λιγότερο ὑποτιμᾷ, τήν οἰκονομική, κοινωνική και ἰδεολογική βάση τῶν συντελούμενων πολιτικῶν διεργασιῶν στήν Εὐρώπη. Στή συγκεκριμένη περίπτωση πιστεύει εἰλικρινῶς ὅτι ἡ διαφαινόμενη οἰκονομική ἀναγκαιότητα τῆς Εὐρώπης «τῶν δύο ταχυτήτων» μπορεῖ νά ἐμποδιστεῖ ἀπό τήν, κατά τή γνώμη του, λογική ὀρθότητα κάποιων ἐπιχειρημάτων. Ποιά «ὑψηλά ἰδανικά», ὅμως, και ποιά «ἀλληλεγγύη» θά πείσουν π.χ. τό κεφάλαιο και τά ἰσχυρά κράτη-μέλη τῆς νομισματικῆς ἐνοποιημένης Εὐρώπης νά δεχτοῦν μιὰ αὐξηση τῶν κοινῶν ἐπιτοκίων γιά νά καλύψουν τά δημόσια ἑλλείμματα χωρῶν ὅπως ἡ Ἑλ-

Δια γυμνού σφάλλμας

λάδα ή ακόμα και ή 'Ιταλία; Και πόσες μεταβατικές περιόδοι και δάνεια μπορούν ακόμα να δοθούν στη χώρα μας, με την προσδοκία να «ξεμπλοκαριστεί», επιτέλους, το έθνικό πρότυπο συσώρευσης;

Μέχρι πριν λίγα χρόνια, οι κοινοτικές πολιτικές καθορίζονταν στη βάση της όμοφωνίας των κρατών-μελών. Σιγά σιγά, ή ανάγκη να επιταχυνθεί ή ένοποίηση της έσωτερικής αγοράς επέβαλε την αρχή της πλειοψηφίας στη λήψη των αποφάσεων. Σήμερα, ή δυναμική της καπιταλιστικής ολοκλήρωσης και ή ανάγκη ένσωμάτωσης σ' αυτήν του πρώην «σοσιαλιστικού» μπλόκ απαιτούν τον αποκλεισμό από όρισμένες κρίσιμες αποφάσεις των χωρών που «καθυστερούν». "Άλλωστε, αυτός ό μύθος της «ισοτιμίας», που δήθεν ισχύει σήμερα, πρέπει να εγκαταλειφθεί κάποτε. Κάποιες χώρες είναι περισσότερο ίσες από άλλες. "Έτσι, ενώ ή 'Ελλάδα, για παράδειγμα, δέν μπορεί να προχωρήσει ούτε στην προγραμματισμένη ιδιωτικοποίηση των «προβληματικών», μετά την παρέμβαση του Εύρωπαϊκού Δικαστηρίου που δικαιώνει τους παλιούς μετόχους, ή Γαλλία γράφει στά παλιά της τά παπούτσια την ρητή απαγόρευση των έθνικών επιδοτήσεων και ένισχύει μέ κάθε μέσο την βιομηχανία Bull.

Ός προς τον κίνδυνο, τώρα, διαταραχής της «πολιτικής και ψυχικής συνοχής», δηλαδή, για να λέμε τά πράγματα μέ τό όνομά τους, της εμφάνισης κοινωνικών αντιστάσεων στη συντελούμενη νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση, αυτός είναι άνεξάρτητος από την Εύρώπη της «μιάς ταχύτητας» για όλες τις χώρες και συνδέεται περισσότερο μέ τις «πολλαπλές ταχύτητες» εϋμερίας των εύρωπαϊκών κοινωνικών τάξεων. 'Ο λόγος του κ. Καραμανλή, ως «έθνικός», «ύπερταξικός» και «ύπερκομματικός», δηλαδή ως άστικός, δέν αναφέρεται φυσικά σ' αυτά τά ζητήματα. 'Ο κ. Πρόεδρος άδιαφορεί για την καθυστέρηση της «κοινωνικής» ένοποίησης, για τους χιλιάδες άστεγους και για όσους ζούν κάτω από τά όρια της φτώχειας σ' εκείνες άκριβώς τις χώρες που άπειλούν να τοποθετήσουν την 'Ελλάδα στη ζώνη της «δεύτερης ταχύτητας». Του διαφεύγει, όμως, και τό γεγονός ότι μιά άκαιρη κίνηση της έλληνικής οικονομίας μέ την «πρώτη ταχύτητα» προϋποθέτει έξοντωτική λιτότητα και μεγάλη άνεργία, που θά διαταράξει την έσωτερική «συνοχή» και θά προστεθεί στην πανευρωπαϊκή δυσσέκεια των τάξεων που πλήττονται από τή συντελούμενη αναδιάρθρωση.

'Ο κ. Καραμανλής δέν είναι, βέβαια, σοφός, σέ αντίθεση μέ τά περί του αντίθετου θρυλούμενα. Δέν χρειάζεται να είναι κανένας μαρξιστής για να κατανοήσει ότι δέν είναι δυνατή ή σύγκριση της τάξης πραγμάτων που προέκυψε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ή όποια όδήγησε, όπως λέει ό κ. Πρόεδρος, στην «άλληλεγγύη» της 'Αμερικής προς την Εύρώπη και ιδιαίτερα τή Δυτική Γερμανία και την 'Ελλάδα, μέ την σημερινή κατάσταση. Τότε ύπηρχε, και αυτό τό γνωρίζει ό κ. Καραμανλής τό ίδιο καλά μέ τους πολιτικούς του αντίπαλους, ό λεγόμενος κομμουνιστικός κίνδυνος, ό «έσωτερικός και έξωτερικός έχθρός», που ή καταπολέμησή του άπαιτούσε αυτήν την άλληλεγγύη του «έλεύθερου κόσμου». Σήμερα, τά έρείπια του Τείχους του Βερολίνου και ή προοδευτική επικράτηση της καπιταλιστικής πραγματικότητας σέ όλο τον κόσμο έχουν έκμηδενίσει αυτόν τον κίνδυνο και συνεπώς την ανάγκη μεταβιβατικών πληρωμών για την αντιμετώπισή του, ιδιαίτερα σέ χώρες όπως ή 'Ελλάδα.

'Ο κ. Καραμανλής, τέλος, έχει παρελθόν. 'Η αναφορά του στο «οικονομικό θαύμα της δεκαετίας του '50», ως άπόδειξη της ικανότητας της 'Ελλάδας να «ξεπεράσει τή σημερινή της κρίση», άποδεικνύει πόσο δύσκολο είναι για έναν Πρόεδρο Δημοκρατίας, μέ προηγούμενη πολιτική δράση, να εκφράσει τό έθνος στο σύνολό του. Θυμόμαστε, λοιπόν, κι έμεις εκείνο τό «θαύμα». Δέν ξεχνάμε, δηλαδή, ότι ή οικονομική «ανάπτυξη» στηρίχτηκε όχι μόνο στην άμερικανική βοήθεια αλλά και στην άυταρχική καταστολή ενός άστυνομικού κράτους που έξασφάλιζε έτσι την υπερεκμετάλλευση της εργασίας, στην μαζική μετανάστευση και στη καταστροφή του περιβάλλοντος, ιδιαίτερα της πρωτεύουσας. Τό σημερινό χάλι είναι δημιούργημα αυτής της πολιτικής, ή όποια, άλλωστε, δέν αντιμετώπισε ούτε καν τις διαρθρωτικές άδυναμίες της έλληνικής οικονομίας, που μάς καταδικάζουν σήμερα στη «δεύτερη ταχύτητα».

Δια γυμνού σφάλλμας

Είναι αλήθεια ότι ο κ. Καραμανλής είναι ιδιαίτερα δημοφιλής, μαζί με την κ. Μερκούρη και τον κ. Θεοδωράκη, στην Ευρώπη. Όχι, όμως, ως ένας Ντέ Γκώλ ή ένας Άντενάουερ, όπως χωρίς αίσθηση μέτρου ισχυρίζονται οι προεδρικοί δημοσιογράφοι, αλλά σαν μια συμπαθής φυσιογνωμία του παρελθόντος, ένας πολιτικός μιας μικρής χώρας του οποίου οι παραινέσεις ουδόλως έπηρεάζουν τις ευρωπαϊκές εξελίξεις.

Χαράλαμπος Γολέμης

Συνασπισμός: από την κρίση στη ρήξη

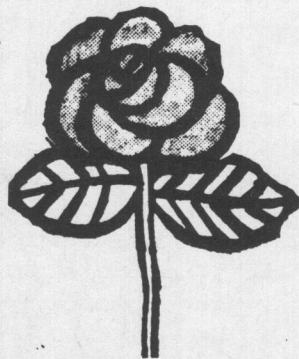
Τή στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές δεν είναι γνωστό μέσα από ποιές συγκεκριμένες «διαδικασίες» ολοκληρώνεται πρακτικά η διάσπαση του ΚΚΕ και εξελίσσεται η άνοιχτη κρίση, δηλαδή δρομολογείται η άπαρχή του τέλους του Συνασπισμού. Μικρή όμως σημασία έχουν σε τέτοιες στιγμές τα γεγονότα, όταν άπλως συγκεκριμενοποιούν και εδραιώνουν αλλά δεν αλλάζουν τη φορά των πραγμάτων, όταν άπλως άφορούν σκηές στην εξέλιξη της κρίσης έμπλουτισμένες με τίς έκατέρωθεν μικρότερες και τίς άθλιότητες που άναπόφευκτα περισσεύουν σε τέτοιες περιπτώσεις.

Η διάσπαση του ΚΚΕ αλλά και η άποχώρησή του από τον Συνασπισμό έρχεται ως άναπόφευκτη συνέπεια της εξέλιξης των πραγμάτων στο χώρο του Συνασπισμού, όταν τίθενται πλέον σε έφαρμογή διαδικασίες που καταργούν ουσιαστικά τό ΚΚΕ ως κόμμα και συνεπάγονται παράλληλα τον ντέ φάκτο παροπλισμό της λεγόμενης «συντηρητικής» ήγεςίας του.

Άνεξαρτήτως φραστικών διατυπώσεων, οι διαδικασίες προς την «πανελλαδική συνέλευση» άποτελοΰσαν παράλληλα και μία «νομιμοποιημένη» διαδικασία άφαίρεσης από την ήγεςία του ΚΚΕ άκόμη και των δικαιωμάτων πολιτικής έκπροσώπησής του και έκχώρησής τους στα νεοεκλεγμένα όργανα του Συνασπισμού. Ήδη από τον πρώτο καιρό της δημιουργίας του ό Συνασπισμός είχε άφαιρέσει από τό ΚΚΕ τον αυτόνομο πολιτικό του λόγο και την αυτόνομη πολιτική του παρουσία ή, για νά εΐμαστε άκριβείς, τό ΚΚΕ για δικούς του λόγους του είχε έκχωρήσει αυτά τά πολιτικά του δικαιώματα. Μέ την ολοκλήρωση των διαδικασιών που μπήκαν σ' έφαρμογή θ' άπέμεινε στην ήγεςία του ΚΚΕ ή άρμοδιότητα των άνακοινώσεων και έκπροσώπησεων στις κομματικές έπετεΐους και τό δικαίωμα στη μοναξιά των άδειων κομματικών γραφείων. Ήγεςία μετά χαρτοφυλαχίου και άνευ άρμοδιοτήτων.

Η αντίστροφη μέτρηση για τή διάσπαση άρχισε όταν ή λεγόμενη «άνανεωτική» πτέρυγα του ΚΚΕ, άφου έχασε την έσωκομματική μάχη και ήττήθηκε στο συνέδριο, έπέλεξε τό χώρο του Συνασπισμού ως προνομιακό γι' αυτήν πεδίο συνέχισης της σύγκρουσης με τούς «συντηρητικούς» του κόμματος και υιοθέτησε την τακτική της ύπερφαλλάγγισής τους με τή μετεξέλιξη του Συνασπισμού σε κόμμα.

Ός εκείνη τή στιγμή ή «μετεξέλιξη» του Συνασπισμού σε έναίο κόμμα ύπήρχε ως άνώδυνη πολιτική πρόταση, έκφραζόμενη δειλά και άνευ έπιμονής από την ΕΑΡ και άλλους «μικρούς» και τό πολιτικό της βάρος έξαντλοΰνταν στη νομιμοποίηση του Συνασπισμού ως πλουραλιστικού φορέα, μέσα στον όποιο μπορούν και συνυπάρχουν συνθετικά διάφορες πολιτικές διαθέσεις και άπόψεις.

Δια γυμνού σφάλλμοσ

Μέ τήν υιοθέτησή της καί από τούς «άνανεωτικούς», ή πρόταση τῆς μετεξέλιξης ἀποκτᾶ ὑπόσταση καί τίθεται σέ ἐφαρμογή, γεγονός πού ἀνοίγει τόν χωρίς ἐπιστροφή δρόμο τῆς διάσπασης στό ΚΚΕ καί τό μεγάλο ρήγμα στόν Συνασπισμό. Ἄλλωστε εἶναι σαφές πώς ὅλη αὐτή ἡ διαδικασία ἐξελίσσεται περισσότερο ὡς σύγκρουση μηχανισμῶν, καθορίζεται περισσότερο ἀπό τά δικά τους πολιτικά συμφέροντα καί πολύ λιγότερο ἀνταποκρίνεται στίς πολιτικές ἀνάγκες τῶν ἀριστερῶν, εἰδικότερα ὅσων ὀργανωμένων ἔχουν ἀπομείνει, οἱ ὅποιοι χωρίς ἀμφιβολία συσπειρώνονται γύρω ἀπό τήν ἐκκλησιά, τίς εἰκόνες, τά λάβαρα καί τούς δεσποτάδες της. Ἡ εἰκόνα τῶν ἑκατοντάδων «ἀγανακτισμένων» ὀπαδῶν τοῦ ΚΚΕ πού γιουχαίζαν καί ἐπιφανῆ στελέχη τῶν «άνανεωτικῶν» στήν τελευταία κρίσιμη συνεδρίαση τῆς Κ.Ε. δέν μαρτυρεῖ τή διαφορὰ ἤθους μεταξύ τῶν δύο πλευρῶν — δέν πέρασε δά καί πολὺς καιρὸς ἀπό τότε πού ἀρκετοὶ σημερινοὶ ἀνανεωτικοὶ διέπρεπαν ὡς ἐπικεφαλῆς ὁμάδων κρούσεως τῆς ΚΝΕ— ὅσο τό μέτρο τῆς ἐπιρροῆς τῶν δύο ἀντιμαχόμενων πλευρῶν στίς ὀργανωμένες δυνάμεις τοῦ ΚΚΕ καί τό βαθμὸ ἀποδοχῆς τῶν ἀντιτιθέμενων ἐπιλογῶν τους.

Ἄν ὡς τώρα ἀναφερθῆκαμε στόν πολιτικό μηχανισμό μέσα ἀπό τόν ὁποῖο πραγματοποιεῖται ἡ διάσπαση τοῦ ΚΚΕ καί ἡ ἀπαρχή τῆς συρρίκνωσης ὡς πρόθυρα τῆς διάλυσης τοῦ Συνασπισμοῦ, δέν σημαίνει πώς ἡ διαμάχη τῶν δύο πτερύγων, πού ὀδήγησε στήν κρίση, ἀποτελέσῃ τόν μοναδικὸ λόγο καί αἴτιο αὐτῆς τῆς ρήξης.

Ἄλλωστε οἱ δύο τάσεις μέσα στό ΚΚΕ δέν ἀποτελοῦν τυχαῖες ἢ στή βάση τῆς διαφορᾶς τῶν γενεῶν συσπειρώσεις, ὅσο κι ἂν ὁ τελευταῖος λόγος ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ μορφή πού διαχωρίζει ἀνανεωτικούς καί συντηρητικούς.

Οἱ διαφορῆς τους ἐπεκτείνονται σέ θέματα ἰδεολογίας ἢ γιὰ τήν ἀκρίβεια στά ἰδεολογήματα πού τούς συγκροτοῦν καί τούς συγκρατοῦν μετὰ τήν κατάρρευση τῆς ΕΣΣΔ καί τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» καί τῆ βίαιη καί ἀναγκαστικὴ ἀφύπνιση ἀπὸ τόν χρόνιο ἰδεολογικὸ λήθαργό τους.

Ἡ συγκρότηση τοῦ Συνασπισμοῦ, τήν ἴδια περίοδο, καί τό δέλεαρ συγκυριακῶν πολιτικῶν κερδῶν ἀπὸ τυχόν διάσπαση τοῦ ΠΑΣΟΚ, πού θά κατέρρευε στό βουρκο τῶν σκανδάλων του, ἀνέστειλαν τήν ἀποδιάρθρωση καί λειτούργησαν ἐνοποιητικὰ γιὰ τό ΚΚΕ καί κατ' ἐπέκταση τόν Συνασπισμό.

Ὁ πολιτικός τυχοδιωκτισμὸς ἐπούλωσε πρόσκαιρα τήν πληγή. Ὡστόσο, ἡ ἀποτυχία τῶν ἐπιλογῶν τους μέ τήν κυβέρνηση Τζαννετάκη καί τήν Οἰκουμεινική, ἡ ἀνάκαμψη τοῦ ΠΑΣΟΚ, ὁ πολιτικός παραμερισμὸς τους ἀπὸ τῆ Ν.Δ. μετὰ τήν ἄνοδό της στήν ἐξουσία, ἀλλὰ καί ἡ ταυτόχρονη πολιτικὴ ἀποτυχία τῆς «περεστρόικα», ὅταν ἄρχισαν δηλαδή νά ἐμφανίζονται τά δύσκολα καί ἡ ἀγωνία τῆς πολιτικῆς ἐπιβίωσης, ὅλ' αὐτὰ ξανάφεραν ὡς ἐφιάλτη τό κενὸ στρατηγικῆς καί τήν ἐκλειψη τοῦ ὁράματος.

Σ' αὐτὸ τό ἀδιέξοδο τῶν προοπτικῶν ἢ «φύγῃ πρὸς τὰ μπρός» ἀπὸ τῆ μιά καί τό «ὀλοταχῶς πρὸς τὰ πίσω» ἀπὸ τήν ἄλλη ἀποτελέσαν τίς δύο ἀπαντήσεις γιὰ τὰ ἡγετικά στελέχη τοῦ ΚΚΕ. Οἱ νεότεροι καί πλέον κοσμοπολίτες εἶδαν τῆ «λύση» στήν κατεύθυνση τῆς σοσιαλδημοκρατίας, στήν προσαρμογὴ στά βήματα πού ἀντίστοιχοὶ τους Δυτικοευρωπαῖο κομμουνιστές, κυρίως, ἐπιχειροῦσαν ἤδη. Καί ἄλλοι, οἱ παλιότεροι καί λιγότερο κοσμικοὶ, νοστάλλησαν τόν «χαμένο παράδεισο» καί ἄρχισαν νά ἀναζητοῦν τόν «ὄφι» πού τούς ἐξαπάτησε. Τό «πέταγμα στό κενό» ἀπὸ τῆ μιά καί ἡ ὀχύρωση στό «ἱερό τῆς ἐκκλησίας» ἀπὸ τήν ἄλλη μπρός στά πολλαπλὰ ἀδιέξοδα καί τίς ζοφερές προοπτικές.

Καί ὅταν ἡ μάχη γιὰ τόν ἐλεγχό τοῦ οἴκου ἔγειρε μέ τό μέρος τῶν παλαιῶν ἱερέων καί αὐτοὶ ξαναντύθηκαν τά ἄμφια, κι ὅταν οἱ διάκονοι ἔβγαλαν τά ράσα καί παράτησαν τά ἑξαπτέρυγα, τότε ἡ κρίση ἔγινε ρήξη.

Ἡ διάσπαση τοῦ ΚΚΕ ἀποτελεῖ τήν ἀπαρχή τοῦ τέλους τοῦ Συνασπισμοῦ τουλάχιστον ὡς τρίτου κόμματος στήν ἐλληνικὴ πολιτικὴ σκηνή καί ὑποψήφιου πολιτικοῦ ἐταίρου στά παιγνίδια τοῦ δικομματισμοῦ. Γιὰ τόν Συνασπισμό τίθενται ταυτόχρονα τά ἐρωτήματα τοῦ

Δια γυμνού σφάλλου

ποιόν και μέ ποιά πολιτική καλείται νά εκπροσωπήσει. Κρίση πολιτικής αντιπροσώπευσης και κρίση πολιτικής ταυτότητας μαζί. Διότι, μετά τις τελευταίες εξελίξεις, μετά τή ρήξη με τό ΚΚΕ, είναι δυσδιάκριτο ποιό τμήμα τής κοινωνίας αποτελεί χώρο αναφοράς του ΣΥΝ, ποιό κομμάτι του έκλογικού σώματος αποτελεί δυνάμει έστω τή μαγιά των ψηφοφόρων του, όταν μάλιστα τό ΠΑΣΟΚ παίρνει τά επάνω του. Είναι όμως δυσδιάκριτη επίσης ή κοινή πολιτική βάση των υπόλοιπων συνιστωσών του Συνασπισμού, όταν τό κύριο ένοποιητικό τους στοιχείο ήταν ή αντίθεσή τους στους συντηρητικούς του ΚΚΕ.

Καί τώρα τί θά γίνουμε χωρίς βαρβάρους; Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, καμιά πλατφόρμα 'Ανδρουλάκη, κανένα νέο τέχνασμα πολιτικού μάρκετινγκ, ούτε τό χαμόγελο τής Μαρίας δέν φαίνονται ν' αποτελούν σωτηρία, όταν οι μισοί από τούς χθεσινούς ψηφοφόρους φεύγουν πρός τόν Χαρίλαο και γιά πολλούς απ' τούς άλλους μισούς προτείνεται έκ νέου ως άπατοχή στόν πόνο και τήν άπογοήτευσή τους ό 'Ανδρέας.

Σταύρος Λιβαδάς

Τό τέλος του Ρωμαϊκού Δικαίου και όλων των δικαίων γενικά

Σπάνια οι ιδιόμορφες «κρητικές» συνήθειες έχουν άπασχολήσει τούς πολιτικούς τής χώρας. Σπανιότερα έχει άκουστεί από τά χείλη τους κάποια όργισμένη νότα, μιά μικρή έστω άποδοκιμασία γιά τά συμβαίνοντα συχνά πυκνά στό νησί. «Συμβαίνουντα» αίματηρά, έγκληματικά και συνήθως άτιμώρητα...

'Αντίθετα μάλιστα. Πολλοί δημόσιοι λειτουργοί ένοχλοΰνται όταν ή δημοσιότητα έπιμένει πάνω στις ιδιομορφίες τής περιοχής και σπεύδουν πρόθυμα νά άπαλύνουν τις έντυπώσεις κάθε φορά πού ή κατάσταση ξεπερνά τά πιό άπαισιόδοξα όρια. Είναι πρόσφατες οι αντιδράσεις στις δηλώσεις του πρύτανη του Πανεπιστημίου Κρήτης άμέσως μετά τή δολοφονία των δύο καθηγητών του ιδρύματος. «Νά μή βάζουμε τήν Κρήτη σ' όλα αυτά». Και ό δολοφόνος πάντα έλεύθερος (πόσες φορές τόν είδανε γύρω ή και μέσα στό χωριό του!). Και ή κοινωνία διχασμένη νά συζητά άν «καλά τούς έκανε ή όχι» και τό λαθρεμπόριο όπλων πάντα ν' ανθίζει άκόμα και μέσα στις πιό ψηλές βαθμίδες τής έξουσίας. Οι «κουμπουροφόροι» περήφανα συνοδεΰουν νΰν ύπουργό σέ κάθε του έξόρμηση στά πέριξ.

'Από τήν αρχή του χρόνου —1991, παραμονή «εύρωπαϊκής ένοποίησης» και κατώφλι του μυθολογικού πλέον 2000— πολλά γεγονότα ήλθαν περίπου ταυτόχρονα νά ξαναθέσουν τό πρόβλημα σ' όλη τήν δραματική του διάσταση. Τά περισσότερα ήταν συνήθη και «τρέχοντα». Κάποιες ληστείες, πολυάριθμες κλοπές (ό γράφων ύπέστη ήδη τρεις από τήν αρχή του χρόνου), αρκετοί φόνοι (νά ξεχωρίζει ή δολοφονία του είκοσάχρονου σπουδαστή των ΤΕΙ «γιά λόγους τιμής»), πολλά αυτοκινητιστικά όπου, κατά κανόνα, τό όποιο θύμα έγκαταλείπεται. Ένα από αυτά όμως, άν και λιγότερο συνηθισμένο, σπάνιο μάλλον συμβάν, είναι πολύ πιό άνησυχητικό. Μέ τις φροντίδες του ύπουργού Δικαιοσύνης και των δικηγόρων τής πόλης των Χανίων θεσμοθετήθηκε μέ νομοσχέδιο ή ίδρυση στά Χανιά 'Ινστιτούτου Κρητικού Δικαίου, έπιχορηγούμενου μάλιστα από τήν πολιτεία.

Θά μπορούσε κανείς νά τό θεωρήσει σάν μιά άκόμα ψηφοθηρική έξόρμηση τής έξουσίας πού κολακεΰει τοπικισμούς και «ιδιαιτερότητες» μέ τό μάτι στις έπόμενες εκλογές. Θά μπορούσε νά γελάσει ίσως κανείς μέ τό έπιστημονικό ύπόβαθρο πού προβάλλεται γιά νά στηρίξει τήν

Δια γυμνού σφάλλασο

«προσπάθεια». Υπάρχουν, λέει, κώδικες δικαίου στό νησί σέ χρήση από τά χρόνια τοῦ Μί-
νωα ὡς σήμερα (τά μελλοντικά κρητολογικά συνέδρια μάλλον δέν θά εἶναι πληκτικά!)... Ὅ-
ταν ὁμως αὐτή εἶναι ἡ ἀπάντηση τῆς ἐξουσίας ἀλλά καί πολλῶν τοπικῶν «νομομαθῶν» στήν
κατάσταση πού ἐνδημεῖ στό νησί, τότε τά πράγματα δέν εἶναι καθόλου μά καθόλου ἀστεία.
Ἡ ὄπλοχρησία καί τό ἐγκλημα δέν εἶναι οὔτε μουσειακά ζητήματα οὔτε ξεχασμένες ὑποθέ-
σεις στήν Κρήτη. Ἀντίθετα, διογκώνονται καί ἐπεκτείνονται καθῶς τά τρέφει ὁ γρήγορος,
ἀπρόσμενος, σχετικά εὐκόλος ἀλλά καί ἄνισος πλουτισμός τῶν τελευταίων χρόνων. Ἡ ζωο-
κλοπή ποτέ ἄλλοτε δέν εἶχε πάρει βιομηχανικό χαρακτήρα (μέ τριαξονικά φορτηγά, ὅπως
καταγγέλλεται). Ὅταν λοιπόν ὄλα αὐτά τά πολύ συγκεκριμένα καί ποινικά βαπτίζονται «ί-
διαιτερότητες», «παραδόσεις», καί παραπέμπονται σέ Ἴνστιτοῦτα, τότε ἀπλά θεσμοθετοῦνται.
Ἐπισημοποιοῦνται ἢ νομιμοποιοῦνται, γιά νά τό καταλάβουμε καλύτερα.

Παράξενη ἀντίφαση γιά ἓνα κράτος «ἰσότηας», τουλάχιστον ἀπέναντι στούς νόμους. Ἐ-
νῶ θεωρεῖ περίπου φυσικό τό νά σκοτώσει ὁ ὅποιος Μελίστας ἓναν δεκαπεντάχρονο πού τόν
«ἀπειλοῦσε» ἄοπλος, στήν Κρήτη ἀνέχεται τό ἴδιο φυσικά τό νά πυροβολοῦν τούς ἀστυνομι-
κούς μέ πολεμικά ὄπλα οἱ ὅποιοι ζωοκλέφτες. Κώδικας γάρ καί ὄχι ἐγκλημα. Προειδοποίη-
ση «κωδική» νά μή συλληφθεῖ κανένας, ὅπως καί κανένας ποτέ δέν συλλαμβάνεται. Πάγια
κατάσταση; Μά στήν ἀρχή τοῦ αἰῶνα μας, σέ πιό «ἄγριες» θά ἔλεγε κανείς ἐποχές, ἡ Κρητι-
κή Χωροφυλακή τῆς Ἀυτονομίας τίς εἶχε σταματήσει αὐτές τίς ἰδιαιτερότητες. Φυσικά τότε
τούς ἐνδιέφερε ἡ δημιουργία εὐνομούμενης πολιτείας καί ὄχι τά ἴνστιτοῦτα μεταβάπτισης τοῦ
κοινοῦ ἐγκλήματος. Καί ἀκόμα οἱ τότε ἐξουσίες δέν ἦταν φαίνεται τόσο χυδαῖα δημαγωγι-
κές.

Γιῶργος Μαργαρίτης

Δέν προκάναμε

«Θά προκάναμε;» ἀναρωτιόταν ὁ Χαρίλαος Φλωράκης πρὶν δύο χρόνια. Τελικά δέν πρό-
καναν. Κι ὄχι μόνο τότε, γιά τό ζήτημα τῆς κάθαρσης ἐπί κυβερνήσεως Τζαννετάκη, ἀφοῦ ἡ
ἀφετηρία τῆς ποινικῆς διαδικασίας πού προέκριναν ὀδήγησε σέ μιά χωρίς προηγούμενο περι-
πλοκή ἀντί γιά τήν ἐξυγίανση τοῦ δημόσιου βίου. Ἡ Ἀριστερά δέν πρόκανε γενικῶς τίποτε
τά τελευταῖα τριάντα χρόνια, ὅποιο κι ἄν ἦταν τό πρόβλημα πού εἶχε μπροστά της. Ἔτσι,
αὐτή ἡ φράση τοῦ Χ. Φλωράκη, ἄν τήν καλοσκεφτεῖ κανείς, περιγράφει πολύ καλά μιά ὀλό-
κληρη ἱστορική πορεία. Ὅχι ὅλη τήν ἱστορία τῆς Ἀριστερᾶς βέβαια, γιὰτί σέ ἄλλες ἐποχές
ἡ Ἀριστερά εἶχε προκάνει καί νά δεῖ τό πρόβλημα πού ἀπασχολοῦσε τήν κοινωνία καί νά
δράσει ἀντίστοιχα. Ἀλλά τουλάχιστον ἀπό τή δεκαετία τοῦ '60 καί δῶθε ἡ Ἀριστερά ἀστο-
χοῦσε συνεχῶς καί κατά συρροή. Ὅταν ἐρχόταν καλπάζουσα ἡ δικτατορία δέν πρόφτασε νά
τήν δεῖ καί βρέθηκε ἀπό τή μιά μέρα στήν ἄλλη συντριμμένη κι ἀποδιοργανωμένη, μαζί της
καί ἡ ἑλληνική κοινωνία. Δέν πρόκανε νά δεῖ ὅτι ἔτσι ὅπως ἦταν ὀργανωμένη, μ' ἓνα ἐπιτε-
λεῖο στή Ρουμανία καί στήν Τασκένδη καί τόν μάχιμο κόσμο της στήν ΕΔΑ, μόνο ὀργάνωση
πάλης κι ἀγῶνα δέν διέθετε. Δέν πρόκανε νά δεῖ, ἐπί δικτατορίας, ὅτι διακονώντας τά πλα-
τιά δημοκρατικά ἀντιδικτατορικά μέτωπα καί ἀναποτελεσματική ἀποδεικνυόταν στόν ἀγῶνα
κατά τῆς δικτατορίας καί παραχωροῦσε τήν ἡγεμονία σέ δυνάμεις συντηρητικές πού ἔβαλαν
τή σφραγίδα τους στή μεταπολιτευτική Ἑλλάδα. Δέν πρόφτασε νά δεῖ ὅτι ὁ λαϊκισμός καί ἡ
δημαγωγία τοῦ ΠΑΣΟΚ τίναζαν στόν ἀέρα τά λίγα πού ἐπί πενήντα χρόνια εἶχε σπείρει στίς
συνειδήσεις τοῦ κόσμου ἡ σοσιαλιστική ἰδεολογία. Δέν πρόκανε τό μεγάλο της κομμάτι, τό
ΚΚΕ, νά δεῖ ὅτι τά τάνκς δέν χόρευαν στήν Τσεχοσλοβακία, ὅτι αὐτό πού φτιάχτηκε στήν
ΕΣΣΔ καί στίς πάλαι ποτέ λαϊκές δημοκρατίες μόνο σοσιαλισμός δέν ἦταν. Δέν πρόφτασε νά
δεῖ ὅτι ὁ τύπος κόμματος πού ὁ σταλινισμός τῆς εἶχε κληροδοτήσει μόνο δημοκρατικός δέν ἦ-

Δια γυμνού σφάλλμας

ταν. Δέν πρόφτασε νά δει ότι οι ιδέες της ήταν ίδιες μέ τίς ιδέες τού σταλινισμού πού θρονιάστηκε στην πλάτη τού σοβιετικού λαού και άλλων λαών. Δέν πρόφτασε νά καταλάβει ότι τό ΠΑΣΟΚ έφερε τή χώρα στό χείλος τού γκρεμού κι ότι, άφου ή ίδια ήταν άποδυναμωμένη, ή Ν.Δ. θά τήν έριχνε μέσα στόν γκρεμό. Δέν πρόφτασε ή ήγεσία τών ιστορικών κομμουνιστών τής ανανέωσης νά καταλάβει ότι ή ΕΑΔΕ ήταν ή καταδίκη της. 'Η ίδια ήγεσία δέν πρόκανε νά καταλάβει ότι μέ τή «μετεξέλιξη» τού ΚΚΕ 'Εσωτερικού σέ ΕΑΡ άπλως άνοιγε μιά τρύπα στό νερό, ότι διέλυε και τίς λίγες δυνάμεις πού είχε. Τό ΚΚΕ δέν πρόκανε νά δει ότι δέν ήταν τό ένα και μοναδικό κόμμα τής εργατικής τάξης· ούτε ότι ή στρατηγική τού «έξω άπ' τήν ΕΟΚ» δέν ήταν παρά μιά ρόδα πού γύριζε στό κενό, άπλως δογματίζε κι έσπρωχνε τόν κόσμο πρós τόν δογματισμό. 'Ο Συνασπισμός δέν πρόκανε νά καταλάβει ότι ή συνεργασία μέ τή Ν.Δ. στό πλαίσιο τής κυβέρνησης Τζαννετάκη ήταν όλέθρια και για τήν 'Αριστερά και για τόν τόπο. Οι μικρές και οι μεγάλες συνιστώσες τού ΣΥΝ δέν πρόφτασαν νά καταλάβουν ότι αυτό τό ύβριδιο πού έφτιαξαν ήταν θνησιγενές. Τώρα πού τινάζεται στόν άέρα, ό κάθε συνεταιίρος φάχνει νά βρει τά φταιξίματα τού κακού συνεταιίρου του, γιατί καλοί και κακοί δέν πρόκαναν νά ύποφιασθούν μήπως κάτι άλλο, βαθύτερο, συνέβαινε.

Άλλά και σέ άλλα δέν πρόκανε ή 'Αριστερά. Θεωρία δέν πρόκανε νά ανανεώσει κι έμεινε μ' εκείνη τήν παλιά τού αντιφασισμού παρ' όλο πού δέν ύπήρχε φασισμός και τού λαϊκομετωπισμού παρ' όλο πού ό καιρός για τά μέτωπα είχε παρέλθει, μιά και προϋπέθεταν ως αντίπαλο τόν φασισμό. Δέν πρόκανε νά σχετισθεί μέ τόν μαρξισμό: έμεινε μέ τά έγχειρίδια τών Γιούλιν και Ρόζενταλ, τίς βάσεις τού «μαρξισμού-λενινισμού» τής 'Ακαδημίας τής ΕΣΣΔ, άντε και λίγον Γκαρωντύ παλιότερο, μπόλιχο 'Ελευστάιν και Καρίγιο από τήν ανανεωτική της έκδοχή στους νεότερους χρόνους. Δέν πρόκανε νά καταλάβει τί γινόταν κάθε φορά μέ τή νεολαία, ιδίως τή «δική» της, και τήν έχανε συνεχώς: ή ανανεωτική άριστερά έχασε τόν Ρήγα Φεραίο τό 1978, τό ΚΚΕ, άρκούντως έτεροχρονισμένο, έντεκα χρόνια άργότερα έχανε τήν ΚΝΕ.

Δέν πρόκανε νά καταλάβει χιλιάδες άλλες λεπτομέρειες: ότι ή καταστροφή τής φύσης προέρχεται από τόν τρόπο παραγωγής/κατανάλωσης πού επιβάλλει ό καπιταλισμός, ότι είναι όρος και τρόπος ύπαρξης του· ότι σέ σύνθετες κοινωνίες ύπάρχει περίπλοκη και σύνθετη ταξική σύνθεση πού δέν ύπακούει στά χονδροειδή δίπολα «βάση/έποικοδόμημα», γαιοκτήμονας/άκτημόνας, προλετάριος/άστός. Δέν πρόκανε άκόμη νά καταλάβει ότι οι συνειδήσεις τών ανθρώπων, οι συμπεριφορές, οι ιδεολογίες, οι συμβολικοί κώδικες, οι κοινότητες, οι μορφές ζωής, οι μορφές τέχνης και πολιτισμού είναι πολύ πιά σύνθετα πράγματα άπ' όσο τά παρουσιάζει ή θυμοσοφία τού Φλωράκη και ή προσηνής συγκαταβατικότητα τού Κύρκου πού, ειδικώς γι' αυτά τά πράγματα και έν όνόματι τού πλουραλισμού, θεωρεί σωστές όλες τίς άπόψεις, και τούτες και τίς άκριβώς αντίθετές τους. Δέν πρόκανε ή 'Αριστερά νά καταλάβει ότι οι γυναίκες εκτός από ψηφοφόροι και εργατική δύναμη είναι και γυναίκες: κάτι διαφορετικό δηλαδή, πού ούτε έμεις, τό γένος τών άνδρών, τό ξέρουμε ούτε αυτές τό καλογνωρίζουν, άν και τό διαισθάνονται, αλλά πού τό μίλησαν σέ μιά γλώσσα πού δέν ήταν ούτε άνδρική ούτε γυναικεία, ούτε πολιτική ούτε άπολιτική, αλλά είδος καλιαρντών.

Ό κατάλογος είναι μακρύς, δέν χρειάζεται τώρα νά τόν έξαντλήσουμε, άλλωστε ό κάθε άριστερός, ανάλογα μέ τήν ηλικία του, έζησε κάποιο τμήμα αυτού τού καταλόγου, είναι βίωμά του. Άλλά τό συμπέρασμα και για τούς νεότερους και για τούς παλιότερους είναι τό ίδιο: ή 'Αριστερά δέν πρόκανε ή αναρωτιόταν άν θά προκάνει. Τό συνολικό συμπέρασμα είναι ότι ή 'Αριστερά, σέ όλες της τίς εκδοχές, έχει άποτύχει, άπέτυχαν οι στρατηγικές της, άπέτυχαν οι ιδεολογίες της νά διαπεράσουν τό κοινωνικό σώμα και ν' αντικόψουν τίς κυρίαρχες άστικές ιδεολογίες, άπέτυχε νά ύποδείξει μιά προοπτική, άπέτυχαν οι ήγετικές ομάδες πού καθοδήγησαν τήν πορεία της. 'Η τελευταία τραγωδία μέσα στό ΚΚΕ και τόν Συνασπισμό, γιατί περιτραγωδίας πρόκειται κι άς έχει πολλά χαρακτηριστικά φαρσοκωμωδίας, είναι χαρακτηριστική και ένταφιάζει μιά όλόκληρη πορεία μέσα στην πολιτική και ιδεολογική χρεοκοπία. Μόλις πρίν τρία χρόνια, όταν φτιαχνόταν ό Συνασπισμός, περίσσευαν οι θριαμβολογίες. Θά

Δια γυμνού σφάλλου

πρέπει να τό θυμούνται αυτό οι άριστεροί. Οι «συνιστώσες» είπαν ότι αφήνουν στην άκρη τις διαφορές και κρατάνε ό,τι τούς ένώνει. Τό «νέο» θεωρητικό δόγμα, έαρινής προέλευσης, πάνω στό όποιο πήγε να χτιστεί τό οικοδόμημα ήταν ό ύμνος τής αποϊδεολογικοποίησης. Είπαν: 'Ο Συνασπισμός είναι οργανισμός πολιτικής ένότητας και δράσης όχι ιδεολογικής ένότητας. Στην πολιτική μόνο ή πολιτική, ή ιδεολογία για τό σπίτι. Θά ήταν μία παγκόσμια πρωτοτυπία αυτή, γιατί τέτοιος πολιτικός οργανισμός πού θά έβγαζε έξω από τήν πόρτα τήν ιδεολογία ούτε ύπήρξε ποτέ ούτε ήταν δυνατό να ύπάρξει. 'Αλλά αυτή ή «θεωρία» δέν ήταν παρά τό άλλο όνομα του καιροσκοπισμού και τής σκοπιμότητας. Κανένας δέν ήταν πρωτάρης, κανένας δέν ήταν τόσο άφελής, όλοι ήξεραν ότι ό χώρος τής ιδεολογίας ήταν ή φλεγόμενη βάτος. Κι έπειδή όλοι ήθελαν «να κάνουν πολιτική» —μία ιδεολογία είναι κι αυτό—, έπειδή άν προσπαθούσαν να κάνουν πολιτική με μία κοινή ιδεολογία Συνασπισμός δέν θά ύπήρχε, άφησαν άπ' έξω ό,τι τούς χώριζε. Για να τούς διαλύσει σήμερα.

«Μεγάλος αριθμός πολιτών τής 'Αριστεράς όλων των προελεύσεων διαπίστωνε κατά τή διάρκεια του 13ου Συνεδρίου του ΚΚΕ και μετά τή λήξη του πώς είναι ασύμβατη ή συνύπαρξη στό πλαίσιο του Συνασπισμού άπόφειν του δημοκρατικού σοσιαλισμού με άπόφειν ολοκληρωτικής έμπνευσης, οι όποιες ούσιαστικά έξακολουθούν να είναι προσκολλημένες στα καταρρέουσά καθεστώα του ύπαρκτου σοσιαλισμού», διαπίστωνε πρό καιρού ένα κείμενο 38 μελών τής Κ.Ε. τής ΕΑΡ, δηλαδή μία ιδεολογική ασύμβατότητα.

Οί ίδιοι όμως 38 ήταν έκ των πρωτεργατών τής «θεωρίας» τής πολιτικής και όχι ιδεολογικής ένότητας του Συνασπισμού. 'Αντιφάσεων συνέχεια. 'Η μετεξέλιξη του ΣΥΝ σε κόμμα (άρα οργανώσεις βάσης του ΣΥΝ, μέλη, οργανώσεις βουλευόμενες πού εκλέγουν όργανα και άποφασίζουν γραμμή) δέν είχε συνομολογηθεί κατά τή σύναψη του συμβολαίου, όταν συνεκροτείτο ό ΣΥΝ. 'Οσοι σκέφτονταν μία τέτοια προοπτική ήταν άκριβώς εκείνοι πού δέν τούς πήγαινε ιδεολογικά τό ΚΚΕ ως κόμμα και θά ήθελαν έν καιρώ να τό ύπερφαλαγγίσουν διά του ΣΥΝ. 'Αλλά άν προέβαλλαν τότε αυτή τους τήν άποψη ήταν σαφές ότι ΣΥΝ δέν θά είχε ύπάρξει. Γι' αυτό τήν απέκρυσαν. Κανείς στή συνέχεια δέν μπορούσε να ύποχρέώσει τό ΚΚΕ ν' άποδεχθεί κάτι πού τό ίδιο δέν ήθελε κι άπό τό όποιο έπιπλέον κινδύνευε. Τό ίδιο προτίμησε, όπως ήταν φυσικό, να μείνει μ' τόν έαυτό του και με τήν ιδεολογία του, στον γνώριμό του χώρο δηλαδή. 'Οπως και οι αντίπαλοί του άλλωστε. Προτιμούν να μείνουν με τόν έαυτό τους και τόν δικό τους γνώριμο ιδεολογικό χώρο. 'Εδώ σημασία δέν έχει ποιό είναι τό σωστό αλλά κυρίως ότι οι δύο παρατάξεις είναι ασύμβατες, ιδεολογικά (άρα και πολιτικά) ριζικά διαφορετικές.

Οί πληροφορίες και οι ένδείξεις για «ύποδείξεις» έκ μέρους του ΚΚΣΕ (στή συνάντηση Γχορμπατσώφ - Παπαρήγα ό Σοβιετικός πρόεδρος ύπογράμμισε, κατά τόν πρωτοσέλιδο τίτλο του *Ριζοσπάστη*, ότι «δέν μπορεί τό ΚΚ να διαλυθεί μέσα σε έναν ευρύτερο συμμαχικό συνασπισμό») και ή άποδοχή τής πρωτοβουλίας του Γαλλικού ΚΚ για συνεργασία και άλληλεγγύη όλων των ΚΚ δείχνει καθαρά, μαζί με τις έσωτερικές εξελίξεις, ότι αυτού του τύπου τά κόμματα-άπομεινάκια του σταλινικού προτύπου θά παραμείνουν καλά κλεισμένα στό προστατευτικό όστρακο του συγκεντρωτισμού και τής οργανωτικής περιφρούρησης. Θά κρατούν πεισματικά τόν τίτλο του «κομμουνιστικού», ως στοιχείου άναγνώρισης, σαν σανίδα σωτηρίας και άνάχωμα άμυνας. 'Αλλά όταν τό ΓΚΚ μένει καθηλωμένο έδω και χρόνια σε ποσοστά περί τό 7%, τό ΚΚΣΕ στην πρώτη άνοιχτή έκλογική άναμέτρηση σε καθεστώς πολυκομματισμού παίρνει μόλις τό 16%, όταν σε άλλες χώρες έχει ούσιαστικά άπαλειφθεί άπό τόν πολιτικό τους χάρτη, είναι σαφές ότι αυτού του τύπου τά κόμματα, άρα και τό ΚΚΕ, δέν έχουν ιστορική προοπτική.

'Αμυνόμενα, με ό,τι τούς άπομένει, θά περιφρουρούν τήν περιθωριοποίησή τους και θά έπαγρυνουν τήν συρρίκνωσή τους. Δέν μπορούν ν' αλλάξουν, να άνανεωθούν, ό πολός «κομμουνισμός» τούς άπαγορεύει να γίνουν κομμουνιστικά. Μπορούν όμως να αυτοκαταστραφούν. Αυτό τό μέλλον θά τό προκάνουν.

Δια γυμνού σφάλλμασ

“Αρα, θά συμπεράινε κανείς, άπελευθερώνεται μιά νέα δυναμική για τίς ύγιειές και σύγχρονες δυνάμεις τής Άριστεράς, τίς άνανεωμένες και άνανεωτικές. Έδω όμως τά πράγματα είναι έξίσου άπογοητευτικά. Η ιστορία τής άνανέωσης και ή ιστορία τών νέων «άνανεωτικών», πού βγαίνουν από τό ΚΚΕ όπως και οί σημερινές τους ιδέες άπαγορεύουν μιά τέτοια αισιοδοξία. Είναι γνωστό ότι τά μισά από τά κορυφαία στελέχη του ΣΥΝ ρέπουν παθολογικά πρós τό ΠΑΣΟΚ. Τά άλλα μισά όραματίζονται άκόμη πιά εύρειες συνεργασίες και έθνικές συναινέσεις. Τό δικαιολογημένο «άντιαυριανικό» μένος τά έξωθει σε μιά έξίσου παθολογική ροπή πρós τούς πεφωτισμένους φιλελεύθερους τής Ν.Δ.

Στή μιά και στην άλλη περίπτωση, ό λόγος ύπαρξης τής Άριστεράς, ό σοσιαλισμός, είναι τό μόνο πού δέν άπασχολεί κανένα. Έκεινα τά περί «δημοκρατικού ριζοσπαστικού σοσιαλισμοῦ» είναι άπλώς ύποχρέωση άπέναντι σε μιά ιστορική προέλευση και παιδεία, κατάλοιπο έφηβικών άνησυχιών. Τό ΠΑΣΟΚ άλλωστε δέν έχει καμιά δυσκολία νά έμφανίζεται και ως ριζοσπαστικό και δημοκρατικό και σοσιαλιστικό. Έχει τή δύναμη, μέ τό πνεῦμα τά βολεύουμε, ιδίως όταν τό πνεῦμα τών «άνανεωτικών» του ΣΥΝ θορυβείται και άγχώνεται μ' εκείνο τό καταραμένο 3% του εκλογικού νόμου. Ούτε κι αυτοί προκάνουν.

Ός παρατηρητής τών εξελίξεων έλεγα πιά πάνω ότι ή όλη πορεία, όλων τών εκδοχών τής Άριστεράς, καταλήγει σε μιά άβυσσαλέα άποτυχία χωρίς προοπτική, σε μιά ιστορική χρεοκοπία. Αυτή ή «άπαισιοδοξία», ή διάθεση δηλαδή νά μή θέλει κανείς νά έξωραίζει τήν πραγματικότητα όταν ή ίδια ή πραγματικότητα δέν προσφέρει ένθαρρυντικά στοιχεία, ή πεποίθηση ότι δέν πρέπει νά επαναπαύεται κανείς μέ μυθολογικές νομοτέλειες για τήν αναπόδραστη πρόοδο του κινήματος, είναι ή άλλη όψη τής άποτυχίας. Είναι άρνητική βέβαια αυτή ή συνείδηση, σίγουρα δέν οικοδομεί, δέν προτείνει. Όστόσο προφυλάσσει από νέες περιπέτειες, ιδίως από τήν άναζήτηση του μικρότερου κακού. Πρέπει πιά νά ξέρουμε ότι τό «καλύτερο» (ποιό καλύτερο άλλωστε; ό Άνδρουλάκης έναντι τής Παπαρήγα ή τό αντίστροφο;) είναι έχθρός του καλού, ή συνέχιση τής χρεοκοπίας μέσα στην χρεοκοπία, ένας τρόπος νά μήν προκάνουμε και πάλι.

Αυτή ώστόσο ή άρνητική συνείδηση κανέναν δέν προφυλάσσει από τίς άπορίες του, τίς στερήσεις του, κανέναν δέν επαναπαύει, σε κανέναν δέν παρέχει δικαίωση και περηφάνια, για ποιόν λόγο τέλος πάντων θέλει νά είναι άριστερός. Και παρά ταῦτα έχουμε πολλούς λόγους νά μήν μετανιώνουμε πού υπήρξαμε άριστεροί ούτε νά υπογράφουμε δηλώσεις νομιμοφροσύνης για τό μέλλον ένδίδοντας στην τρυφή αυτήπατή για τήν αξία τής ύποκειμενικότητας και τή σαγήνη του κόσμου τής «έπι-κοινωνίας». Σε κοινωνία ζούμε. Άλλά χωρίς επικοινωνία, γιατί, άκριβώς, τά μέσα επικοινωνίας καθιστούν τή ζωή και τήν πολιτική επάγγελμα.

“Αν τό περιγραφικό συμπέρασμα τής ιστορικής άποτυχίας τής Άριστεράς είναι δεδομένο, άλλο τόσο δεδομένη θά έπρεπε νά είναι ή άνάγκη νά φάξουμε τά στοιχεία τής διαδρομής, νά βρούμε πού και γιατί κλώτσησε τό πράγμα. Δέν είναι εύκολη αυτή ή άναζήτηση έτσι όπως ή ίδια μας ή ιστορία έχει σκεπασθεί μέ άποκρύψεις, μύθους, ιδεολογικοποιήσεις, αυτονόητα, σκοπιμότητες αλλά και άγνοίες. Είναι όμως αναγκαία. Γιατί άν ή θετική συνείδηση δέν είναι τίποτε άλλο από τό σύγχρονο νόημα του σοσιαλισμοῦ, άν τό πρόβλημα δέν είναι ή άναβίωση του όράματος (δηλαδή τό ξαναζεσταμένο φαί), ή επίγνωση του τί πέθανε όριστικά και τί έχει άκόμη πολλή ζωή μέσα του είναι προϋπόθεση εκ τών ών οὐκ άνευ για τή γέννηση τών σύγχρονων πολιτικών μορφών του σοσιαλισμοῦ.

“Αγγελος Έλεφάντης

Κρέων ὁ καφενόβιος ὁ λόγος τοῦ καφενείου

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Ἡ ὑπόθεση τῆς δίωξης κατά τοῦ διευθυντῆ τῆς Ἐλευθεροτυπίας κ. Φυντανίδη καί ἡ «συναδελφική ἀλληλεγγύη» πού ἀκολούθησε ἔδωσαν τήν ἀφορμή καί δημιουργήσαν συνάμα τήν ἀνάγκη σύσσωμος ὁ δημοσιογραφικός κόσμος νά ἐπιδοθεῖ σέ ὑψιπετεῖς φιλοσοφικές διατριβές περί Δικαίου. Ἀνασύρθηκαν ρήσεις μεγάλων ἀνδρῶν, θυμηθῆκανε ὅ,τι ἤξεραν καί κυρίως ὅ,τι δέν ἤξεραν περί Νόμου, Δημοκρατίας, Ἐνημέρωσης, Δικαιώματος, γιά νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι ὅταν ὁ νόμος εἶναι ἄδικος τότε ὅλοι ἔχουν τήν ὑποχρέωση ὄχι μόνο νά τόν πολεμοῦν ἀλλά νά παρανομοῦν, νά παραβαίνουν τόν ἄδικο νόμο, γιατί ἔτσι μόνο θριαμβεύει τό δίκαιο, μόνο ὅταν τό Δίκαιο ἔρχεται σέ σύγκρουση μέ τόν Νόμο προοδεύουν οἱ κοινωνίες.

Ὅλα αὐτά γιά νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι, σύμφωνα μέ τό περί Δικαίου αἴσθημα πού ἐκφράζουν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς τέταρτης ἐξουσίας ὡς Παράκλητοι τῆς ἀληθείας αὐτοί, ὀρθῶς δημοσιεύθηκε αὐτούσια ἡ προκήρυξη τῆς 17 Νοέμβρη, ὅτι καίτοι ἡ δημοσίευση παραβίαζε τόν νόμο ἦταν ὡστόσο ἐπιβεβλημένη γιά νά καταγγεληθεῖ ἐμπράκτως καί νά καταργηθεῖ ὁ ἄδικος τρομονόμος, ἡ κοινωνία νά ἀναπνεύσει χωρίς τά δεσμά ἐναντίον τῆς ἐλευθεροτυπίας, ὥστε, τελικά, ἡ Ἐλευθεροτυπία νά μπορεῖ νά ἐπιτελεῖ τό καθήκον της προσφέροντας σελίδες ἀφειδῶς γιά τή δημοσίευση τῶν δικαιωτικῶν τῆς τρομοκρατίας διατριβῶν τῆς 17 Νοέμβρη!

Ἐπειδή ὅμως ὁ τρομονόμος δέν ὑπάρχει μόνο στά χαρτιά ἀλλά ἐφαρμόστηκε μέ ἐντολή τοῦ εἰσαγγελέα, πάραυτα φτιάχτηκε τό δίδυμο τοῦ Κρέοντα καί τῆς Ἀντιγόνης. Ἀλλά ποῖος μπορεῖ νά εἶναι μέ τόν Κρέοντα; Ἡ καταδίκη τῶν ἐκδοτῶν θά ἦταν ἡ καλύτερη δικαίωσή τους. Ἐτσι οἱ ἐκδότες θά ἐμφανισθοῦν ὡς ἡ σύγχρονη μορφή τῆς Ἀντιγόνης πού προκαλεῖ τό νόμο τοῦ Κρέοντα, τοῦ κράτους, τῆς βίας,

τῆς ἐξουσίας. Πρόδηλη εἶναι ἡ προσπάθεια νά φτιαχτεῖ ἓνα μοντέλο μέ ὑπόρρητη ἀναφορά στό ἔνδοξο δίδυμο Κρέοντα - Ἀντιγόνης. ἀπό τό ὅποιο τό σημερινό δίδυμο Τσεβᾶ - Φυντανίδη θά ἀντλήσει τή νομιμοποίησή του. Ἡ ὁμοιότητα τῶν ρόλων ὑποδηλώνει τήν ὁμοιότητα τῶν ἀξιών. Οἱ ἀξίες καί οἱ ἀπαξίες εἶναι δοσμένες προκαταβολικά, εἶναι ἐγγεγραμμένες στούς ἴδιους τούς ρόλους, δέν χρειάζεται παρά νά τούς βάλομε στό πετσί μας. Διεκδικώντας γιά τόν ἑαυτό μας τόν ρόλο τοῦ ἐκπροσώπου τῆς Ἀρετῆς κι ἀφήνοντας στόν ἀντίπαλο Τσεβᾶ τόν ρόλο τῆς Κακίας, βρισκόμαστε ἐντός τοῦ μανιχαϊστικοῦ ζεύγους καλό / κακό, κράτος τῆς βίας / πάθος τῆς δημοκρατίας, ὅπου ἡ δικαίωση εἶναι αὐτονόμη. Καί πῆγε μακριά αὐτή ἡ συνηγορία ὑπέρ τοῦ δικαιώματος τῆς παράβασης τοῦ ἄδικου νόμου, πολύ περισσότερο πού, στή συγκεκριμένη περίπτωση, ὁ τρομονόμος εἶναι πράγματι ἄδικος.

Τό ἐνδιαφέρον στήν προκειμένη περίπτωση εἶναι οἱ διαδοχικές μετατοπίσεις καί ἀναγωγές μέχρι τήν ἀπόλυτη γενίκευση: ἀπό τήν καταγγελία τοῦ τρομονόμου, στό δικαίωμα παραβίασης, κι ἀπό κεῖ στήν καταγγελία τοῦ νόμου γενικῶς. Ἐνα παράδειγμα ἰδιαίτερα εὐγλωττο:

«Γράφτηκε αὐτές τίς ἡμέρες "πῶς ἂν δέν εἶχε παραβιασθεῖ ποτέ κανένας νόμος, ἡ ἀνθρωπότητα θά βρισκόταν ἀκόμη στήν ἐποχή τῶν σπηλαίων". Καί εἶναι ἔτσι ἀκριβῶς. Πρόκειται γιά τήν πάσα ἀλήθεια. Ἀφοῦ οἱ πολιτεῖες νομοθετοῦν παγίως σέ συντηρητική βάση. Στή βάση τῆς διατήρησης καί τῆς ὑπεράσπισης τῶν "δεδομένων". Καί δέν προβλέπουν ὄχι τήν πρόοδο ἀλλά οὔτε —συνηθέστατα— καί τήν ἀπλή ἐξέλιξη. Πολύ συχνά μάλιστα κατασκευάζονται ἔτσι οἱ νόμοι ὥστε νά ἐμποδίζουν τήν ἐξέλιξη».

Βασιλῆς Πάικος, *Αὐγή*, 13.6.91

Οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι τοῦ ἀρθρογράφου, λές καί θέλησε μ' αὐτές νά ὑποδείξει τό μέγεθος τῆς ἀσυναρτησίας τῶν ἀπόψεών του, ἀπόψεων πού πρέπει νά γίνουν πνευματική τροφή καί τρόπος σκέψης ἀριστερῶν ἀνθρώπων πού κατά τεκμήριο διαβάζουν ἀκόμη τήν *Αὐγή*.

Τί λέει τό ἀπόσπασμα αὐτό;

Τά ἀκόλουθα, εὐανάγνωστα καί ὁρατά διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ:

— Ὅτι ἡ παραβίαση νόμων εἶναι ὁ ἱστορικός μηχανισμός τῆς ἐξέλιξης καί τῆς προόδου τῶν κοινωνιῶν, ὅτι χωρίς τήν παράβαση

θά «ἤμαστε στά σπῆλαια».

— «Ὅτι «οἱ πολιτεῖες» νομοθετοῦν πάντοτε συντηρητικά. Ὅτι οἱ νόμοι φτιάχνονται γιὰ νά ἐμποδίζουν τήν πρόοδο καί τήν ἐξέλιξη.

— «Ὅτι οἱ πολιτεῖες δέν προβλέπουν.

Εἶναι σαφές ὁ μηχανισμός τοῦ «συλλογισμοῦ». Ἀπό μιά συγκεκριμένη ρήση πού ἔχει μέσα της σοβαρή δόση ἱστορικῆς ἀλήθειας, γιὰτί ἐντοπίζει τή σύγκρουση ἀνάμεσα σέ μιά κατεστημένη τάξη πραγμάτων καί στήν πάλη γιὰ τήν ἀνατροπή της, θά περάσει σέ αὐθαίρετες καί ἀνιστόρητες γενικεύσεις μέ τόν πιά ἀπόλυτο καί δογματικό τρόπο. «Ἔτσι εἶναι» — «ἡ πάσα ἀλήθεια». Καί εἶναι τόσο ἀντίθετη στήν πραγματικότητα αὐτή ἡ «πάσα ἀλήθεια», πού ἂν πράγματι «οἱ πολιτεῖες» (sic) δέν πρόβλεπαν καί ἂν νομοθετοῦσαν πάντα συντηρητικά, τότε κράτος, ἐξουσία καί νόμος δέν θά ἀπασχολοῦσαν κανέναν, θά εἴχαμε ξεμπερδέψει ἀπ' αὐτές καί ἀπό ὅσους τόσο εὐκόλα καί ἀνετα τίς κατατάσσουν στήν κατηγορία τῶν ἀσημαντοτήτων.

Ἄλλά ἄς τό δοῦμε τό ζήτημα πιά προσεκτικά, μολονότι τό διάβημα μοιάζει σχολαστικό.

Τό ἀναφερόμενο ρητό, προφανῶς κάποιου μεγάλου ἀνδρός, τό ὅποιο θυμήθηκε κάποιος ἄλλος ἀρθρογράφος τῆς Ἐλευθεροτυπίας, ἀπό τήν ὁποία τό ἐπῆρε ὁ Πάικος (ἐγώ προσωπικῶς ἀγνοῶ ποιός εἶναι ὁ πρῶτος λαλήσας) δέν μιλά γενικά γιὰ ὅλους τούς νόμους. Ἄλλά γιὰ κάποιους νόμους, ἂν καί δέν ὀρίζονται ποιοί μέσα σ' αὐτές τίς δύο ἀράδες. Καί πράγματι ἂν οἱ νόμοι πού κάποια στιγμή θεσπίζονται ἔμεναν ἔσαεὶ ἀναλλοίωτοι, εἴτε διότι αὐτοί πού τούς ἔφτιαξαν δέν ἔβλεπαν ὅτι ἦρθε ἡ ὥρα νά τούς ἀλλάξουν εἴτε διότι ἐκεῖνοι πού βλάπτονταν ἀπ' αὐτούς δέν ἀγωνίζονταν νά τούς ἀνατρέψουν, ἡ ἀνθρωπότητα θά εἶχε νεκρωθεῖ. Κάποιος ἄλλος ἄλλωστε εἶχε πεῖ ὅτι ἡ ἱστορία ἐξελίσσεται μέσα ἀπό συγκρούσεις, ἄρα καί μέσα ἀπό τίς συγκρούσεις γιὰ τήν ἀλλαγὴ τῶν νόμων. Πάντοτε βέβαια «οἱ πολιτεῖες», γιὰ νά μήν ἀνατρέπονται εὐκόλα οἱ νόμοι, γιὰ νά μοιάζουν ἱεροί, ἄρα αἰώνιοι καί νά στιγματίζονται ὡς ἱερόσυλοι ὅσοι τούς παραβίαζαν, φρόντιζαν νά προσδώσουν στοὺς νόμους ὑπερβατική προέλευση, εἴτε ἡ ὑπερβατικότητα τῆς πηγῆς τους ἦταν ἡ τάξη τῶν προγόνων εἴτε ὁ θεός εἴτε ἡ φύση εἴτε ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ δικαίου ἢ μιά μυθευτική ἀντίληψη περὶ λαϊκῆς κυριαρχίας, δηλαδή ἄς ποῦμε ἕνας βουλευτῆς παραπάνω, ὁ κ. Κατσιῆς, ἐκλεγόμενος ἐλέω ἐκλογικῶ νόμου. Ὁ πληροφορημένος ἀναγνώστης καταλαβαίνει ὅτι πίσω ἀπ' αὐτές τίς θεωρητικοποιήσεις πού ὑπαινίχτηκα ὑπάρχουν τά ὀνόματα τῶν τεράτων τῆς πολιτικῆς θεωρίας καί πρακτικῆς, ἀπ' τόν Μωυσή καί τόν Σό-

λωνά ὡς τόν Ἀριστοτέλη, τόν Μοντεσκιέ καί τόν Κάντ, κυρίως ὅμως ὀλόκληρες περίοδοι τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητας, ὅτι πίσω ἀπ' αὐτές τίς ἀπλές φράσεις ὑπάρχουν ὀλόκληρα πολιτικά συστήματα καί συστήματα ἠθικῶν ἀξιῶν γιὰ τά ὅποια σφάζονταν οἱ ἀνθρωποὶ ἐπί αἰῶνες αἰῶνων, ἔτσι πού ἀπαγορεύεται στόν οἰονδήποτε ἀρθρογράφο, ἐκ τοῦ προχείρου φιλοσοφώντας, νά γράφει ὅ,τι τοῦ καπνίσει. Δηλαδή ὁ νόμος περὶ ἐλευθεροτυπίας (κι αὐτός

νόμος εἶναι) τοῦ ἐπιτρέπει καί ἡ Ἐλευθεροτυπία τοῦ ἐπιβάλλει νά γράφει ὅ,τι θέλει, ἀλλά τότε μποροῦμε νά σκεφοῦμε γιὰ λογαριασμό του ὅτι δέν ἔχει καί τόσο καλές σχέσεις μέ τήν πραγματικότητα, ὅτι αὐθαίρετῆ καί δογματίζει. Ἔτσι, λοιπόν, ἂν ἀκολουθώντας τόν «συλλογισμό» του δεχθοῦμε ὅτι οἱ «πολιτεῖες» πάντοτε νομοθετοῦν συντηρητικά, ὅτι εἶναι πάντα ἐναντίον τῆς ἐξέλιξης καί τῆς προόδου, τότε ἀβίαστα βγαίνει καί τό συμπέρασμα ὅτι κάθε νόμος, ὅλοι οἱ νόμοι, εἶναι ἐδῶ καί τώρα παραβιαστέοι, μιά καί ὅλοι οἱ νόμοι ἀπό «πολιτεῖες» φτιάχνονται. Κι ἔτσι, γιὰτί νά μήν παραβιάζει κανεὶς τό νόμο πού ἀπαγορεύει τήν ἀφαίρεση τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου, τούς νόμους περὶ κλοπῆς, ἀπάτης, καταβολῆς ἀσφαλιστρῶν στό ΙΚΑ, τόν Κώδικα Ὀδικῆς Κυκλοφορίας, γιὰτί ὁ ἐργοδότης νά μήν παραβιάζει τό νόμο «τῶν πολιτειῶν» περὶ κατωτάτου ἡμερομισθίου, γιὰτί ὁ οἰοσδήποτε οἰκοπεδοῦχος νά μήν παραβιάζει τόν ΓΟΚ καί νά μήν χτίζει δεκαεξάωροφον στό οἰκοπεδάκι του, γιὰτί ὅποιος ἔχει πέντε δεκάρες νά μήν τίς τοκίζει

μέ 15% τόν μήνα, γιατί ὁ οἰοσδήποτε νά μὴν κόβει ἓνα κομμάτι δημόσιας πλατείας καί νά μὴν τό ἐνώνει στό δικό του οἰκόπεδο, γιατί νά μὴν ἀμολάει τά λύματά του στή θάλασσα, γιατί νά μὴν βάλει φωτιά στή δάση, γιατί νά πληρώνει φόρους, γιατί νά ὑποκύπτει στούς συντηρητικούς νόμους περί βιασμοῦ καί νά μὴν ἀφήνει ἐλεύθερα τά ἐνστικτά του; Ἀφοῦ οἱ πολιτεῖες νομοθετοῦν πάντα συντηρητικά καί μόνο γιά νά διασφαλίσουν τά «δεδομένα», γιατί νά ἀποδεχτεῖ κανεῖς αὐτά τά συντηρητικά κατασκευάσματα πού εἶναι οἱ νόμοι; Μά μήπως ἔτσι δέν γίνεται σήμερα σέ ἀνησυχητικά μεγάλο βαθμό;

Νά, λοιπόν, πού ἀνάμεσα στήν ἀναρχοειδή ἀμπελοφιλοσοφία τοῦ Πάικου καί στίς κοινωνικές πρακτικές τῶν συμπολιτῶν μας ὑπάρχει μιὰ σχέση. Ὅχι βέβαια μιὰ σχέση αἰτιότητας ἀνάμεσα στό δημοσίευμα τῆς *Αὐγῆς* καί στήν ἀχαλίνωτη παρανομία πού παρατηρεῖται στίς μέρες μας, εἰδικά σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τούς νόμους πού κάπως ἤ πολύ προστατεύουν τά δικαιώματα τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἀλλά ἰδέες σάν κι αὐτές τοῦ Πάικου εἶναι ὁ καθρέφτης μιᾶς ὀρισμένης κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς, ἡ ἰδεολογική της δικαίωση κι ἀκόμη ὁ καθρέφτης τῶν κυρίαρχων νοοτροπιῶν. Γιατί τό χαρακτηριστικό αὐτῆς τῆς νοοτροπίας, πού τή

συναντᾷ κανεῖς σέ κάθε βῆμα του κι ὄχι μόνο στά δημοσιογραφικά γραφίμια, εἶναι ἡ γενίκευση, ἡ ἐνταξη σέ ἓνα γενικό παράδειγμα πολλῶν περιπτώσεων πού δέν μοιάζουν μεταξύ τους καί γιά τίς ὁποῖες θά ἰσχύσει ἡ ἴδια γενική παραδοχή. Ἄν οἱ «πολιτεῖες» νομοθετοῦν πάντα συντηρητικά, ὅπως νομολογεῖ ὁ Πάικος καί ἡ καθημερινότητα τοῦ καφενέ, τότε τά πάντα εἶναι ἐπιτρεπτά, τά πάντα κυμαίνονται ἀπό τόν Παράδεισο ὡς τήν Κόλαση, ὁ θύτης εἶναι ἴδιος μέ τό θύμα, τό δίκαιο εἶναι τό ἄλλοθι τοῦ ἄδικου, ἠθική εἶναι μόνο ὅ,τι μᾶς βολεύει. Ἴσως βέβαια αὐτή ἡ ἀρειμάνια συνηγορία ὑπέρ τῆς ἀπειθείας, αὐτό τό ἀτίθασο καί ἀντισυμβατικό πνεῦμα πού βγαίνει ἀπό τό τετράγραμμο φιλοσόφημα τοῦ Πάικου νά εἶναι ἀπλῶς ἡ ὑπερβολή μιᾶς ἀνατρεπτικῆς ἔφεσης τοῦ ἀρθρογράφου, ἴσως νά μὴν βολεύεται μέ τό πνεῦμα τῶν νόμων καί θά ἔθελε ὅλα νά τά σπάσει, ὅπως οἱ Ἰνδιάνοι τῶν πόλεων τοῦ 1968 ἢ κάποιοι σημερινοί Ἐξαρχειώτες. Δέν θά τό ἔλεγα οὔτε γιά τόν ἴδιο οὔτε γιά τήν *Αὐγή*. Ἐχει καί ἡ δημαγωγία τά ὄριά της.

Ὁ Πάικος, ὅμως, πάει ἀκόμη παραπέρα πρὸς τό πουθενά. Δέν προβλέπουν οἱ «πολιτεῖες», μᾶς λέει. Τό ὅτι ἔχουν φυλακές,

στρατό, δικαστήρια, προϋπολογισμό, φόρους, εκπαιδευτήρια, ασφαλιστικούς μηχανισμούς, έρευνητικά κέντρα, ὅτι θεσπίζουν χωροταξικά καί ρυθμιστικά συστήματα, φτιάχνουν αεροδρόμια προβλέποντας ὅτι ὄλο καί κάποιο αεροπλάνο θά προσγειωθεῖ, λιμάνια γιά ν' ἀράξουν τά πλοῖα, ὅτι φτιάχνουν νοσοκομεῖα, ἐμβόλια γιά τόν τύφο, ὑπονόμους, δρόμους, ὅτι δανείζουν καί δανείζονται, ὅτι ἔχουν λοιμοκαθαρτήρια, νεκροταφεῖα, χωματερές, ληξιαρχεῖα, ρολόγια, ὅτι φροντίζουν νά ὑπάρχουν εἰσαγωγές καί ἀποθέματα πετρελαίου, σιταριοῦ καί χιλιάδες ἄλλα δέν τοῦ φαίνονται ἀρκετά γιά νά καταλάβει ὅτι κράτος σημαίνει πρόβλεψη, ὀργάνωση τῶν προβλεπομένων. Ἄλλά ἂν οἱ «πολιτεῖες», καί γιά ν' ἀφήσουμε τά εἰσαγωγικά, ἂν τό κράτος δέν προβλέπει, πάει νά πεῖ ὅτι δέν ὑπάρχει! Τί εὐκόλα λύθηκε τό ζήτημα. Ἐόφλησε κι αὐτό μέ μιά φράση. Κάποιου ἄλλου θά ἔρθει ἡ σειρά τήν ἐπόμενη Κυριακή ἢ στήν ἐπόμενη ἐκπομπή κάποιου FM. Ἀκριβῶς ὅπως στόν καφενέ: «Δέν ὑπάρχει κράτος, κύριε...».

Ἄλλά γιατί νά καταπιαστεῖ κανεῖς μ' αὐτή τή χαώδη «συλλογιστική»; Στό κάτω κάτω δέν ἦταν παρά πέντε ἀράδες σέ ἓνα ἄρθρο πού τυχαῖα τίς πιάνει τό μάτι, μέσα στίς

χιλιάδες ἀράδες πού γράφονται καθημερινά. Ἐνδειξη εἶναι αὐτές οἱ ἀράδες ἑνός γενικότερου κλίματος πού ἀποτυπώνεται ἐγγράφως καί προφορικῶς, ὅποιοδήποτε κι ἂν εἶναι τό θέμα πού φέρνει στήν ἐπιφάνεια ἡ ἐπικαιρότητα. Πρόκειται δηλαδή γιά διάφορα συστήματα ἐκθέσεως ἰδεῶν, κράμα αὐτονόητου ρητορείας, κοινοτοπίας καί σοβαροφάνειας, πού συνθέτουν ἓνα ἀπερίγραπτο σαρδάμ.

Αὐτό τό σαρδάμ εἶναι πού ἀπομένει ὡς πνευματική τροφή τοῦ κόσμου, εἶναι αὐτή ἡ ἀσυναρτησία πού καταστρέφει κριτήρια, ἀμβλύνει αἰσθητήρια κι εὐαισθησίες κι ἐξωθεῖ στή χοάνη τοῦ ἱρρασιοναλισμοῦ ὅπου ὄλα ἀλέθονται καί πολτοποιοῦνται. Αὐτές οἱ ἐπί παντός τοῦ ἐπιστητοῦ διατριβές, μέ μόνο πνευματικό ἐφόδιο τή γενικολογία, τή γενίκευση καί τήν ἀναγωγή, εἶναι μιά καθημερινή στρώση ἰδεολογικοῦ χαβαλέ πού διαπλάθει τά ἰδεολογικά καί πνευματικά γνωρίσματα τοῦ Νεοέλληνα. *Εἶναι ἡ ἰδιοσυστασία του.* Ὀνομάζεται καί ἀλαλούμ, ἄς μὴν ψάχνουμε πάντα γιά λόγιες ἐκφράσεις καί λεπτεπίλεπτες ἔννοιες. Θά ἦταν πιό γόνιμο νά φαχνόμαστε οἱ ἴδιοι, νά ἐπερωτοῦμε τίς καθημερινές θορυβώδεις ἢ ἀθόρυβες πηγές του.

‘Η κρίση τῆς (φίλαθλης) κοινότητας

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου

Τόσες καί τόσες κρίσεις ἔχουμε, μέ τήν κρίση τοῦ ποδοσφαίρου θά ἀσχολούμαστε; Κρίση κοινωνική, κρίση ἠθική, κρίση ἐθνική, κρίση τῶν ἰδεῶν, κρίση τῆς Ἀριστερᾶς, κρίση παντοῦ: στή μουσική, στό θέατρο, στήν κατοικία, στά βιντεοκλάμπ, στήν οἰκογένεια, στό ΕΣΥ, στήν πολιτική, στίς «ἀξίες». Κοντά σ’ ὅλες αὐτές καί ἡ κρίση τοῦ ποδοσφαίρου μέ τήν ὁποία ἀσχολοῦνται καί γιά τήν ὁποία μιλοῦν οἱ εἰδικοί πρὸς τοὺς ἐνδιαφερομένους — μόνο πού οἱ τελευταῖοι ὄλο καί λιγοστεύουν καί αὐτοὶ πού ἔχουν μείνει μόνο γιά κρίση δέν θέλουν νά ἀκοῦν. Ἔτσι εἶναι οἱ κρίσεις. Ἡ εἶναι κανεῖς μέσα τῆς, ἔχει ἀποκοπεῖ δηλαδή ἀπὸ τὸ ἀντικείμενό τῆς, ὁπότε δέν τὸν ἐνδιαφέρει ἡ οἰαδήποτε συζήτηση γιά τὸ ἀντικείμενο τῆς κρίσης, ἢ βρίσκεται κανεῖς ἐκτός κρίσης, δηλαδή ἐντός τοῦ ἀντικειμένου, ὁπότε δέν τὸν ἐνδιαφέρει ἡ συζήτηση περὶ κρίσης. Γιατί οἱ κρίσεις στίς ὁποῖες ἀναφερόμαστε δέν ἀφοροῦν τόσο τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο, ὅσο τίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μέ αὐτό: ὅπως ἔγραφε πρό ἡμερῶν ὁ Γ. Λυρατζόπουλος στήν Ἐποχή, «ἡ ποδοσφαιροφιλία (καὶ ὄχι τὸ ποδόσφαιρο) βρίσκεται σέ κρίση».

Τά φάρμακα

Ἔχουν προταθεῖ καί προτείνονται συνεχῶς διάφορες ἐρμηνεῖες γιά τήν κρίση, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικό: ἀναφέρονται ὅλες στό ἴδιο τὸ ἀντικείμενο, ἀποδίδουν τήν κρίση σέ διάφορες πτυχές του καί, μέ αὐτὴ τήν ἔννοια, εἶναι χρησιμοθηρικές: ἀναζητοῦν λοιπὸν τί μπορεῖ νά ἀλλάξει ἐντὸς τοῦ ἀντικειμένου ὥστε νά ξεπεραστεῖ ἡ κρίση του, ἄσχετα ἂν αὐτὴ εἶναι ἐνδογενής ἢ ὄχι. Προσφέρονται ἔτσι διάφορες ἐρμηνεῖες-φάρμακα, ὅπως ἡ ἐξάλειψη τῆς βίας, τὸ ἀνέβασμα τοῦ ἐπιπέδου τῆς διαίτησias, νά βγοῦν καλοὶ ποδοσφαιριστές, νά ἀλλάξουν οἱ κανονισμοί, νά ἀλλάξει ἡ ὄργανωση τοῦ ἐπαγγελματικοῦ ποδοσφαίρου, νά ἀλλάξει ὁ τρόπος μέτρησης τῆς διάρκειας τοῦ παιγνιδιοῦ κ.ο.κ. Ὅλες αὐτές οἱ ἐρμηνεῖες-φάρμακα ἀντιμετωπίζουν τὸ ποδόσφαιρο ὡς ἄθλημα-θέαμα (τὸ ὁποῖο θέλουν νά καταστήσουν ἐλκυστικότερο) ἐνῶ ποτέ δέν ἦταν. Τὸ ποδόσφαιρο ἦταν πάντα ἓνα χάπενινγκ, ὅπου τὰ πάντα (κι ὄχι μόνο τὸ γκόλ, ὅπως πιστεύουν οἱ εἰδήμονες) εἶχαν τὸ νόημά τους. Ἄν τὸ ποδόσφαιρο ἦταν ὁ βασιλιάς τῶν σπόρ, καί ἦταν, αὐτὸ σήμαινε ταυτόχρονα τὴν ἀποθέ-

ωση τῆς διαδικασίας σέ βάρος τῆς οὐσίας. Ὑπάρχουν πολὺ πῖο οὐσιαστικά σπόρ ἀπὸ τὸ ποδόσφαιρο, σπόρ ὅπου κάθε ἐνέργεια «γράφει». Ἡ παντοκρατορία τοῦ ποδοσφαίρου ὀφειλόταν ἀκριβῶς στήν ἀδιαφάνειά του, στὸ ὅτι κάθε μεμονωμένη ἐνέργεια ἢ γεγονός δέν ἦταν παρά μιά ψηφίδα στοῦ τελικοῦ μωσαϊκοῦ, μιά στιγμὴ στήν ἀτέρμονα πάλι γιά τὴν ἐπικράτηση. Οἱ ρυθμοὶ τοῦ ποδοσφαίρου ἦταν πάντα πῖο ἄργοι, ἡ διαδικασία του, εἴτε ὡς ἀθλήματος εἴτε ὡς θεάματος, πῖο ἐγκεφαλικὴ.

Ἴσως ὅλα αὐτὰ νά ἀλλάξουν καί μέ τὴν ἀλλαγὴ τῶν κανόνων τοῦ ἀθλήματος διεθνῶς (γιατί ἡ κρίση τοῦ ποδοσφαίρου εἶναι διεθνῆς) τὸ ποδόσφαιρο νά προσελκύσει πάλι κάποιον κόσμο. Ὅμως δέν θά πρόκειται πιά γιά τὸ ἴδιο ἄθλημα, πῖο σωστά γιά τὸ ἴδιο φαινόμενο, γιά τὸ ὁποῖο μιλάμε σήμερα καί τὸ ὁποῖο διέρχεται κρίση.

Ἡ κρίση τοῦ ποδοσφαίρου εἶναι κατ’ ἀρχὴν αὐτὸ πού αἰσθάνονται οἱ διάφορες ποδοσφαιρικές ἐταιρεῖες, μιά κρίση εἰσιτηρίων δηλαδή. Στὰ γήπεδα ἔχει ἀπομείνει μόνο τὸ εἰδικὸ κοινὸ, οἱ «χουλιγκάνοι» τοῦ ἀθλήματος, οἱ ἐπαγγελματίες θεατῆς δηλαδή. Δέν ἐνδιαφέρει ἐδῶ πόσοι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι πραγματικοὶ χουλιγκάνοι, πόσοι λιγότερο καί πόσοι καθόλου, σύμφωνα μέ τὴν καθιερωμένη ἔννοια τοῦ χουλιγκανισμοῦ. Αὐτὸ πού ἐνδιαφέρει εἶναι ὅτι ἀνάμεσα σ’ αὐτοὺς τοὺς μόνιμους, καί τοὺς ἄλλους, τὴν ὑπόλοιπη κοινωνία δηλαδή, ἔχουν ὑψωθεῖ τείχη ἀδιαπεράστα, τείχη ἀδιαφορίας, ἀκόμα καί περιφρόνησης: τὸ ποδόσφαιρο δέν ζεῖ πιά μέσα στήν κοινωνία, ἀλλὰ μέσα σέ ἓνα εἰδικὸ κοινὸ. Ἀπὸ φαινόμενο πού ἀγκάλιαζε ὄλον σχεδὸν τὸν ἀνδρικό πληθυσμὸ, τὸ ποδόσφαιρο ἔγινε αἵρεση. Ὅπως ἀκριβῶς πάει νά γίνε (ἄλλοῦ ἔχει ἤδη γίνε) μέ τὸ τσιγάρο.

Τὸ παράδειγμα τοῦ τσιγάρου εἶναι γόνιμο, ἄς τὸ κρατήσουμε. Ἡ καθολικότητα τοῦ καπνίσματος ὑποχωρεῖ δραματικά, τὸ κάπνισμα περιθωριοποιεῖται διεθνῶς, «πολώνεται». Σήμερα ἔχουμε ἀπὸ τῆ μία μεριά τοὺς πολλούς, τοὺς ὑγιεῖς, τοὺς μὴ καπνιστές ἢ καί ἀντικαπνιστές. Καί ἀπὸ

τήν άλλη μεριά τό περιθώριο, τούς ναρκομανείς - κλεφτρόνια, πρεζάκηδες, άτομα πού αυτοκαταστρέφονται. 'Η ίδια πόλωση υπάρχει καί στό ποδόσφαιρο. 'Ο όπαδός είναι καί θεωρείται —έγινε δηλαδή— παθολογική περίπτωση: ό χουλιγκάνος είναι ένα άτομο πού αυτοκαταστρέφεται, τό γνωρίζουν οί άλλοι, τό γνωρίζει καί ό ίδιος όταν περάσει τά είκοσι. Οί συνομηλικοί του τόν αποχρούουν, τόν περιχαράκωνουν, ή ήλικιακή ανανέωση τής ποδοσφαιροφιλίας διακόπτεται.

'Αλλά θά ήταν λάθος νά αποδώσουμε τήν κρίση στους χουλιγκάνους. Τό πρόβλημα —κι αυτό ταυτόχρονα πού μάς ενδιαφέρει— δέν έντοπιζεται στόν συμπεριφορά τών λίγων αλλά στόν συμπεριφορά τών πολλών. Είναι αυτή πού προηγείται καί διαμορφώνει τή συμπεριφορά τών λίγων, είναι αυτή πού έγκαταλείπει τό έδαφος καί δημιουργεί τόν κενό χώρο για τούς λίγους, τούς πολωμένους.

Κρίση κοινότητας

Σήμερα λοιπόν ή γλώσσα του ποδοσφαίρου δέν μιλιέται, δέν περνάει, γιατί ή κοινότητα του ποδοσφαίρου

έχει καταστραφεί. Στο περίπτερο μέ τόν περιπτερά, στό καφενεϊό μέ τούς πελάτες, στό σύνορα μέ τόν τελωνειακό, στή δουλειά μέ τόν συνάδελφο, στό τηλέφωνο μέ τούς φίλους, κανείς δέν μιλάει για ποδόσφαιρο, κανείς δέν τσακώνεται για τό ποδόσφαιρο. 'Η ομάδα, τό εργαλειό διά του όποιου εισέρχεται κανείς στόν χώρο του ποδοσφαίρου, έχει φθαρεί, ή κοινότητα πού δημιουργείται γύρω από τήν ομάδα έχει καταστραφεί. 'Η άδικία που έγινε, τό όφσάντ πού δέν δόθηκε, τό πέναλτυ πού δόθηκε, ή μεταγραφή πού πρέπει νά γίνει ή πού δέν πρέπει νά γίνει, όλα αυτά δέν αποτελούν θέματα ενδιαφέροντος, θέματα συζήτησης, διότι δέν είναι κοινά προβλήματα ή δέν είναι πιά αυτόνομητο ότι είναι κοινά προβλήματα.

'Υπάρχει δηλαδή ή άβεβαιότητα, ό φόβος ότι ή αναφορά στό ποδόσφαιρο θά προκαλέσει τήν άδιαφορία, ίσως καί τήν περιφρόνηση του συνομηλητή. Μόνο ή κουβέντα για τό Προ-Πό, τόν τζόγο, έπιβιώνει αλλά αυτή είναι μία τελείως διαφορετική ιστορία. 'Όταν κερδίσει ή ομάδα κερδίζουν όλοι, κανείς άπ' όσους κερδίζουν στό Προ-Πό δέν μοιράζει τά λεφτά του.

Θά λέγαμε ότι ή σχέση του καθενός μέ τό ποδόσφαιρο, όπως καί μέ τόσα άλλα πράγματα, έχει κατ' αρχήν γίνει ιδιωτική κι αυτό σημαίνει ταυτόχρονα παθητική. 'Η τηλεόραση έπαιξε σ' αυτό τόν ρόλο της, όχι όμως στό βαθμό ή τόσο ειδικά όσο πιστεύουν όρισμένοι. Στο κάτω κάτω ή τηλεόραση μεταδίδει ποδόσφαιρο είκοσι πέντε χρόνια (στήν Ελλάδα) καί ή κρίση του ποδοσφαίρου είναι φαινόμενο τών τελευταίων τριών, τεσσάρων χρόνων. Στην αρχή μάλιστα ή τηλεόραση είχε συμβάλει καί σε μιά έξαρση τής ποδοσφαιροφιλίας. Μιά λοιπόν καί αναφερόμαστε στην τηλεόραση, τό πρόβλημα είναι άλλο. Πρίν από μερικά χρόνια ή παρακολούθηση του ποδοσφαίρου, έστω καί από τήν τηλεόραση, ήταν ένα ομαδικό γεγονός. 'Ο ένας καλούσε τόν άλλον, σηματούζονταν παρέες στό σπίτι ή στό καφενεϊό, πού, έστω καί μπροστά στή

μικρή όθνη, μιμούνταν τήν άτμόσφαιρα τής εξέδρας, καθιστούσαν τό γεγονός συλλογικό, δημόσιο. 'Η συνήθεια αυτή, στην όποία όρισμένες τηλεοπτικές διαφημίσεις άκόμη έπιμένουν, έχει πλέον περιορισθεί, σχεδόν έχει εκλείψει. 'Η σχέση του καθενός μέ τό ποδόσφαιρο έχει γίνει πλέον (μέ εξαί-

ρεση τό γήπεδο και τούς λίγους πού επιμένουν νά πηγαίνουν εκεί) άτομική, δηλαδή ιδιωτική. Η κοινότητα δηλαδή του ποδοσφαίρου, αυτή πού τό μετέπλαθε από ένα άπλό άθλημα σε μία δράσα, έστω και φαντασιακά, κοινωνική πραγματικότητα, αυτή έχει έκλείψει. Έπιβιώνει βέβαια, αλλά μόνον εντός των τειχών, στους οργανωμένους συνδέσμους και τόν περίγυρό τους, για νά μεταπλασθεί όμως σε κοινότητα ειδικής, άκοινωνικής ή και άντικοινωνικής συμπεριφοράς.

Ίδιωτική ένταξη

Δέν είναι βέβαια τό ποδόσφαιρο ό μόνος χώρος στον όποιο ή κοινότητα, ή συλλογικότητα έχει καταστραφεί στις μέρες μας. Κάθε άλλο. Ζούμε ήδη στην «κοινωνία των ιδιωτών», μία μονοπυρηνική κοινωνία στην όποία τό δημόσιο συντίθεται από τό ιδιωτικό, ως υλικό του άθροισμα, χωρίς τή μεσολάβηση ιδεολογικών ή και φαντασιακών συλλογικοτήτων.

Οί κοινοί τόποι μέσω των όποιων

παλιότερα επικοινωνούσαν οι άνθρωποι και μέσω των όποιων διαπραγματεύονταν, «πάλευαν», τήν ένταξή τους στην κοινωνία, οι ιδέες δηλαδή, έχουν παραχωρήσει τή θέση τους στα μέσα (και έδω θά ξαναβρούμε βέβαια τήν τηλεόραση), διά των όποιων είναι πλέον δυνατή ή επικοινωνία από ιδιώτη σε ιδιώτη ή του κράτους με τόν ιδιώτη, χωρίς τή διαμεσολάβηση ενδιάμεσων επιπέδων, χωρίς τή διαμόρφωση παράλληλων και επικίνδυνων συλλογικοτήτων, παρά μόνο με τή μεσολάβηση του επαγγελματία μεσολαβητή πού χειρίζεται τά μέσα.

Η κοινωνία των ιδιωτών είναι άσφυκτική στην υλικότητά της, είναι συμπαγής σαν κρύσταλλος, έξαιρετικά άδρανής στην κίνησή της και παθητική στην συμπεριφορά της. Είναι ή κοινωνία όπου τό γενικό συντίθεται από τό μερικό-τελεία.

Σέ αυτή τήν κοινωνία όλες οι στιγμές και όλα τά επίπεδα συλλογικότητας, κοινότητας, ομαδικότητας, με τήν έννοια της συμμετοχής σε ένα σύνολο, διέρχονται κρίση. Αν επιλέξαμε τήν άναφορά στην κρίση του

ποδοσφαίρου, είναι γιατί ή κοινότητα του ποδοσφαίρου είναι κοινότητα για τόν έαυτό της, είναι παρομοίωση της κοινότητας, είναι παιγνίδι. Αντίθετα με άλλες ιδέες, ή ιδέα «Όλυμπιακός» είναι άπόλυτη, είναι τό σύμβολο της ιδέας, τό σύμβολο της κοινότητας, της συλλογικότητας, της πάλης, της προσπάθειας, της συμμετοχής. Τό σύμβολο μιās στάσης ζωής και μιās ένταξης στη ζωή πού ύποχωρεί. Τό σύμβολο μιās κοινωνίας πού πέρα από τό πραγματικό είχε χώρο και για τό φαντασιακό (μέχρι σημείου νά τό καθιστά πραγματικό) και για τήν έλπίδα.

Η κρίση του ποδοσφαίρου είναι τό σύμβολο της γενικότερης κρίσης των ιδεών και των αξιών της συλλογικότητας, τό σύμβολο της επικράτησης του άτομικιστικού ρασιοναλισμού. Σ' αυτόν και στά δικά του μέσα ίσως ταιριαξουν καλύτερα άλλα άθλήματα, άλλα θεάματα.

Άλλά όχι, ή κρίση δέν είναι τελεσίδικη, ή έλπίδα δέν πέθανε όριστικά.

Κυκλοφορούν από τίς εκδόσεις «Πολίτης»

Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα τηλ. 3239645, 3228791

Ἑπτάμισι πρόσωπα ζητοῦν συγγραφέα

τοῦ Γιώργου Καρῶ

Ἰδέες δέν εἶχαν νά προσφέρουν ἄξιες λόγου, καίτοι, κατά διαβεβαίωση τοῦ κ. Ἀνδρουλάκη, τουλάχιστον τό ἀνανεωτικό ρεῦμα τοῦ ΚΚΕ ξεκίνησε «μέ στοιχειακό, σπερματικό τρόπο» ἀπό τή δικτατορία — ἀνέκαθεν ἦταν ἀνανεωτές. Τά περί «σύγκρουσης νέου καί παλιοῦ», οἱ ἐπικλήσεις τοῦ ὑπό κατασκευήν «νέου ὁράματος» δέν εἶναι ιδέες, εἶναι μᾶλλον ροκάνισμα τοῦ χρόνου μέχρι νά λήξει τό ἡμίχρονο. Οὔτε εἶναι ιδέα νέα ἢ δικιά τους ὅτι «ἡ ἀτομική ιδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς στή σύγχρονη κοινωνία, πέρα ἀπό τά ἐκμεταλλευτικά - ἄλλοτριωτικά της χαρακτηριστικά, προήγαγε τή μεγάλη ἀξία τοῦ "ἐπιχειρεῖν"...». Ἡ μόνη τους τελικά ιδέα εἶναι, φαίνεται, νά βροῦν καί ἄλλους μέ ἀντίστοιχες ιδέες στά ἄλλα κόμματα καί νά φτιάξουν, ἀπό κοινού ἢ χῶρια, κάτι τό καλό, σύγχρονο κι εὐρωπαϊκό — τό τί ἀκριβῶς θά τό βροῦν στήν πορεία. Μονόδρομος, ἀφοῦ ἀνακαλύφθηκε νέα νομοτέλεια: ὁ ἐκσυγχρονισμός εἶναι «νομοτελική διαδικασία ἀνάπτυξης καί ἀνανέωσης τῆς κοινωνίας».

Ἰδέες λοιπόν οἱ τοῦ Συνασπισμοῦ ἀκόμα δέν ἔχουν. Κόσμο ὀργανωμένο ἐπίσης δέν ἔχουν (κι οὔτε τίποτε δείχνει ὅτι θέλουν ἢ μποροῦν νά βροῦν· μᾶλλον κάτι σάν ἐκλέκτορες φάχνουν). Ἔχουν ὅμως ἕνα σοβαρό πλεονέκτημα σέ σχέση μέ ὄλους τοὺς ἄλλους: διαθέτουν πρόσωπα. Φρέσκα, ἀφθαρτα πρὸς τό παρόν, ἐπαρκῶς σαφῆ ὡς πρὸς τήν προέλευση, ἐπαρκῶς φλού ὡς πρὸς τό τί πρεσβεύουν. Διαθέτουν πρόσωπα ἐν ἀφθονία, σέ

ἀντίθεση μέ τοὺς παραδοσιακοὺς πού οὔτε ἔχουν οὔτε κανέναν θέλουν οὔτε κανεῖς τοὺς θέλει (καλά καλά δέν μπῆκε τό καλοκαίρι καί δέκα «Ἀλέκες Παπαρήγες» φάνηκαν στίς ἐπιθεωρήσεις)· σέ ἀντίθεση μέ τό ΠΑΣΟΚ, ὅπου τά λουριά εἶναι ἀκόμα σφιγμένα καί ἡ ἐξουσία τοὺς ἔχει φθεῖρει λίγο πολύ ὄλους· καί, βέβαια, σέ ἀντίθεση μέ τή Ν.Δ., πού χωλαίνει στό σημεῖο τῶν προσώπων, ἰδιαίτερα δέ στόν τομέα «γενιά τοῦ Πολυτεχνείου». Αὐτό λοιπόν τό χαρτί ἔχουν (ἰσχύς μου ἢ ἀγάπη τῶν ΜΜΕ), αὐτό παίζουν.

Ἡ πολιτική τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ ἐν γένει καί μετὰ βλέποντας καί κἀνοντας δέν ἔχει λοιπόν ἄλλη πρακτική δυνατότητα πρὸς τό παρόν ἀπό τό νά προβάλλει τίς εἰκόνες τῶν προσώπων της. Καί γιὰ νά μὴν μείνει καμιά ἀμφιβολία περὶ αὐτῆς τῆς προσωποποιημένης πολιτικῆς, ὁ κ. Ἀνδρουλάκης στήν τελευταία καί φαρμακερῆ ἀπό τίς 25 θέσεις του γιὰ τή Νέα Ἀριστερά στό περιοδικό Ἑπτάμισι ἔθεσε καί τήν οἰκουμενική, φιλοσοφική διάσταση τοῦ ζητήματος: «Ἡ Νέα Ἀριστερά ὀφείλει νά ἐπανεέλθει κριτικά στίς θετικές ἱστορικές κατακτήσεις τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ, τῆς ἔννοιας τοῦ "προσώπου" στήν ὀρθόδοξη χριστιανική παράδοση...».

Δέν πρόκειται διόλου γιὰ λόγια τοῦ συρμοῦ ἢ τοῦ ἀέρα. Γιὰ σκληρῆ πολιτική ἀνάγκη πρόκειται. Γιὰ μιά γενικότατη τοποθέτηση, ἀφοῦ πολιτική τῶν προσώπων δέν μπορεῖς νά κάνεις μόνο γιὰ τόν ἑαυτό σου — κάτι τέτοιο θά 'ταν σκέτος ἀριβισμός καί ἄδικο νά καταλογιστεῖ σέ πολλά, τουλάχιστον, στελέχη τοῦ Συνασπισμοῦ. Πολιτική προσώπων πρέπει ἀπαραίτητως νά κάνεις καί ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους καί ταυτόχρονα νά τήν ἀπαιτεῖς ἀπό αὐτούς. Γιὰ τὴν ἀναζητῶντας καί μὴν βρίσκοντας τόν ἐκσυγχρονισμό, πού ἄλλωστε καί σύ ἀκόμα φάχνεις, στά ἄλλα κόμματα, ἡ πολιτική «δράση» σου καί ἡ ἐπαφή σου μαζί τους, ἡ λανθάνουσα πολιτική σου πρόταση, δέν μποροῦν νά στηρίζονται σέ κάποιες ιδέες παρά μόνο σέ πολὺ συγκεκριμένα πρόσωπα. Πρόσωπα πού πρέπει ἐσύ —παράλληλα μέ τά δελφινάρια καί τήν ἀκατάσχετη βουλιμία τῶν διαφόρων «Διαξισμῶν», «Προφίλ» καί FM γιὰ τήν κατανομή, κατάταξη καί κατανάλωση πολιτικῶν φυσιογνωμιῶν— νά ἀναζητᾶς καί νά διαβαθμίζεις κατ' αὐξουσα σειρά ἐκσυγχρονιστικότητας. Νά τά φτιάχνεις, ἐν ἀνάγκη ἀπό τό τίποτα. Τό ἄλλοθι ὑπάρχει γιὰτί δέν μιᾶς δά καί γιὰ πολιτική, ἀπλῶς γιὰ πρόσωπα μιᾶς.

Παράδειγμα: «'Απολαμβάνουμε τήν πολιτική μας αντίπαλότητα μέ τόν κ. Έβερτ (...) και, κάπου κάπου, μέ τό εϋθύβολο και ρεαλιστικό του λόγου του, πιάνουμε τόν έαυτό μας νά συμφωνεί μαζί του» (Έπτάμισι). «Όχι ό λόγος του· μόν' τό εϋθύβολο και ρεαλιστικό του. Οί ίδιοι παρακολουθοϋν «μέ άγωνία τήν πορεία του Γ. Γεννηματά άνάμεσα στόν πολιτικό ρεαλισμό και τίς κομματικές έπιταγές». Ξανά ό ρεαλισμός, ώς διαβατήριο για τόν έκσυγχρονισμό. Τρίτη και καλύτερη, όπως άναμενόταν, sé εκείνο τό τριπρόσωπο άφιέρωμα «Πρόσωπα» του πρώτου τεϋχους του περιοδικού, ή κ. Δαμανάκη, «ή Μαρία της Άριστερῶς».

Αϋτή ή όπτική πάνω στά τρέχοντα δέν διαφέρει και πολύ στην προέλευσή της από εκείνη τήν έπικρατοϋσα δημοσιογραφία που έξατομικεύει τήν πολιτική ανά πολιτικό, που άνασκαλεύει ύποτυπωδώς τά πράγματα για νά ανακαλύψει άμέσως άποκάτω τά πρόσωπα γύρω από τά όποια άρθρώνονται οι ειδήσεις και τά ειδησάρια, τά παρασκήνια και τά σχόλια. Νόμιμο τέκνο και τών δύο γονιών είναι τό περιοδικό Έπτάμισι της άνανέωσης, άκραία δημοσιογραφική έφαρμογή του άφορισμού του κ. Άνδρουλάκη, μία άνευ πολλών όρων παράδοση στην παράδοση τών προσώπων. Ένα περιοδικό που κατά βάσιν έμπορεύεται τό ότι, για νά χρησιμοποιήσουμε λόγια του διευθυντή του, «στην Άριστερά, μόνον, κάτι κινείται (...). Συγκρούσεις, μάχες, αντιπαραθέσεις, τρικλοποδιές, χτυπήματα κάτω από τή μέση. Υπάρχει θέαμα». Έντυπο που φλέγεται νά αναδείξει πρόσωπα και άντάξιους συνομιλητές τους, νά πλέξει τίς διασυνδέσεις τους, έστω και μόνο άποτυπώνοντας τίς εικόνες τους πλάι πλάι. Ένα περιοδικό που, δίπλα στις μικροπολεμικές μέ τήν συντηρητική πτέρυγα του ΚΚΕ, τήν άναζήτηση έκσυγχρονισμών και τό έγκώμιο του «νέου», βρίθει της πολιτικής λεγόμενης δημοσιογραφίας του ποιός, ποιός ποιόν, ποιοί μέ ποιούς έναντίον ποιανών. Πλάι στόν τίτλο ή μόνιμη ένδειξη «Πρόσωπα» πληροφορεί κάθε φορά τό κοινό όχι περί ποίων θά ένημερωθεϊ αλλά περί ποίων θά ένημερωθεϊ αναλυτικότερα άπ' ό,τι για πάμπολλους άλλους. Δυό φορές άναγκάζεται ό Λ. Κύρκος νά παρατηρήσει στόν έρωτώντα κ. Πάικο: Δέν χρειάζεται νά προσωποποιούμε. Ό δημοσιογράφος πέφτει από τά σύννεφα: «Γιατί νά μήν προσωποποιούμε;».

Αλλά πρόσωπα στην όρθόδοξη έλληνο-χριστιανική παράδοση δέν είναι μόνο ή κ. Δαμανάκη, ό κ. Καραμανλής, ό κ. Γιάννα-

ρος και ό κ. Τζουμάκας. Είναι και ή Μερκούρη, ό Κοσκωτός, ό Φασούλας, ό Βαρδινογιάννης· κι άκόμα ό Μίκυ Ρούρκ, ή Μαντόνα, ό Τζάγκερ και πάμπολλοι άλλοι — όλοι όσοι τελοσπάντων έπιτρέπουν «άνάσες καλόγουστης έπιθετικότητας», «τήν εκδίκηση του καλού». Όλοι αϋτοί είναι πρόσωπα, όπως μέσω προσώπων εκτυλίσσονται σχεδόν όλα: τή συχνότητα τών φωτογραφιών της προέδρου του Συνασπισμού, για παράδειγμα, συναγωνίζεται μόνο ό κ. Παλαιοκρασσάς ως προσωποποίηση της οίκονομίας.

Και μία και περί φωτογραφιών ό λόγος. Όπως κάθε ίλουστρασιόν ποικίλης ύλης, τό Έπτάμισι είναι εικονοδίαιτο. Μετρήσαμε χονδρικά άλλ' εύσυνείδητα τίς φωτογραφίες που δείχνουν άποκλειστικά και μόνο ένα πρόσωπο, τά πορτρέτα. Τά βγάλαμε 260 sé πέντε τεϋχη. Φωτογραφίες του ενός προσώπου — της πολιτικής, της τέχνης, του άθλητισμού. Όχι μέ δύο ή μέ τρία πρόσωπα. Του ενός και μόνο. Καταιγισμός από φάτσες για νά τίς μάθουμε καλά, νά τίς άφομοιώσουμε, ότι αϋτών έστιν, μέ τόν έναν τρόπο ή τόν άλλο, ή βασιλεία της γής. Και δέν είναι ζαβολιά άν ποϋμε ότι στόν αριθμό αϋτόν περιλαμβάνονται και οι φωτογραφίες τών δημοσιογράφων ή δημοσιογραφούντων που επικάθονται στις μόνιμες στήλες τους: 14 sé κάθε τεϋχος. Γιατί σήμερα οι δημοσιογράφοι, μέ ή χωρίς εικόνα, είναι πρόσωπα έξίσου έπώνυμα όσο και οι άλλοι, τήν ίδια άν όχι και περισσότερη πολιτική και ιδεολογία παράγουν, είναι κι αϋτοί που όρίζουν τί είναι πολιτική, άκόμα και πολιτική της Άριστερῶς, άκόμα κι άν δέν είναι άριστεροί. Τό περιοδικό (όπως τελικά, μου φαίνεται, και ό ίδιος ό Συνασπισμός) είναι μία ιδιότυπη συμμαχία πολιτικών και δημοσιογράφων στά χνάρια της παράδοσης που λέγαμε, πρόσωπο μέ πρόσωπο.

Όλα τά άριστερά περιοδικά που έρχονται στό νοϋ εκδίδονταν από κάποια συλλογικότητα που προσπαθοϋσε, από τά καλύτερα μέχρι τά χειρίστα, νά φτιάξει ή νά επανεπιβεβαιώνει ένα κάποιο —καλό ή κακό— «έμεϊς» μέ τούς άναγνώστες. Έδω φτιάχνεται καθαρά ένα έμεϊς (του περιοδικού και τών έπωνύμων έν γένει) άπέναντι στους άναγνώστες, ή, για τούς τελευταίους, ένα εκείνοι. Οί άναγνώστες («όλοι έσεϊς, οι έξυπνοι και εύαίσθητοι...») καλούνται νά ταυτιστοϋν, νά εκπροσωπηθοϋν ή έστω νά ενδιαφερθοϋν φευγαλέα για κάποια άπό τά ψηφίδια του καλειδοσκοπίου, οι έπιλογές είναι πολλές — όσες περίπου και τά πρόσωπα. Τό περιοδικό προσφέρει, sé ίλουστρασιόν, τά θρύψαλα της μιās πλευρῶς, έναλλακτική λύση στό μονομπλόκ της άλλης.

Στη Μιαία

Κάλτσες δέν πούλησε;

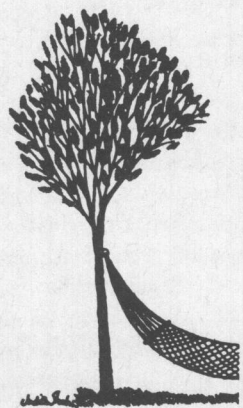
Πώς και δέν είχαμε καταλάβει, τόσο καιρό, τό ιδιαίτερο επιστημονικό κύρος του πασίγνωστου 'Ινστιτούτου Μελέτης της 'Ελληνικής Οικονομίας (ΙΜΕΟ); 'Ακούστε τί κατάφερε ό διευθυντής του, κ. Μάριος Νικολινάκος, καθηγητής, μέ μία ολιγοήμερη επίσκεψή του στη Μόσχα: Πρώτον, νά υπογράψει συμφωνία μέ τόν πύττανη τής Διπλωματικής 'Ακαδημίας του ύπουργείου 'Εξωτερικών τής ΕΣΣΔ για άνταλλαγή έρευνητών και κοινή όργάνωση διασκέψεων και σεμιναρίων. Δεύτερον, νά εξασφαλίσει τήν φοίτηση 'Ελλήνων διπλωματών στην παραπάνω 'Ακαδημία. Τρίτον, νά διαπιστώσει τήν έτοιμότητα των σοβιετικών άρχων νά στηρίζουν έπενδυτικές και έμπορικές δραστηριότητες 'Ελλήνων έπιχειρηματιών. Τέταρτον, νά δεχθεί τήν έκφραση του ένεργου ενδιαφέροντος των εκπροσώπων τής κεντρικής και τής ρωσικής κυβέρνησης για τή συνεργασία μέ τήν 'Ελλάδα γενικώς. Κι έμεις πού νομίζαμε ότι τό ΙΜΕΟ ήταν άπλως μία ιδιωτική εταιρεία μελετών, πού εξασφάλιζε κάποιο εισόδημα στους ιδιοκτήτες του και έδινε δεύτερη δουλίτσα, δηλαδή ψωμάκι, σε μερικούς φτωχούς οικονομολόγους. 'Εδω, άπ' ό,τι φαίνεται, έχουμε νά κάνουμε μέ ένα πολυκατάστημα, γεμάτο από κάθε είδους έμπορεύματα. Αυτό άκριβώς πού χρειάζεται ή Σοβιετική 'Ενωση.

Ποιός βασανίζει ποιόν

«'Εξαιτίας σας βασανίζεται τόσα χρόνια ό τόπος», είπε ό βουλευτής-κατήγορος Ν. Κωνσταντόπουλος στον Κοσκωτά τήν πρώτη (και μοναδική) μέρα τής κατάθεσής του. 'Αλλιώς τά 'λεγε πριν δύο χρόνια ό κ. Κωνσταντόπουλος, τότε πού ως βουλευτής και ύπουργός (μαζί μέ πολλούς άλλους συναδέλφους του) είχε τήν έπιλογή είτε νά βασανίσει τόν τόπο για κάμποσα χρόνια μέ αυτή τήν ιστορία, είτε νά τόν άπαλλάξει μία και καλή, ύπερβαίνοντάς την πολιτικά. 'Επέλεξε τόν πρώτο δρόμο, τήν κάθαρση. Τώρα τήν ονομάζει βάσανο. Τότε του εφταιγε ό Παπανδρέου, τώρα ό Κοσκωτάς. Φαίνεται πάντως ότι ό λαός έχει μαζοχιστικές διαθέσεις. Στην τρίωρη κατάθεση Κοσκωτά εκατομμύρια συμπολίτες μας συμβασανίστηκαν έστω και ραδιοφωνικά ή τηλεοπτικά μέ τούς παρόντες στην αίθουσα του δικαστηρίου. Σπίτια, γραφεία, γιαπιά, αυτοκίνητα, από όπου κι άν περνούσες τά μικρόφωνα του Ειδικού Δικαστηρίου μετέδιδαν τή φωνή του μεγαλοτραπεζίτη σε όλες τς γωνιές τής 'Αθήνας. Δέν ήταν ανάγκη νά έχει κανείς δικό του μέσον για νά ακούσει. "Όπου κι άν πήγαινες εκείνη τήν ήμέρα, ή ροή του ήχου, ή διασπορά του στό χώρο, ήταν συνεχής. Κι άν εκλείνες τό δικό σου ραδιόφωνο, άκουγες τήν τηλεόραση του γείτονα. Κανείς δέν μπορούσε νά ξεφύγει από τήν φωνή του Κοσκωτά εκείνη τήν ήμέρα. "Όλοι ψάχνουν νά βρουν άναδρομικά τί συνέβη τά τρία τελευταία χρόνια και έλεγαν αυτά πού έλεγαν, φήφισαν αυτά πού φήφισαν, έβρισαν αυτούς πού έβρισαν, περιφρόνησαν αυτούς πού σιχάθηκαν, όνειρεύτηκαν νά μεταναστεύσουν από τούς γείτονές τους, νά εκδικηθούν τούς προδότες τής έμπιστοσύνης τους. Μά, από τόν Κοσκωτά τουλάχιστον, άπάντηση δέν πήραν.

Τό «νέο πρόσωπο» του ΠΑΣΟΚ

'Εξερχόμενος ό πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ από τό Προεδρικό Μέγαρο, όπου επισκέφθηκε τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας για νά του επιδώσει ύπόμνημα για τά κρίσιμα εθνικά μας θέματα και νά του έπαναλάβει τό μόνιμο αίτημά του για άμεσες εκλογές, δέν παρέλειψε, σε σχετική έρώτηση δημοσιογράφου για τίς μειωμένες συνταγματικές άρμοδιότητες του Προέδρου τής Δημοκρατίας, πού του στερούν τή δυνατότητα νά προτείνει εκλογές τώρα, νά πει: «'Οφείλω νά όμολογήσω πώς ή άναθεώρηση του Συντάγματος είχε τίς θετικές και τίς άρνητικές πλευρές της. Και αυτή έδω είναι μία από τίς άρνητικές πλευρές...». "Αν δέν μάς άπατά ή μνήμη μας, αυτές άκριβώς τίς «ύπερεξουσίες» του Προέδρου χτύπησε τότε ό κ. Παπανδρέου μέ τήν πολύχρωμη και όμοιομορφη άναθεώρηση του Συντάγματος του. "Αν παραβλέψουμε τό γεγονός του άπύθμενου πολιτικού θράσους (προσωπικό χαρακτηριστικό του κ. Παπανδρέου), όφείλουμε νά όμολογήσουμε πώς επί τής ουσίας των πολιτικών θέσεων άντικρίζουμε πραγματικά ένα έντελώς «νέο πρόσωπο του ΠΑΣΟΚ».

Πρόκληση στο δημόσιο αίσθημα

Σέ αναζήτηση πολιτιστικής πρωτεύουσας βρίσκεται και πάλι η Εύρωπη και τούτη τή φορά οί ύποψηφιότητες μπορούν νά είναι και έκτός ΕΟΚ. Έμεις ως Έλληνες κάναμε πάντως τό καθήκον μας προτείνοντας τό Ναύπλιο, τή νοτιοελλαδική μετεπαναστατική πρωτεύουσα, πράγμα πού έθιξε τούς Βορειοελλαδίτες πού έσπευσαν άμέσως νά άντιπροτείνουν τή Θεσσαλονίκη.

Άπειλήθηκε πρός στιγμήν έμφύλια διαμάχη, αλλά τό ζήτημα έλυσαν οί Τουρκοί, όταν έσπευσαν κι αυτή νά προτείνουν τήν Κωνσταντινούπολη γιά πολιτιστική πρωτεύουσα. Μπροστά στον κοινό έχθρό, οί έμφύλιες διαφορές παραμερίστηκαν πάραυτα, και όλοι μαζί, Βόρειοι και Νότιοι, άρχισαμε νά λοιδωρούμε τούς ξεδιάντροπους γείτονες πού είχαν τήν άποκοτιά νά προτείνουν ειδικά τήν Πόλη, έτσι γιά νά μās έρεθίσουν.

Ήταν τόσο γενική ή άγανάκτηση, τόσο έμπεδωμένος ό κοινός τόπος από τόν όποιο άντλούσε, ώστε νά άπορούμε μέ τόν δισταγμό του αίρετικού: Γιατί δέν έχουν άραγε δικαίωμα νά προτείνουν οί Τουρκοί όποιαδήποτε πόλη τους; Ή μήπως ή Πόλη δέν είναι «πόλη τους»; Και γιατί είναι κακό νά είναι ή Κωνσταντινούπολη πολιτιστική πρωτεύουσα; Στή θέση τους (γιατί έμεις δέν θεωρούμε ότι τό Βυζάντιο χαρακτήρισε πολιτιστικά τήν Εύρωπη) θά άποσύραμε υπέρ τής Κωνσταντινούπολης όλες τές έλληνικές ύποψηφιότητες. Όσο περνάνε τά χρόνια όλο και περισσότερο αισθανόμαστε Ρωμιοί, όλο και λιγότερο Έλληνες.

Άγία Πετρούπολη

«Η Άγία Πετρούπολη είναι μία συναισθηματική έκρηξη», νομίζει ό κ. Θεοδωρής Ψαλιδόπουλος στον Ριζοσπάστη. Ή στήλη πού τόν φιλοξενεί είναι από τές μόνιμες, τές ιδεολογικές, «ό άλλος λόγος» λέγεται. Και συνεχίζει επί του πρακτέου: «Αλλά στον καιρό μας πρέπει νά ακούμε τές έκρήξεις.

Δέν ύπάρχει χρόνος ούτε νά τές άποκηρύξουμε ούτε νά τές καταστείλουμε». Αν όμως ύπῆρχε χρόνος, τότε θά βλέπατε, όπως είδαμε και τό 1968 στην Τσεχοσλοβακία. «Άλλος λόγος», ό ίδιος κι άπαράλλαχτος, έστω και σαν παραδρομή. Είναι αυτές οί παραδρομές, οί «άπροσεξίες», πού λένε τή μαύρη άλήθεια.

Μονά ζυγά στον μεγάλο δακτύλιο

Τό μετρό θά τελειώσει (δυό γραμμές δηλαδή) τό 2000. Τά άλλα μεγάλα έργα τά όποια, ύποτίθεται, θά άπαλλάξουν τό λεκανοπέδιο από τά δηλητήρια θέλουν κι αυτά κάποια χρόνια.

Ή άποκέντρωση συνεχώς εξαγγέλλεται και μεταστρέφεται στην πράξη σε συγκέντρωση. Είμαστε πολλοί στο λεκανοπέδιο, τέσσαρα έκατομμύρια ψυχές, και οί οικονομικές, διοικητικές, πολιτιστικές κ.λπ. δραστηριότητες, ως ποσοστό επί του συνόλου των δραστηριοτήτων επί έλληνικού έδάφους, περισσότερες.

Ό τόπος μικρός, οί χρήσεις πολλές. Συνέπεια: δηλητήριο και δηλητηριασμένη ζωή. Όταν τό πράγμα φτάνει στο άπροχώρητο, εκεί δηλαδή πού ζαλίζονται οί άνθρωποι και πέφτουν σαν τά κοτόπουλα, όπως αυτές τές ήμέρες μέ τό όζον, άρχίζουν οί έκκλησεις: μήν κυκλοφορείτε, μή κινείσθε άσκόπως, μήν καπνίζετε, μήν άναπνέετε, μή χειρότερα Παναγία μου. Όταν έρχονται και τά χειρότερα, τότε οί άρμόδιοι παίρνουν δρακόντεια μέτρα: άπαγορεύονται όλα τά Ι.Χ. στο μεγάλο δακτύλιο (για τά ταξί ούδείς λόγος νά περιορισθούν) γιά λίγες ώρες, και μόλις φυσήσει λίγο, πάλι από τήν άρχή.

Είναι σίγουρο ότι λύσεις θαυματουργές δέν ύπάρχουν και κυρίως δέν ύπάρχουν λύσεις πού άποδίδουν αυτομάτως. Όμως πρέπει νά ζήσουν οί άνθρωποι στο λεκανοπέδιο γιατί άλλιώς θά πεθαίνουν αυτομάτως. Άς διαλέξουν και οί άρμόδιοι και ό κόσμος. Τό μόνο μέτρο πού μπορεί νά άποδώσει άμεσα, ώσπου νά έρθουν, άμποτε, και τά μακροπρόθεσμα, είναι ό δραστηκός περιορισμός του αυτοκινήτου: τό σύστημα μονά ζυγά γιά όλα τά τροχοφόρα, επί καθημερινής βάσεως στον μεγάλο δακτύλιο πού πρέπει νά γίνει άκόμη πιό μεγάλος, χωρίς εξαίρεσεις, παρά μόνο γιά τά λεωφορεία και τά τρόλεϊ. Καλύτερα νά συνυπάρξουμε μέ τή στέρηση του αυτοκινήτου, ύπάρχει τρόπος, παρά μέ τό όζον, γιατί μ' αυτό ό κόσμος δέν μπορεί νά συνυπάρξει. Και προπάντων όχι εξαίρεσεις γιά τά ταξί.

Τό μακάβριο στην περίπτωση είναι ότι αν γινόταν δημοψήφισμα γιά τήν έγκριση ενός τέτοιου μέτρου, θά έτρωγε μαύρο χωρίς προηγούμενο...

Τά κανάλια τῶν διαφημίσεων

τοῦ Ζακὺ Πρυνεντού

Ἡ πρόσφατη ἀπαγόρευση τῆς σατιρικήσ σειρᾶς «Μπεμπέτ σόου» ἀπὸ τὴν κυβέρνηση θύμισε μὲ τρόπο δυσάρεστο ὅτι ἡ δημόσια τηλεόραση ἀπέχει πολὺ στὴ χώρα μας ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τηλεόραση τοῦ κράτους. Εἶναι, ἐπομένως, μεγάλος ὁ πειρασμός γιὰ τὸν ἀγανακτισμένο δημοκράτη νὰ θεωρήσει τὸν πολλαπλασιασμό τῶν ἰδιωτικῶν καναλιῶν — πού ἐπέτρεψε ὁ νόμος τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1988 — σάν ἕνα πραγματικό ἄνοιγμα πρὸς τὴν ἐλευθερία στὸν ὀπτικοακουστικό τομέα, καὶ τὸ τέλος τοῦ μονοπωλίου τῆς πληροφόρησης σάν μίαν νίκη τοῦ πλουραλισμοῦ.

Ἄλλὰ ἂν, ἀντίθετα, ἡ λογική τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀνάμεσα στὰ κανάλια δέν ὀδηγοῦσε, σέ τελική ἀνάλυση, παρὰ σέ μίαν αὐξημένη ἰσοπέδωση τῶν προγραμμάτων; Ἄν ἀπειλοῦσε ἀκόμα καὶ τίς πολιτιστικές ταυτότητες; Ἄν, μὲ πρόσχημα τὴν πάλη κατὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἀνταγωνιστικῶν καναλιῶν, τὰ λεγόμενα δημόσια κανάλια, ἀποδεχόμενα τὸ παιχνίδι τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ ἔχοντας παραδοθεῖ στὴν ὄλο καὶ πῖο μεγάλη χρηματοδότησή τους ἀπὸ τὴ διαφήμιση — λόγω ἐλλείψεως μιᾶς πραγματικῆς πολιτικῆς τοῦ ὀπτικοακουστικοῦ τομέα, ἔχουν καὶ αὐτὰ τὴν πρόθεση νὰ μετέχουν σ' αὐτὴ τὴν τεράστια ἐπιχείρηση ἀποβλάκωσης πού ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν παρούσα στιγμή, ἡ θύελλα ἀπὸ στερεότυπες εἰκόνες, βίαιες ἢ ἐξαιρετικά φτωχές.

Δέν θὰ ἔπρεπε, ἄραγε, νὰ θέσουμε ἐπιτέλους τὸ πρόβλημα τῆς χρηματοδότησης τῶν δημόσιων καναλιῶν καὶ τῆς θέσπισης μιᾶς πολιτικῆς στὸν ὀπτικοακουστικό τομέα στὰ μέτρα ὧσων σήμερα διακυβεύονται;

Κρατικά κανάλια καὶ δημόσια ὑπηρεσία

Τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἰδιωτικά κανάλια μπορεῖ νὰ

ὑποτάσσονται σέ ἰδιωτικά συμφέροντα εἶναι ἀπόλυτα λογικό. Ἄλλὰ τὸ νὰ φτάνουν τὰ κρατικά κανάλια στὸ σημεῖο νὰ παραδίδονται χειροπόδαρα δεμένα — λόγω τοῦ σημαντικοῦ ἐλλείμματος,¹ τῆς πτώσης τῆς ἀκροαματικότητας ἀλλὰ κυρίως λόγω τῆς ἀπουσίας πραγματικῆς πολιτικῆς τοῦ δημοσίου τομέα — στὴ δικτατορία τῆς «ἐμπορικῆς ἀποδοτικότητας»,² αὐτὸ εἶναι ἀπαράδεκτο. Γιατί δέν πρόκειται πλέον παρὰ γιὰ «δικτατορία τῆς μετριότητας».³

Ἐάν ἐκ πρώτης ὄψεως μπορεῖ νὰ φαίνεται ἀκίνδυνη ἡ χρηματοδότηση τῆς τηλεόρασης κυρίως ἀπὸ τίς διαφημίσεις, ἡ πραγματικότητα εἶναι τελείως διαφορετική. Πράγματι, ὁ ἀνταγωνισμός μεταξὺ καναλιῶν ὀδηγεῖ σιγά σιγὰ στὴν «στρατηγικοποίηση» τῶν προγραμμάτων μὲ ἄξονα τὴν ἀκροαματικότητα καὶ μόνο καὶ τὰ συμφέροντα τῶν διαφημιστῶν. Καὶ ἡ «ἀξιοποίηση» τῶν ὥρῶν πού συγκεντρώνουν τὴν προτίμηση, αὐτῶν πού σημειώνουν τὴ μεγαλύτερη ἀκροαματικότητα, αὐτὰ τὰ τόσο ἀποδοτικά «κενὰ» πού ἀποτελοῦν τελικά οἱ διαφημιστικές διακοπές μποροῦν νὰ προσπορίσουν στὰ κανάλια τίς βασικές τους προσόδους. Ἀπὸ τὴ στιγμή αὐτὴ καὶ προκειμένου νὰ φθάσουν στὸ διαφημιστικό μάννα, ἀνοίγει ὁ δρόμος γιὰ τὴν πολιτιστικὴ σφαγὴ καὶ ὁ τηλεοπτικός ναός γίνεται ἡ μεγάλη ἀγορὰ τῶν ἐμπόρων. Ἀδιάσειστη λογική πού ὀδηγεῖ στὸν πολλαπλασιασμό τῶν τηλεοπτικῶν διακοπῶν παρὰ τοὺς περιορισμούς πού ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὸ εὐρωπαϊκὸ πρόγραμμα «Τηλεόραση δίχως σύνορα»⁴ σέ θεάματα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τίς ἀπαιτήσεις πού διατάσσει ἡ σχέση ἀκροαματικότητας / κόστους γίνονται ὄλο καὶ πῖο φτωχά. Καὶ δέν βλέπουμε ἐπίσης τί θὰ ἐμπόδιζε τὸν πῖο καλόπιστο τηλεθεατὴ νὰ ὑποφιαστεῖ, πίσω ἀπὸ τὴ μόνιμη ἐλλείψη σεβασμοῦ τῶν ὠραρίων πού ἀνακοινώνονται, μίαν στρατηγικὴ μὲ στόχο τὴν προσήλωση τοῦ κοινοῦ μπροστὰ στὶς ἀτέλειωτες διαφημίσεις.

Ἡ τηλεόραση δέν θά ἔπρεπε, πράγματι, νά θεωρεῖται ἀτιμωρητί σάν μιά ἀγορά ὅπως οἱ ἄλλες. Διότι αὐτό πού ἰσχύει γιά τά ἐμπορικά κανάλια δέν ἰσχύει πλέον γιά τά δημόσια, πού εἶναι ἐπιφορτισμένα, κατά τό νόμο, μέ μιά δημόσια ὑπηρεσία. Ἀλλιῶς δέν βλέπουμε νά ὑπάρχει λόγος διατήρησής τους, καί θ' ἄξιζε καλύτερα μᾶλλον νά πωληθοῦν στόν ἰδιωτικό τομέα. Πράγματι, ἡ δημόσια τηλεόραση, ὅπως ἀκριβῶς καί τό ἐκπαιδευτικό σύστημα, ἀποτελεῖ ἐπίσης μέρος ἑνός συστήματος σκέψης, μεταβίβασης γνώσεων καί πληροφοριῶν. Πρόκειται λοιπόν ἐδῶ γιά τό γενικό συμφέρον πού κανεῖς δέν θά μπορούσε νά τό ἐμπιστευθεῖ σέ ἰδιωτικά συμφέροντα καί κυρίως σέ ἐμπορικά. Ἐξάλλου, ποτέ ἰδιωτικά συμφέροντα δέν θά μπορούσαν νά ἐκπληρώσουν αὐτόν τό διπλό στόχο: νά παράγουν ἐκπομπές πνευματικά «ἀπαιτητικές» (ἀφοῦ θά ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος νά μήν ἀγγίζου, στήν ἀρχή τουλάχιστον, παρά ἕνα ἰσχύον κοινό — ὅμως πολύ σπουδαιότερο ἀπ' αὐτό πού θά μπορούσε νά ἐξασφάλιζε ὁποιοσδήποτε ἄλλος παραγωγός ἐκπομπῶν) οὔτε, ἀκόμα λιγότερο, νά τίς προγραμματίσει στίς ὥρες μεγάλης ἀκροαματικότητας. Τό νά διατηρηθεῖ ἔτσι ἕνας χώρος ἐλευθερίας, χώρος πού δέν κυβερνᾶται δηλαδή ἀπό τή διαφήμιση καί τό χρήμα, θά ἦταν ἄραγε μιά δυσβάσταχτη πολυτέλεια; Πολύ πιθανόν, ὅπως ἄλλωστε κάθε πολιτιστική πολιτική κάπως φιλόδοξη. Ἄλλες ὅμως χώρες ἀποδεικνύουν ὅτι τό ἐγγεῖρημα αὐτό εἶναι κάτι τό ἐφικτό.

Ὅπωςδήποτε δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἀκριβῶς τό ἀγγλικό BBC — πού χρηματοδοτεῖται ἀποκλειστικά ἀπό τά τέλη τῶν συνδρομητῶν ἀποκλείοντάς κάθε χρηματοδότηση ἀπό διαφημίσεις — σαρώνει συστηματικά βραβεῖα καί μετᾶλλια στούς διεθνεῖς διαγωνισμούς.⁴ Ἡ ἐπιτυχία αὐτή τοῦ BBC (καί τοῦ PBS στίς ΗΠΑ) ἀποτελεῖ ἐξίσου μιά διάψευση τῆς κοινῆς, παραδεδεγμένης ιδέας, σύμφωνα μέ τήν ὁποία μιά τηλεόραση χωρίς διαφήμιση δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι μιά τηλεόραση μειοψηφοῦσα, καί μάλιστα μιά τηλεόραση - γκέτο. Τό BBC 1 καί τό BBC 2 συγκεντρώνουν σήμερα τό 50% τοῦ βρετανικοῦ ἀκροατηρίου καί σ' αὐτή τή χώρα τά δημόσια κανάλια δέν ἀντιγράφουν τά ἰδιωτικά· συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο: τό ἐπονομαζόμενο πολιτιστικό κανάλι, τό Channel Four, εἶναι ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας καί προορίζεται νά ἀνταγωνιστεῖ τό BBC στήν ἴδια του τήν ἔδρα. Θά ἦταν λοιπόν πράγματι σωστό καί στή χώρα μας τά δημόσια κανάλια νά σταματήσουν νά σκέπτονται ἀποκλειστικά μέ τήν λογική τῆς ζήτησης — μιά λογική πού βάζει τροχοπέδη σέ κάθε νεωτερισμό καί σέ κάθε φιλόδοξη πολιτιστική πολιτική — (τί γνωρίζουμε ἄλλωστε γιά τίς προτιμήσεις καί τά ἐνδιαφέροντα τῶν τηλεθεατῶν;). Θά ἔπρεπε ἀντιθέτως νά δίνουν προτεραιότητα στούς νεωτερισμούς καί νά ὑπολογίζουν περισσότερο σ' ἕνα κοινό ἀνοικτό, ἔτοιμο νά ἀπορήσει, νά ἐνδιαφερθεῖ.

Πράγματι, ὁ μηχανισμός τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ τῶν καναλιῶν, μέ σκοπό νά ἀγγίξει τήν ἀγορά τῆς διαφήμισης καί ὁ ὁποῖος ἐπιφέρει μιά βελτιστοποίηση τῆς σχέσης ἀκροαματικότητας - κόστους, ὀδηγεῖ σιγά σιγά — ἢ μᾶλλον γοργά — σέ μιά ὁμοιομορφία τῶν προγραμμάτων σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τοῦ ἐλάχιστου κόστους⁵ καί τοῦ προγράμματος πού μπορεῖ νά ὑποστεῖ τή μικρότερη κριτική. Μέ λίγα λόγια: Τά προγράμματα μέ τή μεγαλύτερη ἀκροαματικότητα εἶναι αὐτά τά ὁποῖα κάνουν τήν πιό μεγάλη ἀπόσβεση τῶν χρεῶν τους, τά λιγότερο ἀκριβά στήν ἐκ νέου πώληση καί ἐπομένως αὐτά πού ἀναμεταδίδονται περισσότερο. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ πολιτιστική ἰσοπέδωση δέν εἶναι μακριά. Πόσο μᾶλλον πού σχεδόν ἀναπόφευκτα ἡ ὀπτικοακουστική παραγωγή τῶν ΗΠΑ καταλαμβάνει στήν εὐρωπαϊκή ἀγορά τή μερίδα τοῦ λέοντος. Οἱ διάφορες τηλεοπτικές σειρές καί φιλμ στήν Ἀμερική, πού ἔχουν πλήρη ἀπόσβεση στήν ἐσωτερική ἀγορά καί ἐπομένως προσφέρονται σέ πολύ χαμηλή τιμή, ἀποτελοῦν καί τήν δευτέρη πηγή κέρδους τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου τῆς χώρας (ἀμέσως ἔπειτα ἀπό τήν ἀεροπορική καί διαστημική βιομηχανία) καθώς ἐπίσης ἕνα προνομιακό τρόπο «ἀμερικανοποίησης» τοῦ κόσμου.

Χρηματοδότηση καί δημόσια κανάλια

Ἐνῶσω τά κανάλια τῆς κρατικῆς τηλεόρασης θά ἐξαρτῶνται ὡς πρός τή χρηματοδότησή τους ἀπό τά ἔσοδα τῶν διαφημίσεων, δέν θά μποροῦν παρά νά μιμοῦνται τά ἰδιωτικά: ἡ ἀνεύρεση ἀκροατῶν / πελατῶν θά τελεῖ ὑπό τήν δικτατορία τῆς ἀρχῆς τῆς ἄμεσης ἐμπορικῆς ἀποδοτικότητας (δηλαδή τῆς μετριότητας).

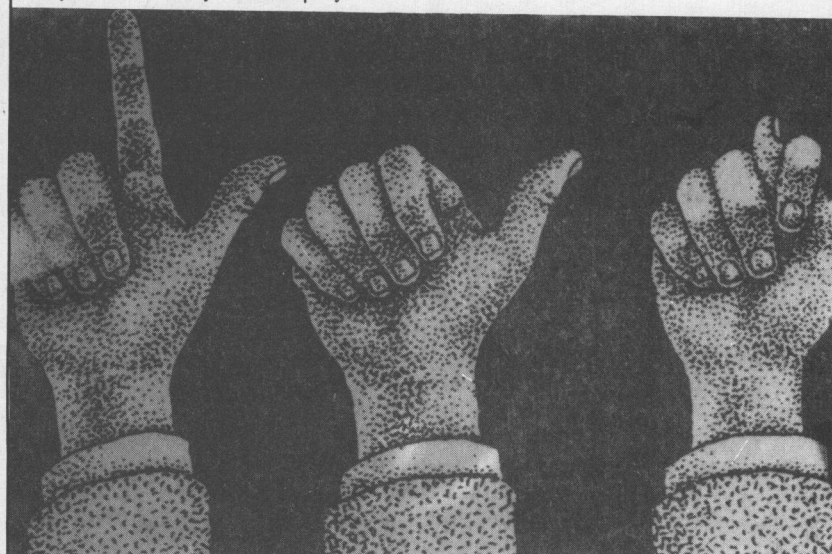
Ἐπάρχουν ἄραγε γιά τά δημόσια κανάλια ἄλλα μέσα ἐπιβίωσης ἐκτός ἀπ' αὐτή τή θανάσιμη καταφυγή στίς διαφημιστικές συνταγές; Τελικά, εἶναι δυνατόν ἡ δημόσια τηλεόραση, στήν ὑπηρεσία πιά τοῦ κοινοῦ, νά «ξανακερδίσει τήν ἐλευθερία της μέ μέσα ὑπαρξῆς ἀνάλογα μέ τό ρόλο πού ὀφείλει νά παίξει στήν κοινωνία μας»;⁶ Στή χώρα μας ἡ EPT χρηματοδοτεῖται ταυτόχρονα ἀπό τό φόρο τηλεόρασης πού ἀπαιτεῖται ἀπ' ὅλους ὅσοι πληρώνουν ἠλεκτρικό ρεῦμα καί ἀπό τή διαφήμιση ἢ τελευταία ἀποκτᾶ ὅλο καί περισσότερη ση-

μασία και επιβάλλει την ανάγκη προσέλκυσης των τηλεθεατών. Στην πραγματικότητα, ή επιβίωση μιας πραγματικά κρατικής τηλεόρασης συνδέεται με την άν όχι αποκλειστική, όπως ούποτε όμως εξαιρετικά κυρίαρχη διατήρηση της κρατικής χρηματοδότησης, μόνου τρόπου να μίν επιτρέψουμε στους διαφημιστές να επιβάλουν στην ουσία την πολιτική των προγραμμάτων. Η μήπως πρέπει να υποθέσουμε ότι ή προβολή «δύσκολων» ή ποιοτικών έργων δέν εξαρτάται πλέον παρά από την τηλεόραση με συνδρομή: έτσι ακριβώς συμβαίνει στις ΗΠΑ από τό 1975, όπου ή εισβολή της διαφήμισης είχε ως συνέπεια, σέ αντίδραση, την άνθηση των καναλιών με συνδρομή, τελευταίο καταφύγιο των θεαμάτων με κάποια ποιότητα.

Τί προοπτικές υπάρχουν λοιπόν για την χρηματοδότηση των κρατικών καναλιών; Η αύξηση του φόρου τηλεόρασης θά προξενούσε ίσως δυσάρεσκα. Αντιλαϊκό, τό μέτρο αυτό προφανώς αποκλείεται. Παράλληλα, ή ψήφιση στό Κοινοβούλιο ενός πραγματικού και ουσιαστικού κονδυλίου για την ΕΡΤ —όσο κι άν φαίνεται λογική (πρόκειται τελικά για την χρηματοδότηση μιας δημόσιας υπηρεσίας)— θά προσέκρουε προφανώς σέ σκληρές επιφυλάξεις. Για ποιό λόγο πράγματι, θά υποστηρίζουν, ένώ τό έλλειμμα του δημόσιου τομέα θεωρείται επικίνδυνα ύψηλό και βρισκόμαστε σέ «οικονομία της άγοράς», να κατασπαταλήσουμε τίς τελευταίες δεκάρες του δημόσιου άφου ή λειτουργία των κρατικών καναλιών μπορεί να γίνει με τό χρέμα του ιδιωτικού τομέα;

Δέν θά έπρεπε ωστόσο να έγκαταλείψουμε τά δημόσια κανάλια στή μόνη δικαιοδοσία των ιδιωτικών συμφερόντων και στους «μεταπράτες της κουλτούρας». Μάλιστα, ως δημόσια ύπηρεσία, ή έθνική τηλεόραση πρέπει να χρηματοδοτείται από τους πόρους του δημόσιου. Τό κράτος έχει πράγματι τό δικαίωμα να έγκαταλείψει τόν δημόσιο αυτό χώρο στους εμπόρους; Δέν έχει μήπως και όρισμένες βασικές αποστολές και, μεταξύ άλλων, την παιδεία και τόν πολιτισμό; Ποιός θά μπορούσε να άντιτεθεί ένσυνειδήτως στην προοπτική μέρος των φόρων του να χρηματοδοτεί μία δημόσια ύπηρεσία, πού θά ήταν ένας χώρος εικόνων, έξω από τους νόμους της άγοράς. Έάν την παρούσα στιγμή ένας προϋπολογισμός TV, άκόμη και ισχνός, θά είχε κάποιες πιθανότητες να δει τό φώς της ήμέρας, θά ήταν άπορητευτικό να μίν τόν προτείνει κανείς. Στό έξωτετικό όρισμένοι έχουν προτείνει την ιδέα ενός φόρου επί των διαφημιστικών κερδών των ιδιωτικών καναλιών,⁷ όπως για παράδειγμα ό Γάλλος ύ-

πουργός της Έπικοινωνίας, πού έξηγηέ: «Όσο περισσότερο αφήνουμε τή διαφήμιση στόν ιδιωτικό τομέα, τόσο περισσότερο ή ιδέα αυτού του φόρου —ένα είδος μεταφοράς εισοδημάτων— είναι βάσιμη». Έξάλλου πρόκειται για χρήματα του κοινού, άφου τά έξοδα των διαφημίσεων περιλαμβάνονται, ως γνωστόν, στις τιμές των προϊόντων. Είναι πιθανόν ότι ή Έπιτροπή των Βρυξελλών θά μπορούσε ν' άσκήσει στην μεταφορά αυτή των εισοδημάτων κριτική αλλά αυτή ή λύση δέν θά έπρεπε να άπορριφθεί. Όπως και να έχει τό πράγμα, άν δέν θεθεί επί τάπητος τό θέμα της μέχρι τώρα χρηματοδότησης της κρατικής τηλεόρασης από τίς διαφημίσεις, ή πολιτιστική ίσοπέδωση, πού ήδη έχει άρκετά προχωρήσει, θά έπεκταθεί, φαλιδίζοντας, λιώνοντας, έκμηδενίζοντας τίς πολιτιστικές ταυτότητες.

1. 37 δισ. δραχ. κατά τόν Νίκο Σταθούλη: «ΕΡΤ. Τά κανάλια των σκανδάλων», *Καθημερινή*, 26.8.1990.

2. Jean Cazeneuve, *L'homme téléspectateur*, Παρίσι 1974.

3. Jacques Kirsner, *Le Monde*, 25.4.1990.

4. Βλ. τό άρθρο μου στό *Βήμα*, 17.2.1991.

5. Τά ιδιωτικά κανάλια στην Έλλάδα βρήκαν ένα «κόλπο» για να έλαχιστοποιήσουν άκόμη περισσότερο τό κόστος τους: άρνούνται να καταβάλουν δικαιώματα συγγραφέα όσων προβάλλουν τά έργα και έπειδή ή έλληνική κυβέρνηση δέν φαίνεται καθόλου διατεθειμένη να πιέσει προς αυτή την κατεύθυνση τά ιδιωτικά κανάλια, ή Έθνική Έταιρεία Συγγραφέων και Σκηνοθετών πού προασπίζεται τά δικαιά της (στην Έλλάδα υπάρχει νόμος για τά δικαιώματα των συγγραφέων, και προσυέγραφε τή Συνθήκη της Βέρνης) προσπαθεί να άντιδράσει μέσω της Διεθνούς Συνοσπονδίας των Έταιρειών Συγγραφέων και Συνθετών.

6. Κείμενο πού υπέγραψαν άρκετές προσωπικότητες των γραμμάτων και τεχνών στην Γαλλία οι όποιοι τάσσονται υπέρ της δημόσιας χρηματοδότησης για τά δημόσια κανάλια. *Le Monde*, 29/30.4.1990.

7. Ανάλογη και ή άποψη του Άγγελου Έλεφάντη. Βλ. «Μία τηλεόραση χωρίς διαφήμιση», *Πολίτης*, τεύχ. 105, Άπρ. 1990.

Κοινωνικές διαστάσεις του Πανεπιστημίου

Προβλήματα και δυνατότητες

του Βασίλη Κρεμμυδά

Καθώς εξακολουθούμε να διανύουμε περίοδο έντασης, βωβής ή έκρηκτικής, σέ όλες τις βαθμίδες τής εκπαίδευσης, όλο και περισσότερο αναδεικνύεται ό πρωταρχικός ρόλος τών εκπαιδευτικών μηχανισμών προκειμένου για αλλαγές στό επίπεδο τών κοινωνικών σχέσεων· ή βιαιότητα τών συγκρούσεων πού προηγήθηκαν, καθώς και αυτή πού από πολλούς περιγράφεται ως αναμενόμενη, αυτόν ακριβώς τό λόγο πρέπει νά θεωρείται ότι έχουν ως άφετηρία: δέν έχουμε νά κάνουμε μέ αιφνίδια και μεμονωμένη «κρίση» στόν χώρο τής παιδείας¹ αλλά μέ αντιδράσεις και συμπεριφορές άπέναντι στόν έπιχειρούμενο έκβιασμό τών εκπαιδευτικών μηχανισμών νά έξυπηρετήσουν τήν έν εξέλιξει, όρισμένου τύπου και μέ όρισμένους όρους αναδιάταξη τής κοινωνίας· μέ συγκεκριμένη δηλαδή πολιτική παρέμβαση πού τό περιγραφικό ύλικό της ύποδεικνύει τή μορφή και τόν χαρακτήρα τών κοινωνικών σχέσεων, στίς όποιες επιδιώκεται νά άπολήξει ή αναδιάταξη. Νά μου έπιτραπεί, λοιπόν, νά ισχυριστώ ότι ή σύγκρουση και ό βαθμός βιαιότητάς της δέν θέτουν σέ άμφισβήτηση τήν αναδιάταξη, πού και αναγκαία πρέπει νά θεωρείται και ή αναγκαιότητά της δέν ύπακούει πάντοτε σέ προγραμματισμούς, αλλά κάποιο περιεχόμενο της, τή μέθοδο και τά εργαλεία πού χρησιμοποιούνται και, φυσικά, τό αποτέλεσμα πού διαφαίνεται.

Έν όψει αυτού του ζωτικού προβλήματος, πολύ φοβούμαι ότι ή πολιτική σημασία του λεγόμενου Έθνι-

κού Διαλόγου για τήν Παιδεία, κυρίως τής πρώτης φάσης του, πού είναι ή συμπλήρωση τών περιβόητων πλέον έρωτηματολογίων, δέν έχει εκτιμηθεί σωστά και οι όποιες αντιδράσεις τήν έχουν ύποτιμήσει: Διάλογος και έρωτηματολόγια πρέπει, κατά τή γνώμη μου, νά αντιμετωπιστούν ως όχημα για τή βίαιη έγκαθίδρυση, νέων ή αναπαλαιωμένων, εκπαιδευτικών μηχανισμών, κατάλληλων νά δεξιωθούν όρισμένου τύπου διαμορφούμενες κοινωνικές σχέσεις· τών ίδιων όμως μηχανισμών πού έπιχειρήθηκε και προηγουμένως νά εγκαθιδρυθούν, μέ άλλο τρόπο. Πιο συγκεκριμένα: οι έπιθυμητές ή και προσδοκώμενες άπαντήσεις στίς περισσότερες από τίς έρωτήσεις τών έρωτηματολογίων βρίσκονται σέ ένα άλλο, μακροσκελές κι αυτό, κείμενο πού έχει τίτλο «Προτάσεις για τόν έκσυγχρονισμό του εκπαιδευτικού μας συστήματος», χρονολογία Δεκέμβριος 1990 και ύπογραφή Β. Κοντογιαννόπουλος. Έ συνεξέταση τών «Προτάσεων» και τών «Έρωτηματολογίων» εύκολα καταρρίπτει τό μύθο για διάλογο «άπό μηδενική βάση».

Αυτό άποδεικνύεται και από κάτι άλλο, στό όποιο είτε δέν έχουμε άποδώσει τή σημασία πού έχει είτε τό έχουμε παρερμηνεύσει: ό ύπουργός Παιδείας, προκειμένου για τό ρόλο τών έρωτηματολογίων, έχει γράψει και επανειλημμένως δηλώσει ότι «πρόκειται για έπιστημονική έρευνα τών άπόψεων-τάσεων τής εκπαιδευτικής κοινότητας και όχι για εκπαιδευτικό δημοψήφισμα»,² πράγμα

πού σημαίνει ότι δέν θεωρεί τόν έαυτό του ύποχρεωμένο νά μετατρέψει σέ νόμο άπαντήσεις πού θά συγκεντρώσουν σχετική ή και άπόλυτη πλειοψηφία, ούτε νά μή συμπεριλάβει σέ νόμο κάτι πού κανείς δέν θά του ζητήσει· άπλως, θέλει νά καταγράψει «άπόψεις-τάσεις». Αυτή ή διαδικασία ύποδεικνύει έναν, μή όμολογούμενο βέβαια, τακτικό έλιγμό και μεθόδευση τής έφαρμογής όρισμένης πολιτικής κατά στάδια: σέ πρώτο στάδιο, μέ τή λήψη μέτρων πού, σύμφωνα μέ τά Έρωτηματολόγια, δέν θά προκαλέσουν κραδασμούς τύπου «Καταλήψεις»: για νά άποφύγει μεγάλες άναστατώσεις στό πανεπιστήμια, άλλωστε, ή κυβέρνηση «άποφάσισε» ξαφνικά, από τή μιά μέρα στήν άλλη, ότι ή ίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων είναι άντισυνταγματική. Θα ακολουθήσουν άλλα μέτρα και, όπου έξυπηρετεί είλημμένες άποφάσεις, τό συμπληρωμένο έρωτηματολόγιο θά χρησιμοποιηθεί και σάν νά είχε γίνει δημοψήφισμα.³

1. Θα χρησιμοποιήσω κι εγώ αυτήν τή λέξη, άφου έχει επικρατήσει, έν γνώσει μου ότι λανθασμένα έχει αντικαταστήσει τή λέξη εκπαίδευση.

2. Πρέπει νά σημειωθεί ότι ή έπιστημονικότητα του έρωτηματολογίου έχει άμφισβητηθεί σοβαρά, ένω θά ήταν παράδοξο άν στήν «εκπαιδευτική κοινότητα» συμπεριλαμβάνονται και οι γονείς τών μαθητών, προς τούς όποιους έχει σταλεί ιδιαίτερο έρωτηματολόγιο.

3. Έπενθυμίζεται ότι ό ύπουργός Παιδείας ούδέποτε μίλησε για δημοσίευση του αποτελέσματος τής πρώτης φάσης του Διαλόγου.

“Έχει γίνει φανερό, νομίζω, ότι εκείνο που επιχειρείται αυτή τη στιγμή δεν είναι μιά μεταρρύθμιση, έστω και μερική, με στόχο τόν έκσυγχρονισμό και κεντρικό αίτημα τήν άπελευθέρωση εκπαιδευτικών δυνάμεων προς αυτήν τήν κατεύθυνση, αλλά ή διαμόρφωση εύκολότερα χειραγωγήσιμων εκπαιδευτικών μηχανισμών και ό έλεγχος τών σπουδών. Βέβαια, ή προσπάθεια τής πολιτικής εξουσίας νά θέσει στήν ύπηρεσία τής τούς εκπαιδευτικούς δέν είναι κάτι πρωτότυπο· οί μέθοδοι όμως πού χρησιμοποιούνται και τό είδος του άποτελέσματος πού επιδιώκεται συνιστούν τήν άχίλλειο πτέρνα μιās εκπαιδευτικής πολιτικής.

Τά προηγούμενα καταγράφονται στό σύνολο τής εκπαίδευσης και όχι στό πανεπιστήμιο άποκλειστικά. Τά προβλήματα και τίς ανάγκες του έλληνικού πανεπιστημίου πολλοί και επανειλημμένως τά έχουμε διατυπώσει, κάποτε πολύ φωναχτά μάλιστα· έπομένως, ή διατύπωση σχετικών έρωτήσεων αυτή τή στιγμή παρέλκει.⁴

“Οσα λέγονται στή συνέχεια δέν άντικαθιστούν τή συμπλήρωση του Έρωτηματολογίου,⁵ αλλά επιδιώκουν νά συμβάλουν στή διαμόρφωση μιās πανεπιστημιακής πολιτικής με άκαδημαϊκά, έπιστημονικά και επέκεινα κοινωνικά κριτήρια. “Άλλωστε, ή όλη μεθόδευση του λεγόμενου Έθνικού Διαλόγου για τήν Παιδεία, μέσω έρωτηματολογίων, έχει θεωρηθεί αναξιόπιστη και, από πολλούς, άπατηλή.⁶

Άκόμη και άν παραβλέψουμε τίς «έντυπώσεις» πού έχουν σχηματιστεί και θεωρήσουμε ότι προθέσεις και διαδικασίες ελαύνονται από ειλικρίνεια και από άγωνία για τό «καλό» τής παιδείας, εύκολα μπορούμε νά διαπιστώσουμε, από τό είδος και τή διατύπωση τών έρωτήσεων, καθώς και από έρωτήσεις πού δέν υπάρχουν, ότι δέν επιδιώκεται ή άπόδοση στό πανεπιστήμιο του ρόλου του ως κέντρου παραγωγής έπιστημόνων και έπιστημονικού έργου με προοπτική νά παρεμβληθούν στή διαμόρφωση τών κοινωνικών σχέσεων· άντιθετα μάλιστα, επιδιώκεται ή ένίσχυση τών μηχανισμών οί όποιοι θά διευκολύνουν τή χειραγώγησή του από έξωπανεπι-

στημιακές εξουσίες, πού εκτείνεται από τήν πολιτική παρέμβαση με σκοπό τήν καθοδήγηση τής παραγόμενης ιδεολογίας μέχρι τήν παραγωγή έρευνητικού έργου για έξυπνέρευση μεγάλων οργανωμένων οικονομικών συμφερόντων. Αυτά προκαλούν τουλάχιστον σκεπτικισμό για τό άν πραγματι ζητούμενο είναι ή ποιοτική βελτίωση του έργου πού παράγεται στό πανεπιστήμιο και όχι ή μέσω αυταρχικών μηχανισμών χρησιμοποίησή του για τόν έλεγχο τής έτσι κι αλλιώς συντελούμενης αναδιάταξης τών κοινωνικών σχέσεων· ό έλεγχος δέν μπορεί νά είναι άποτελεσματικός άν οί δυνάμεις του πανεπιστημίου δέν δεσμευτούν μέσα σε όρισμένο παραγωγικό πλαίσιο, κάτι πού είναι άντιθετο άπ' αυτό πού χρειάζεται, δηλαδή τήν πλήρη άπελευθέρωσή τους.

Τό πανεπιστήμιο, για νά έπιτελέσει τό έργο του σε καθεστώς έλευθέρων έπιλογών και συγκρούσεων στό επίπεδο παραγωγής γνώσης και έπιστημόνων, έχει ανάγκη από μηχανισμούς πού άποδεσμεύουν διαρκώς δυνάμεις —δέν έννοώ μόνο τίς δικές του, αλλά πρωτίστως αυτές— μέσα από ιεραρχικώς διαμορφωμένες και συνεχώς ένισχυόμενες δημοκρατικές σχέσεις. “Οπως έχω επανειλημμένως —και πρόσφατα— ισχυριστεί,⁷ τό μεγάλο άλμα πού επιχειρήθηκε τό 1982 (ν. 1268) άπελευθέρωσε δυνάμεις προς τήν κατεύθυνση τής κατάργησης τών αυταρχικών σχέσεων στό πανεπιστήμιο, αλλά δέν όδήγησε στήν έγκαθίδρυση τών όπως περιγράφονται έδω δημοκρατικών σχέσεων· άπ' αυτό προέκυψε, ως άμεση παρενέργεια πού δέν επιδιώχθηκε ή άφαίρεσή της, ή έμπλοκή του πανεπιστημίου στον φαύλο κύκλο του λαϊκισμού πού ραγδαία εξαπλωνόταν στίς πολιτικοκοινωνικές σχέσεις. Τό ότι τό πανεπιστήμιο είναι αναπόσπαστο και ζωτικό όργανο τής κοινωνίας δέν σημαίνει, καθόλου μάλιστα, ότι χωρίς παρεμβατικές δυνατότητες παρακολουθεί τίς μεταμορφώσεις της· τό πανεπιστήμιο έχει τή δυνατότητα και όφείλει νά άνοίγει δρόμους στήν κοινωνία, δικός της ρόλος όμως δέν είναι νά του κλείνει τό δρόμο. Συνέβη λοιπόν αυτό: άντί νά δοθεί στό πανεπιστήμιο ή δυνατότητα νά παρέμβει

για τήν άπαλλαγή τής κοινωνίας από τό λαϊκισμό, ύποχρέώθηκε νά γίνει αυτό λεία τών λαϊκιστικών σχέσεων.

“Έχει γίνει σαφές από τά προηγούμενα ότι άνάγκη —και πρόβλημα— του πανεπιστημίου σήμερα εί-

4. Βλ. και σχετική έπιφυλλίδα του κ. Ν. Βαγενά, εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, 26 Άπρ. 1991.

5. «Τό κατ' έμέ», εκτός από τίς άλλες, επί τής ούσίας, άντιρρήσεις, διάλογο με ένα ύπουργείο πού άποφάσισε τίς γνωστές περικοπές διδακτέας ύλης από τό σχολικό βιβλίο ιστορίας τής Γ' Γυμνασίου δέν επιτρέπεται νά κάνω· αυτό με τήν ιδιότητα του έπαγγελματία ιστορικού και του άκαδημαϊκού δασκάλου και όχι με αυτήν του συγγραφέα του έν λόγω βιβλίου.

6. Έπειδή είμαι ένας άπ' αυτούς, νά μου έπιτραπεί νά διατυπώσω μερικές, προφανέστατα άφελείς, άπορίες: Άφου καθηγητές, μαθητές και γονείς έρωτώνται στα άντίστοιχα έρωτηματολόγια ποιά βιβλία νά βελτιωθούν και ποιά νά άντικατασταθούν, γιατί τό ύπουργείο Παιδείας έχει άποφασίσει, πρίν λάβει τίς άπαντήσεις, νά άντικαταστήσει τό βιβλίο ιστορίας τής Γ' Γυμνασίου; Ποιά άξία έχει, έν τοιαύτη περιπτώσει, ή έρώτηση; Και άν οί «άπόψεις-τάσεις» δέν ύποδείξουν άντικατάσταση αυτού του βιβλίου, πώς θά ύπερασπιστεί ό κ. ύπουργός τήν άξιοπιστία του Διαλόγου «του»; Πρέπει, άραγε, νά ύποθέσει κανείς ότι ή ειλημμένη άπόφαση είναι και ύπόδειξη για τήν αναμενόμενη άπάντηση, με δεδομένη μάλιστα τήν «όδηγία» τής ΔΑΠ για τή συμπλήρωση τών έρωτηματολογίων; “Η πρέπει νά διακρίνει περιφρόνηση του κ. ύπουργού προς τή δική του έρώτηση; Έκτός και άν καθιερώνεται μιιά νέα «άρχή», στό επίπεδο τής κοινωνικής ήθικης, του τύπου «ό,τι και νά άπαντήσετε, έμεις θά κάνουμε τό δικό μας»· μήπως αυτό είναι τό περιεχόμενο τής επανειλημμένης δήλωσης ότι δέν πρόκειται για δημοψήφισμα; ‘Ο πρωθυπουργός μίλησε πρόσφατα για ρυθμίσεις πού θά γίνουν μέσα στο καλοκαίρι, όπως για τό μεγάλο πρόβλημα τής ισοβιότητας τής φοιτητικής ιδιότητας· στο έρωτηματολόγιο όμως δέν ύπάρχει σχετική έρώτηση και έχει άρμοδίως δηλωθεί ότι ό Διάλογος θά ολοκληρωθεί στίς άρχές του φθινοπώρου.

7. Ανακίωσή μου στο Β' Έπιστημονικό Συνέδριο του Ίδρύματος Σάκη Καράγιωργα (28 Νοεμ. - 1 Δεκ. 1990) και έπιφυλλίδες μου στήν εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, 27 Φεβρ., 21 Μαρτίου και 15 Άπρ. 1991.

ναί ή διαμόρφωση ιεραρχικών δημοκρατικών σχέσεων καί ή πλήρης αυτοτέλειά του στό επίπεδο, έπαναλαμβάνω, παραγωγής τής γνώσης, πού θά πεί ελεύθερη ανάπτυξη έπιλογών καί συγκρούσεων, προκειμένου νά παράγει ιδεολογία μέσα από έπιστημονικές διαδικασίες· τά δεσμά τής έξω άπ' αυτό παραγόμενης ιδεολογίας άκυρώνουν πλήρως τόν κοινωνικό ρόλο του πανεπιστημίου καί τό μετατρέπουν σέ όχημα μεταφοράς ιδεολογίας πού συνιστά έπιλογή τής πολιτικής έξουσίας.

Ό λαϊκισμός δέν άρνεϊται τήν άξία τών δημοκρατικών διαδικασιών καί σχέσεων, μόνο πού έπεμβαίνει στή διαμόρφωση του τύπου καί τής ποιότητάς τους: χαμηλής ποιότητας, αντιιεραρχικές καί σέ συλλογικό επίπεδο πελατειακές σχέσεις. Καί όπως ο λαϊκισμός δέν είναι συνώνυμος του φασισμού, έτσι καί ή ιεραρχία δέν είναι συνώνυμη του άυταρχισμού· ή ταύτιση τών δύο τελευταίων καί έπομένως ή ταυτόχρονη, όταν συμβεί, κατάργησή τους λειτουργεί πρός τήν κατεύθυνση τής υποβάθμισης τών δημοκρατικών σχέσεων, κυρίως έπειδή σέ ένα τέτοιο πλέγμα σχέσεων οί άποφάσεις λαμβάνονται συχνά από συλ-

λογικά όργανα καί άτομα αναρμόδια καί άνίκανα νά σηκώσουν αυτό τό βάρος. Ζητούμενο λοιπόν είναι οί άπαλλαγμένες από τό λαϊκισμό, έπομένως ύψηλής ποιότητας καί ιεραρχικές, δημοκρατικές σχέσεις.

Αυτό τό ζητούμενο παραπέμπει σέ ένα άλλο, έξίσου κεντρικό καί άρρηκτα συνδεδεμένο μαζί του, δηλαδή στήν ελευθερία διεξαγωγής τής έρευνας καί άσκησης του διδακτικού έργου· στήν ελευθερία έπίσης τών σπουδών, σημείο εκκίνησης, όπως είπαμε, γιά τήν παραγωγή ιδεολογίας σέ συνθήκες δημοκρατικού διαλόγου, άντιπαραθέσεων καί συγκρούσεων. Ό λόγος είναι άσφαλώς γιά τόν τρόπο παραγωγής τής γνώσης καί γιά τό είδος τών παραγόμενων έπιστημόνων· τό ότι συμβαίνει μερικοί από τούς πτυχιούχους νά είναι καί έπιστήμονες, δέν σημαίνει ότι λειτουργούν στό πανεπιστήμιο μηχανισμοί παραγωγής έπιστημόνων καί άναπαραγωγής του έπιστημονικού δυναμικού του: τό πρώτο, έπειδή οί έπιστήμονες δέν γίνονται μέ τήν άποστήθιση του περιβόητου συγγράμματος καί τήν έπιτυχία στίς άλλεπάλληλες εξετάσεις, άκόμη καί άν παρακολουθούν τό μάθημα, πού είναι ό,τι καλύτερο μπορεί νά

περιμένει κανείς σήμερα· τό δεύτερο, έπειδή άναπαραγωγή του έπιστημονικού δυναμικού δέν γίνεται χωρίς μεταπτυχιακές σπουδές καί έρευνα.

Σ' αυτό τό τελευταίο, στό ότι δηλαδή στό πανεπιστήμιο σήμερα περίπου δέν γίνεται έρευνα, χρειάζεται νά έπιμείνω λίγο περισσότερο: δέν γίνεται έρευνα στό πανεπιστήμιο δέν σημαίνει άναγκαστικά ότι τά μέλη ΔΕΠ δέν κάνουν έρευνα· σημαίνει ότι αυτή ή έρευνα γίνεται έξω καί άνεξάρτητα από τό πανεπιστήμιο, παρ' όλο πού καί αυτό έπωφελεϊται, έξω από τό χρόνο τής πανεπιστημιακής άπασχόλησης. Στήν περίπτωση αυτή δέν έχουμε νά κάνουμε μέ παραγωγή του πανεπιστημίου: ή πολιτεία δέν θεωρεί τό πανεπιστήμιο ως χώρο καί μηχανισμό δεξίωσης τής έρευνας.

Βέβαια, έδώ γίνεται λόγος γιά έρευνητικό έργο πού παράγεται από πανεπιστημιακούς περίπου έρήμην του πανεπιστημίου· αυτό όμως πού από διάφορες πλευρές επιδιώκεται τώρα είναι νά γίνει θεσμός ή χρηματοδότηση από τήν ιδιωτική οικονομία τής πανεπιστημιακής έρευνας. Γιά νά λάβουμε θέση άπέναντι σ' αυτήν τήν έπιδίωξη, πρέπει πρώτα νά συνειδητοποιήσουμε τί είδους πανεπιστήμιο θά άναδειχθεί από μία τέτοια πραγματικότητα· πρέπει νά σκεφτούμε πόσο χαμηλό θά είναι γιά τό ιδιωτικό κεφάλαιο τό κόστος αυτής τής έρευνας, άφου, παρ' όλα όσα λέγονται, ή ύλιχοτεχνική ύποδομή πού διαθέτει τό πανεπιστήμιο δέν είναι καθόλου ευκαταφρόνητη, τί θά σημαίνει γιά τόν κοινωνικό ρόλο του πανεπιστημίου νά παράγει έρευνητικό έργο γιά λογαριασμό του ιδιωτικού κεφαλαίου, νά διαθέσει δηλαδή σ' αυτό έρευνητές, υλικά μέσα καί μηχανισμούς, καί τί θά σημαίνουν ιδιωτικό πανεπιστήμιο καί κρατικό μέ ιδιωτικοποιημένες βασικές λειτουργίες του.

Έπανερχομαι: Μία νέα θεσμική παρέμβαση στό πανεπιστήμιο πρέπει νά άποβλέπει στήν άπελευθέρωση δυνάμεων καί όχι στή χειραγώγησή τους, στόν έξοστρακισμό του λαϊκισμού καί στήν περαιτέρω ένίσχυση τών δημοκρατικών σχέσεων σέ ιεραρχική βάση καί μέ άκαδημαϊκά κριτήρια· μία τέτοια παρέμβαση κρίνεται έπείγουσα. Η μεγάλη δυ-

σκολία για την επιτυχία ενός τέτοιου έγχειρήματος θα προβάλλει, φοβούμαι, από την πλευρά των φοιτητών: οί φοιτητικές παρατάξεις, κομματικά παραρτήματα χωρίς μεταμφίση πλέον και οργανισμοί χωρίς ζωτικά όργανα, αφού έχουν απολέσει τό μέγιστο του φοιτητικού πληθυσμού, επιδίδονται και αυτές στην προώθηση του λαϊκισμού μέ αιτήματα πού δέν οδηγούν στην άνοδο τής ποιότητας των σπουδών και του πτυχίου τους. Δέν είναι τυχαίο άπ' αυτήν τήν άποψη ότι οί εκπρόσωποι των φοιτητών σπάνια έμφανίζονται στις Γενικές Συνελεύσεις των Τομέων, που μόνη άρμοδιότητά τους είναι ή όργάνωση των μαθημάτων. Έπομένως, ή όποια παρέμβαση είναι αναγκαία νά διευκολύνει και νά υποβοηθεί τήν άνασυγκρότηση του φοιτητικού κινήματος μέ ακαδημαϊκά, δηλαδή έξωκομματικά, κριτήρια και νά επιβάλλει τήν ουσιαστική συμμετοχή των φοιτητών στά συλλογικά όργανα και μέ τήν άνάθεση σ' αυτούς εϋθυνών.⁸

Όλ' αυτά υποδεικνύουν ουσιαστικές αλλαγές στις ένδοπανεπιστημιακές σχέσεις και υποβοηθούν τήν έγκαθίδρυση διαφορετικών σχέσεων ανάμεσα στό πανεπιστήμιο και στην κοινωνία. Η εϋδωσή τους παρέμπει σε αλλαγές στους ρόλους και σε άπελευθέρωση τής δράσης και όχι στην συγκέντρωση των διοικητικών άρμοδιοτήτων σε όλιγομελή όργανα. Οί άνθρωποι του πανεπιστημίου πρέπει επιτέλους νά άντιληφθούν ότι τό ίδιο τους παρέχει τή δυνατότητα νά συγκροτήσουν και νά προβάλλουν μία αξιόπιστη πανεπιστημιακή πολιτική μέ προοπτική τήν παρέμβαση στην διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων μέσω τής γνώσης· όπως έχουν τή δυνατότητα νά άποτρέψουν τις έξωθεν παρεμβάσεις πού άποβλέπουν στην έξουδετέρωσή τους.

Μετά από αυτές τις γενικές παρατηρήσεις, πού κατά τήν άποψη μου πρέπει νά άποτελέσουν τις βασικές αρχές του νέου θεσμικού πλαισίου, νά μου επιτραπεί νά γίνω πιό συγκεκριμένος ως προς όρισμένα μέτρα πού τά θεωρώ επείγοντα και επείδη ή άπόδοσή τους δέν είναι άμεση· κυρίως όμως επειδή έχουν γίνει σαφείς οί κυβερνητικές έπιλογές για άντιδε-

οντολογικές και άντιεπιστημονικές έπιλογές πού δέν θα οδηγήσουν τό πανεπιστήμιο στην παραγωγή έπιστημόνων, έπιστημονικής γνώσης και πανεπιστημιακής πολιτικής, ούτε στην παρέμβασή του έν όψει τής αναδιάταξης των κοινωνικών σχέσεων, πού λέγαμε στην αρχή.

1. Ό από πολλούς θεωρούμενος ως αναγκαίος νέος νόμος πρέπει νά είναι νόμος-πλαίσιο, νά προωθεί δηλαδή τή λύση των προβλημάτων του πανεπιστημίου μέσω τής άπελευθέρωσης των δυνάμεών του και τής ένίσχυσης των ιεραρχικών δημοκρατικών σχέσεων και τής αυτοτελείας του.

2. Η διαδικασία προσφοράς και πρόσκτησης τής γνώσης πρέπει νά συμπεριλαμβάνει και σεμιναριακά μαθήματα μέ άντικείμενο τήν σε προπτυχιακό επίπεδο είσαγωγή στην έρευνα, κάτι πού προϋποθέτει τήν αύξηση του αριθμού των εκπαιδευτικών και, προπάντων, τή δραστική μείωση του αριθμού των εκπαιδευομένων.

3. Η ίσοβιότητα τής φοιτητικής ιδιότητας, κοινωνικά άνήθικη και ακαδημαϊκά άπαράδεκτη, έχει μετατρέψει τό πανεπιστήμιο σε έξεταστικό κέντρο⁹ και έχει υποβαθμίσει τά πτυχία.

4. Η άντικατάσταση του ισχύοντος, κατάπτυστου και επίσης κοινωνικά άνήθικου, καθεστώτος τής δωρεάν διανομής συγγράμματος και τής σύνδεσής του μέ τήν έξεταζόμενη ύλη χειρείται νά γίνει μέ τήν όργάνωση δανειστικών βιβλιοθηκών, κάτι πού θα οδηγήσει σε ακόμη μεγαλύτερη υποβάθμιση των σπουδών.¹⁰ ή έξοικονόμηση πόρων πού επιδιώκεται μέ αυτόν τόν τρόπο θα καταλήξει νά «σπουδάζου» γενεές νέων μέ τό ίδιο σύγγραμμα· ή άντικατάσταση, άπολύτως αναγκαία, πρέπει νά γίνει, σταδιακά αλλά γρήγορα, μέ ηλεκτρονικό σύστημα κεντρικών πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών και μέ άποσύνδεση μαθήματος και έξεταστέας ύλης από τό σύγγραμμα. Βεβαίως, έχει κόστος, πού ένα μέρος του θα καλυφθεί από τό κόστος του σημερινού συστήματος.

5. Η άποσύνδεση του πτυχίου από τήν επαγγελματική άδεια, τουλάχιστο για επαγγέλματα μέ ύψηλή κοι-

νωνική αξία, θα λειτουργήσει προς τήν κατεύθυνση τής παραγωγής έπιστημόνων άντί για κατόχους επαγγελματικών άδειών.

6. Τά έρωτηματολόγια δέν διαβεβαιώνουν ότι ή πολιτεία θεωρεί τις μεταπτυχιακές σπουδές πρωταρχικό ζήτημα για τό εκπαιδευτικό μας σύστημα. Έντούτοις, μέ αυτές συνδέονται στενά ή ποιότητα και των προπτυχιακών, ή ανάπτυξη τής έρευνας και ή διαμόρφωση πανεπιστημιακής πολιτικής.

Η τελευταία παρατήρηση πού θέλω νά διατυπώσω είναι ότι ή πολιτική για τό πανεπιστήμιο δέν μπορεί νά μήν είναι μέρος τής συνολικής και ένιαίας άντίληψης για τήν εκπαίδευση· οί όποιες παρεμβάσεις σ' αυτό πρέπει νά γίνουν σε συνδυασμό μέ άνάλογες στις άλλες βαθμίδες της.

8. Παλαιότερα είχα κάνει τήν πρόταση ό ένας στους τέσσερις ή στους τρεις κ.λπ. (άνάλογα μέ τό μέγεθος του πανεπιστημίου) άντιπρυτάνεις νά είναι φοιτητής (υπό τόν όρο βέβαια ότι θα έχει καταργηθεί ή ίσοβιότητα τής φοιτητικής ιδιότητας), μέ άρμοδιότητα τά άποκλειστικά φοιτητικά ζητήματα· οί φοιτητές πού ήταν παρόντες, όταν διατύπωνα αυτήν τήν πρόταση, είχαν καγχάσει.

9. Δείγμα: στό Τμήμα Οίκονομικών Έπιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών οί φοιτητές πού διανύουν τά όχτώ έξάμηνα των σπουδών τους είναι περίπου 2.600· άν όμως προσθέσουμε και όσους έξακολουθούν νά διατηρούν τή φοιτητική ιδιότητα, δηλαδή τό δικαίωμα νά προσέρχονται στις έξετάσεις και μάλιστα άπροειδοποίητα, ό συνολικός αριθμός των φοιτητών του Τμήματος είναι περίπου 6.600.

10. Θα προσπαθήσω νά περιγράψω μία εικόνα πού θα βλέπουμε καθημερινά, άν τό «σύγγραμμα» γίνει «δανειστική βιβλιοθήκη»: σε ένα δωματιάκι στοιβάζονται τά ύπάρχοντα συγγράμματα σε μικρό αριθμό, πολύ μικρότερο από τόν αριθμό των φοιτητών· στό γκισέ νεαρή ύπάλληλος έξυπηρετεί τήν ούρά των φοιτητών, δηλαδή τούς δανείζει τό σύγγραμμα για τρεις ή πέντε ήμέρες· ό φοιτητής τό παίρνει, βγαίνει από τό κτίριο και τό αφήνει στό άπέναντι φωτοτυπείο· σε τρεις ήμέρες επιστρέφει εκεί, πληρώνει, παραλαμβάνει φωτοαντίγραφα και σύγγραμμα, ξαναπηγαίνει άπέναντι, μπαίνει στην ούρά και ξεδανείζεται τό σύγγραμμα.

Κοινωνικές θεσμικές πλευρές τῆς κρίσης τῶν ΑΕΙ

τό παράδειγμα τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν

τῆς Βούλας Τσινόρεμα

Ἡ κοινωνική κρίση τοῦ
ἐλληνικοῦ πανεπιστημίου

Ὁ ὑπουργός Παιδείας ἀνακοίνωσε προσφάτως «Πρόγραμμα Ἐθνικοῦ Διαλόγου γιά τήν Παιδεία» μέ «γενικές ἀρχές» καί «πέντε φάσεις», ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη, αὐτή τοῦ «Ἐρωτηματολογίου», ἦταν ἡ μόνη πού ἀπευθυνόταν στό μέλη τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας, δεδομένου ὅτι οἱ ὑπόλοιπες τέσσερις ἐμπλέκουν μόνον «ἐπιτροπές ἐιδικῶν», κόμμα-τα καί κυβέρνηση. Δυστυχῶς, ὅμως, ἡ πρώτη φάση δέν ἦταν διάλογος. Ἦταν πρόσκληση γιά συμμετοχή σέ «ἐπιστημονική ἔρευνα καταγραφῆς ἀπόψεων-τάσεων» μέσω ἐρωταποκρίσεων καί μάλιστα «χωρίς σκεπτικό»: «Παρακαλοῦμε θερμά οἱ ἀπαντήσεις σας νά εἶναι σύντομες, χωρίς σκεπτικό γιά νά μποροῦν νά κωδικοποιηθοῦν». Μιά πρώτη, βεβαίως, καί στοιχειώδης ἔνσταση εἶναι ὅτι τό πρόβλημα τῆς παιδείας δέν ἀντιμετωπίζεται οὔτε «σύντομα» καί χωρίς «σκεπτικό» οὔτε ὡς θέμα ἀπλῶς «ἐπιστημονικό», ὅτιδήποτε κι ἄν σημαίνει αὐτό.

Ἐνῶ, λοιπόν, τό ἐρωτηματολόγιο περιλαμβάνει τριάντα ἐπτὰ ἐρωτήσεις μέ πολλές ὑποερωτήσεις πού ἀφοροῦν πληθώρα θεμάτων, ἀπό τή συμμετοχή τῶν πανεπιστημιακῶν φορέων στό ὄργανο διοίκησης (σ' αὐτό ἐπιμένει) καί τήν ἐξέλιξη τῶν μελῶν ΔΕΠ (καί σ' αὐτό ἐπιμένει) μέχρι τόν «ἀνταγωνισμό» τῶν πανεπιστημίων, τήν ἀξιολόγηση (!) τῶν καθηκόντων τῶν πανεπιστημιακῶν καί τή

σίτιση τῶν φοιτητῶν, σιωπᾶ ἀνεπίτρεπτα σ' ἓνα μείζον θέμα ἀφετηρίας: τήν ἀνάδειξη τῶν αἰτίων τῆς σημερινῆς κρίσης καί τῶν «δξυμένων προβλημάτων τῆς παιδείας μας». Ἀποφεύγεται ἔτσι νά τεθεῖ ὑπό συζήτηση, ὀγλαδῆ ὑπό διαπραγματεύση, τό βασικότερο σημεῖο ἑνός διαλόγου γιά τήν παιδεία σήμερα, μέσα ἀπό τό ὁποῖο θά ἦταν δυνατόν νά ἀνακύψει καί νά συζητηθεῖ ὁ προβληματισμός καί ὁ προσανατολισμός γιά τήν ὑπερβάση τῆς. Διότι, βεβαίως, γιά τήν κρίση τοῦ ἐλληνικοῦ πανεπιστημίου δέν εὐθύνεται οὔτε τό ποσοστό συμμετοχῆς τῶν φορέων στό ὄργανο διοίκησης οὔτε ἡ ἐξέλιξη τῶν πανεπιστημιακῶν οὔτε ἡ σίτιση τῶν φοιτητῶν.

Ἡ κρίση τοῦ ἐλληνικοῦ πανεπιστημίου, πού καλύπτει ὅλες τίς πλευρές τῆς ἐσωτερικῆς του λειτουργίας, ἀπό τό χαμηλό ἐπίπεδο σπουδῶν καί τήν ἀνεπαρκῆ ἐκπαίδευση τῶν φοιτητῶν μέχρι τήν ὑποτυπώδη ὀργάνωση τῆς ἔρευνας καί τήν ἀσφυκτική γραφειοκρατία, κρίση ἡ ὁποία ἐκφράζεται κατὰ τήν ἔξοδο ἀπ' αὐτό μέ τήν προϊούσα ἀναξιοπιστία τῶν πτυχίων του, δέν πρόκειται νά κατανοηθεῖ ἐπαρκῶς ἐάν δέν κατανοηθοῦν οἱ κοινωνικοὶ ὄροι τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς. Ἡ μακρόχρονη διαρθρωτική καί θεσμική κρίση τῶν ΑΕΙ εἶναι στή ρίζα τῆς κρίσης κοινωνική, εἶναι κρίση τοῦ ἴδιου τοῦ κοινωνικοῦ τοῦ ρόλου. Γιά τό λόγο αὐτό, δέν θά ἀντιμετωπισθεῖ σέ βάθος (μέ ἢ χωρίς «ἐρωτηματολόγια») ἐάν δέν ἀντιμετωπισθεῖ μέ κοινωνικούς ὄρους, δηλαδή στό πλαίσιο ἑνός διαλόγου πού θά ἀφορᾶ

τήν ἐπεξεργασία μιᾶς ὀλοκληρωμένης ἀντίληψης γιά τό ρόλο τοῦ πανεπιστημίου στή σημερινή συγκυρία. «Τί πανεπιστήμιο θέλουμε, μέ τί κοινωνικό προσδιορισμό» εἶναι τό ἀναπόδραστο «σκεπτικό» κάθε διαλόγου πού θά ἀξίζει τό ὄνομά του.

Ἡ κοινωνική ἀποστολή τοῦ ἐλληνικοῦ πανεπιστημίου, ἤδη ἀπό τήν ἴδρυση τοῦ «Ἀθήνησι» τόν προηγούμενο αἰῶνα, ταυτίστηκε μέ τήν ἐξασφάλιση μιᾶς κοινωνικά ἐπιτυχημένης ἐπαγγελματικῆς σταδιοδρομίας. Εἰδικά στήν μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ἐλληνική πραγματικότητα, στό πλαίσιο εὐρύτερων κοινωνικοοικονομικῶν ἀνακατατάξεων, ἡ ἀνώτατη παιδεία ἀποκρυσταλλώθηκε σέ μεγάλο βαθμό ὡς ἐπαγγελματική ἐκπαίδευση ἐνῶ τά πτυχία τῶν Α.Ε.Ι. καθιερώθηκαν οὐσιαστικά ὡς τίτλοι ἐπαγγελματικῆς σταδιοδρομίας, ἄλλα μέ μεγαλύτερο κι ἄλλα μέ μικρότερο κοινωνικό κύρος.

Στή σημερινή συγκυρία τό πανεπιστήμιο ἀδυνατεῖ νά ἐκπληρώσει καί αὐτήν τήν ἀποστολή μέ τήν ὁποία ἱστορικά συνδέθηκε, δηλαδή τό ρόλο του ὡς μοχλοῦ ἐξασφάλισης ἐπιτυχημένης ἐπαγγελματικῆς σταδιοδρομίας, μέ χαρακτηριστικό τήν ἐμφάνιση ἑνός αὐξανόμενου ποσοστοῦ δομικῆς ἀνεργίας μεταξύ τῶν πτυχιούχων. Σήμερα τό πανεπιστήμιο λειτουργεῖ περισσότερο ὡς μηχανισμός βραχείας ἀπορρόφησης τῆς ἀνεργίας παρά ὡς μέσο ἐξασφάλισης ἐργασίας.

Τό παράδειγμα τῶν
Φιλοσοφικῶν Σχολῶν

Χαρακτηριστικό παράδειγμα τῶν συνειπειῶν τῆς ἀνυπαρξίας μιᾶς κοινωνικῆς ὀπτικῆς σέ ζητήματα θεσμικῶν καί διαρθρωτικῶν μεταρρυθμίσεων ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν.

Στήν ἱστορική τους διαδρομή, οἱ Φιλοσοφικές Σχολές ἔχουν ἀποτελέσει τόν κύριο κορμό τῶν «καθηγητικῶν σχολῶν» πού, σέ συντριπτικό ποσοστό τῶν ἀποφοίτων τους, παράγουν φιλολόγους γιά τή μέση ἐκπαίδευση. Εἶναι σχολές ἐπαγγελματοποιημένες καί γραφειοκρατικοποιημένες, μέ σαφή ἐργαλειακή ἠθική ὅσον ἀφορᾶ τήν

μεταδιδόμενη (άνθρωπιστική) γνώση και έντονο στίγμα παραδοσιοκρατίας και πολιτιστικής δυσκινήσιας. Οί Φιλοσοφικές Σχολές, οι λιγότερο δεκτικές στις όποιες προσπάθειες μεταρρυθμιστικού έκσυγχρονισμού κατά καιρούς αποτολμούνταν, ήταν έπιφορτισμένες με τή μετάδοση ενός αύστηρά κλειστού και ιεραρχημένου σώματος στάσεων και γνώσεων πού συγκροτούσαν τή νόμιμη και έπίσημη «έθνική» μας κουλτούρα. Ήταν έπιφορτισμένες με τή μύηση σ' αυτή, μέσω εξέτασεων, βαθμών και διπλωμάτων, τών ανθρώπων πού με τή σειρά τους έπρόκειτο νά τήν έγχαράξουν και νά τήν αναπαράγουν στά σχολεία. Ή άποστολή τών άνθρωπιστικών σπουδών στή χώρα μας, λοιπόν, συνδέθηκε οργανικά με τήν ιδεολογική προετοιμασία του δυναμικού πού έπρόκειτο νά στελεχώσει τή δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Τό γεγονός αυτό και ειδικότερα ό πρωταρχικά έπαγγελματικός χαρακτήρας τών Φιλοσοφικών Σχολών, σέ συνδυασμό με τήν ιδεολογική προσκόλλησή τους στόν παραδοσιοκρατικό πολιτιστικό συντηρητισμό, καθόρισε σέ μεγάλο βαθμό τό είδος τής (ύπ)ανάπτυξης τών άνθρωπιστικών σπουδών στή χώρα μας.

Οί μεταρρυθμίσεις τής δεκαετίας του '80 άγγιξαν βεβαίως και τίς Φιλοσοφικές Σχολές. Ό Ν. 1268/82 και τό Π.Δ. 445/18-4-1984 γιά τήν κατάτμηση τών Φιλοσοφικών Σχολών Άθηνών, Θεσσαλονίκης και Ίωαννίνων σέ τρία αυτότελη Τμήματα (Φιλολογίας, Ίστορίας - Αρχαιολογίας και Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής - Ψυχολογίας, καθένα από τά όποία χορηγεί «ένιαίο» πτυχίο) αποτέλεσαν σημαντικούς μεταρρυθμιστικούς σταθμούς. Όμως ούτε ό νόμος-πλαίσιο, ούτε ή νέα κατάτμηση κατάφεραν νά δράσουν ανασταλτικά στή δομική κρίση τών σχολών αυτών. Ό μέν νόμος-πλαίσιο περιορίστηκε κυρίως σέ θέματα αναδιανομής τής ένδοπανεπιστημιακής έξουσίας και αναδιάταξης τής ιεραρχίας, ένω στό ζήτημα του κοινωνικού προσδιορισμού του πανεπιστημίου στήν παρούσα συγκυρία παρέμεινε άπολύτως χωρίς στρατηγική. Όσο γιά τήν κατάτμηση, ούτε αυτή ήταν άπόρροια ενός έπεξεργασμένου σχεπτικού

γιά τόν χαρακτήρα τών πτυχίων στή σημερινή κοινωνική πραγματικότητα, πολύ λιγότερο δέ ήταν άπόρροια έπιστημολογικών κριτηρίων γιά τήν ανάπτυξη τών άνθρωπιστικών και κοινωνικών έπιστημών στή χώρα μας.

Μέ τήν ισχύουσα κατάτμηση, μιά σειρά διαρθρωτικών, εκπαιδευτικών και έρευνητικών άδιεξόδων αναπαράγεται. Συγκεκριμένα, ή συγκέντρωση διαφορετικών θεωρητικών κλάδων υπό τήν όμπρέλα του Τμήματος προκαλεί δυσμενείς έπιστημολογικές και εκπαιδευτικές συνέπειες τόσο στόν τρόπο όργάνωσης και στό πρόγραμμα σπουδών όσο και στή διεξαγωγή τής έρευνας στό πλαίσιο του κάθε Τμήματος.

Στή χώρα μας, οι ιστορικοί είναι *de facto* και αρχαιολόγοι, οι αρχαιοελληνιστές είναι *de facto* βυζαντινολόγοι και νεοελληνιστές, ένω οι φιλόσοφοι είναι *de facto* παιδαγωγοί και ψυχολόγοι. Άφήνουμε δέ κατά μέρος τό γεγονός ότι εάν κάποιος θελήσει νά σπουδάσει, λ.χ., ιστορία, όφειλει νά σπουδάσει όπωσδήποτε και αρχαιολογία, ένω δέν έχει τή δυνατότητα νά σπουδάσει ιστορία και λογοτεχνία ή ιστορία και φιλοσοφία. Μέ τήν ύπάρχουσα κατάτμηση ούτε ή αυτότελής ένασχόληση με μιά έπιστήμη είναι δυνατή αλλά ούτε ή διεπιστημονικότητα εξασφαλίζεται.

Τό θαυμαστότερο παράδειγμα τής έλλειψης έπιστημολογικών κριτηρίων στήν κατάτμηση άποτελεί τό Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, του όποιου ή συγκρότηση έξυπονεί ότι οι φοιτητές του στά τέσσερα χρόνια τών σπουδών τους θά γίνουν φιλόσοφοι, παιδαγωγοί, ψυχολόγοι και έπιπροσθέτως, βεβαίως, «καλοί δάσκαλοι» γιά νά διδάξουν στά σχολεία! Άφήνουμε δέ κατά μέρος τό μοναδικό γιά τά εύρωπαϊκά δεδομένα γεγονός τής, μέχρι πρόσφατα, μή άναγνώρισης και μή άσκησης τής ψυχολογίας ως αυτότελους έπιστήμης στά άκαδημαϊκά μας ιδρύματα. (Μέ εξαίρεση τό Πανεπιστήμιο Κρήτης και τελευταία τό Πάντειο Πανεπιστήμιο).

Έτσι, λοιπόν, τό Τμήμα Φ.Π.Ψ. όπως άλλωστε άντιστοίχως και τά άλλα, καλείται: α) νά παράσχει έξειδικευμένες γνώσεις φιλοσοφίας και

παιδαγωγικής και ψυχολογίας στους φοιτητές του, β) νά καλύψει διδακτικές ανάγκες γιά τήν κατάρτιση του προσωπικού τής Μ.Ε. (φιολόγων έκωνών νά διδάξουν μιά έκπληκτική σωρεία μαθημάτων) και γ) νά ανάπτυξει τήν έρευνα στά άντίστοιχα πεδία καλώντας φιλοσόφους και παιδαγωγούς νά αποφασίζουν και νά κρίνουν τήν έρευνητική δραστηριότητα τών ψυχολόγων, ψυχολόγους και φιλοσόφους νά κρίνουν τήν έρευνητική δραστηριότητα τών παιδαγωγών, και πάει λέγοντας.

Άντίστοιχα προβλήματα προκύπτουν από τή συγκέντρωση έπιστημονικών κλάδων στά άλλα Τμήματα. Έτσι, είναι έπιστημολογικά διάτρητο τό γιατί ή αρχαιολογία με τήν ιστορία άποτελούν ένιαίο σώμα γνώσεων ώστε άποκλειστικά μεταξύ τους νά συγκροτούν ένιαίο πτυχίο, και όχι π.χ. ή ιστορία με τή φιλολογία ή ή ιστορία με τή φιλοσοφία, ή ή ιστορία αυτότελως. Είναι επίσης έπιστημολογικά άμφισβητήσιμο κατά πόσον ή αρχαία έλληνική φιλολογία πρέπει αναγκαστικά νά συνδυάζεται με τή βυζαντινή και τήν νέα έλληνική φιλολογία, όπως γίνεται σήμερα στό πλαίσιο του Τμήματος Φιλολογίας, κι όχι π.χ. ή αρχαία φιλολογία με τήν (αρχαία) ιστορία, με τήν (αρχαία) φιλοσοφία και με άλλες πολιτισμικές σπουδές στό πλαίσιο ενός ένιαίου πτυχίου πού θά άφορά τήν μελέτη του αρχαίου έλληνικού πολιτισμού ως συστηματικού όλου. Τό ίδιο έπιχείρημα ισχύει και συνηγορεί υπέρ τής θεσμοθέτησης ενός ένιαίου πτυχίου βυζαντινών σπουδών και ενός άλλου νεοελληνικών σπουδών γιά άντίστοιχους λόγους.

Ή ύπάρχουσα κατάτμηση τών Φιλοσοφικών Σχολών δημιουργεί εκπαιδευτικά, έπιστημολογικά και έπιστημονικά προβλήματα πού άφορούν τήν εκπαίδευση τών φοιτητών, τήν κατάρτιση - εκπαίδευση τών εκπαιδευτικών τής Μ.Ε. αλλά και τή διεξαγωγή τής έρευνας στό πλαίσιο τους.

Μιά δεύτερη, συναφής, δέσμη προβλημάτων προκύπτει στό σημείο τής έξόδου, δηλαδή όσον άφορά τή σχέση πτυχίου και επαγγέλματος. Καί τά τρία πτυχία (φιλολογίας, αρχαιολο-

γίας - ιστορίας καί φιλοσοφίας - παιδαγωγικής - ψυχολογίας) ὀδηγοῦν, στή συντριπτική πλειοψηφία τῶν ἀποφοίτων, στό ἐπάγγελμα τοῦ φιλόλογου τῆς Μ.Ε. Ἔτσι τό τί πραγματικά ἔμαθε ὁ φοιτητής καί ἡ φοιτήτρια στήν εἰδίκευσή τους δέν ἔχει καμιά ἀπολύτως σημασία ὅσον ἀφορᾷ τήν ἀξία τοῦ πτυχίου τους στήν ἀγορά ἐργασίας. Ὁ φιλόλογος προέρχεται ἀπό ὅποιοδήποτε Τμήμα καί καλεῖται νά διδάξει ἕναν πρωτοφανή ἀριθμό ειδικοτήτων, ἀπό ἀρχαία καί νέα ἑλληνικά μέχρι ἱστορία, λατινικά, ψυχολογία, στοιχεῖα δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, φιλοσοφία, κοινωνιολογία, ἐπαγγελματικό προσανατολισμό.

Τό γεγονός αὐτό ἀνατροφοδοτεῖ μιᾶ σειρά προβλημάτων στήν ἐσωτερική λειτουργία τῶν σχολῶν. Πρακτικά ἀκυρώνει τή δυνατότητα εἰδίκευσης ἔστω καί στό ἐπίπεδο τῆς ὑπάρχουσας τριμεροῦς κατάτμησης. Τά Τμήματα λειτουργοῦν πρωτίστως ὡς ἐξεταστικά κέντρα γιά τήν παραγωγή φιλόλογων. Τό κύριο βάρος τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας βρίσκεται στίς ἐξετάσεις, μέ ἀποτέλεσμα τό ἐνδιαφέρον γιά τό μάθημα νά εἶναι μή κριτικό, ἰδεολογικά οὐδέτερο καί ἀπολύτως χρησιμοθηρικό. Κριτική παρέμβαση στήν παρεχόμενη γνώση δέν γίνεται. Ἡ γνώση μεταδίδεται χωρίς νά κρίνεται ἤ νά ἀμφισβητεῖται, πρὸ συνέπεια τήν ἀκύρωση ἑνός ἀπό τά πιό βασικά γνωρίσματα τῆς, πού εἶναι ἡ κριτική διάστασή τῆς. Κι ἂν λάβει κανεῖς ὑπόψη ὅτι κάθε νέα γνώση εἶναι, ἂν μή τί ἄλλο, κριτική ὑπέρβαση μιᾶς προηγούμενης, τότε εἶναι φανερό πῶς ἡ ἀκύρωση τῆς κριτικῆς συνεπάγεται ἀκύρωση τῶν διαδικασιῶν παραγωγῆς τῆς ἴδιας τῆς γνώσης. Ἡ ἀπουσία κριτικῆς («γιατί οἱ διδασκόμενοι νά διεκδικήσουν κριτικά μιᾶ γνώση πού δέν θά τήν χρειαστοῦν;») σέ συνδυασμό μέ τή λογική τοῦ «εὐκόλου πτυχίου» καί τό (δικαιολογημένο) ἄγχος τοῦ ἐπαγγελματισμοῦ ἐπιτείνουν τήν ὑποβάθμιση, διευκολύνοντας ταυτόχρονα τήν χωρίς τριγμούς προετοιμασία τῶν διδασκομένων γιά ἀνώδνη ἔνταξη (ἤ, γιά νά κυριολεκτοῦμε, ἀνώδνη ἀναμονή γιά ἔνταξη) στήν κοινωνική καί παραγωγική μηχανή.

Ἄν σέ ὅλα αὐτά προστεθεῖ τό ὀξύ πρόβλημα ἀπορρόφησης τῶν φιλόλογων — ἤδη ἡ ἐξοντωτική ἀναμονή στή λίστα τῆς ἐπετηρίδας ὑπερβαίνει τήν πενταετία— τότε ἡ εἰκόνα τῆς κρίσης συμπληρώνεται.

Τό αἶτημα τῆς θεσμικῆς ἀναδιοργάνωσης ἀλλά μέ «σκεπτικό»

Ἡ ἐπανεξέταση τῆς κατάτμησης τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν, μέ προτεραιότητα σέ ἐπιστημολογικοῦ χαρακτήρα κριτήρια ἀλλά καί σέ ζητήματα πού ἀφοροῦν τόν προσδιορισμό τῶν πτυχίων τους, εἶναι, νομίζουμε, ἀναπόδραστη. Ἦδη ἔχουν γίνει προτάσεις γιά τήν ἴδρυση αὐτόνομων Τμημάτων Ψυχολογίας στίς Φιλοσοφικές Σχολές Ἀθηνῶν καί Θεσσαλονίκης, μέ διατυπωμένη πρόθεση, μάλιστα, τά πτυχία νά μήν ὀδηγοῦν στό ἐπάγγελμα τοῦ φιλόλογου.

Ἰπὸ τό πρίσμα τῶν σκέψεων πού προηγήθηκαν, προτείνουμε:

1) Τήν ἀναδιοργάνωση τῶν Τμημάτων τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν στή βάση τῆς ἀρχῆς τῆς ἴδρυσης αὐτοτελῶν Τμημάτων κατά θεωρητικό κλάδο: Τμήματα Ἱστορίας, Ἀρχαιολογίας, Φιλοσοφίας, Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Νεοελληνικῶν Σπουδῶν. Κάθε Τμήμα νά ἔχει τή δυνατότητα χορήγησης πτυχίου εἰδίκευσης. (Δέν εἶναι ἀπαραίτητο ὅλες οἱ Σχολές νά ἔχουν ἀκριβῶς τά ἴδια Τμήματα, π.χ. μπορεί σέ ὀρισμένες νά λειτουργεῖ Τμήμα Κοινωνικῆς Ἀνθρωπολογίας, ἐνῶ σέ ἄλλες ὄχι, πράγμα πού θά ἐξαρτᾶται κατά περίπτωση ἀπό τίς δυνατότητες σέ προσωπικό καί ὑποδομή τῆς κάθε σχολῆς). Θεωροῦμε ἐπίσης θετική τή συμπλήρωση τῆς παραπάνω πρότασης μέ αὐτήν τῆς ἴδρυσης μιᾶς ἐνιαίας Σχολῆς Ἐπιστημῶν τῆς Ἐκπαίδευσης, ἡ ὁποία θά ἐκπαιδεύει τοὺς ἐκπαιδευτικούς ὄλων τῶν βαθμίδων. Στόχος μιᾶς τέ-

τοιας συνολικής πρότασης είναι αφ' ενός ή αυτόνομη συγκρότηση και άσκηση των κλάδων των ανθρωπιστικών και πολιτισμικών σπουδών και αφ' ετέρου ή ειδικευμένη κατάρτιση των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων.

2) Ταυτόχρονα, όμως, προκειμένου να διασφαλισθεί ή διεπιστημονικότητα, είναι απαραίτητο ή αναδιάρθρωση με κριτήριο τήν αυτοτέλεια των θεωρητικών κλάδων να συνδυασθεί με τή θεσμική κατοχύρωση των συγκριτικών σπουδών. Δηλαδή, τή δυνατότητα να γίνονται συνδυασμοί επιστημών και γνωστικών αντικειμένων με τή θέσπιση πτυχίων διπλής (ή πολλαπλής) κατεύθυνσης για φοιτητές και φοιτήτριες που δέν επιθυμούν να σπουδάσουν αποκλειστικά μιά επιστήμη. Τά Τμήματα, με άλλα λόγια, να μήν είναι έρμητικά κλεισμένα, αλλά να μπορούν οι φοιτητές/τριες, εάν θέλουν, να συνδυάζουν αντικείμενα διαφορετικών Τμημάτων αλλά και Σχολών. Π.χ. να υπάρξει ή δυνατότητα πτυχίου διπλής κατεύθυνσης φιλοσοφίας και ιστορίας, αλλά και φιλοσοφίας και μαθηματικών, φιλοσοφίας και οικολογίας κ.λπ. (Βεβαίως τέτοια προγράμματα πολλαπλών κατευθύνσεων θά ποικίλλουν κατά πανεπιστήμιο ανάλογα με τίς δυνατότητες των σχολών και τμημάτων τους).

Μέ πτυχία διπλής κατεύθυνσης θά μπορούν να εκπαιδευτούν και οι εκπαιδευτικοί. Α.χ. πτυχίο φιλολογίας και παιδαγωγικής (καθηγητές φιλόλογοι), ιστορίας και παιδαγωγικής (καθηγητές ιστορικοί). Αυτό βεβαίως προϋποθέτει και απαιτεί ταυτόχρονη αναδιάρθρωση του προγράμματος και του περιεχομένου σπουδών στή Μ.Ε. με τήν αναγνώριση νέων ειδικοτήτων στο σχολείο.

Μιά πρόταση αναδιοργάνωσης με άφετηρία και τό επιστημολογικό κριτήριο πρός τήν κατεύθυνση τής λειτουργίας συστηματικών προπτυχιακών σπουδών αναπόφευκτα έχει συνέπειες όσον άφορα και τή λειτουργία μεταπτυχιακών σπουδών στή χώρα μας. Διότι, χωρίς βήματα για τήν αναβάθμιση των προπτυχιακών σπουδών, ή θεσμοθέτηση των μεταπτυχιακών θά σημάνει άπλως τή λει-

τουργία ενός ακόμα κύκλου σπουδών που μπορεί να έχει άλλα αποτελέσματα (π.χ. άπορρόφηση ανεργίας) αλλά δέν θά συμβάλει στήν παραγωγή επιστημονικής γνώσης και επιστημονικού δυναμικού στή χώρα μας.

Βεβαίως, όμως, είναι αυτονόητο ότι όποιεσδήποτε αλλαγές συντελεστών στίς Φ.Σ. δέν θά μπορέσουν να υπερβούν τους περιορισμούς που τους επιβάλλει ή κοινωνική άποστολή τους, ήδη ή ίδια σήμερα σε κρίση. Γι' αυτό μιά επιστημολογική κριτική γύρω από τό περιεχόμενο των πτυχίων και τή θεσμική όργάνωση των ανθρωπιστικών και πολιτισμικών σπουδών έχει νόημα στο βαθμό που άπορρέει από μιά κριτική αντίληψη για τό ρόλο των Φ.Σ. στή σημερινή κοινωνική πραγματικότητα.

Μετασχηματισμός του πανεπιστημίου, αλλά πρός ποιά κατεύθυνση;

Στή σημερινή συγκυρία τίθεται ανακρίθητα τό ζήτημα του μετασχηματισμού ενός γραφειοκρατικού, υποβαθμισμένου και δυσκίνητου πανεπιστημίου — όχι μόνο στή βάση «έσωτερικών» πιέσεων και αίτημάτων τής ελληνικής κοινωνίας αλλά και σε συνάρτηση με τίς δομικές αλλαγές που, σταδιακά αλλά δραστικά, επιφέρει ή ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Τά πανεπιστήμια, σ' έναν βαθμιαίως όμοιογενοποιούμενο (όχι χωρίς αντινομίες) ευρωπαϊκό χώρο, θά κληθούν, μαζί με τά ΜΜΕ και άλλους συναφείς μηχανισμούς, να γεφυρώσουν τό χάσμα ανάμεσα στήν κοινωνική συνείδηση των Ευρωπαίων και στίς νέες θεσμικές και παραγωγικές μορφές τής «Ένοποιημένης Ευρώπης», θά κληθούν να (συν)διαμορφώσουν τή νέα «κοινωνική ταυτότητα» του «Ευρωπαίου πολίτη». Στά πανεπιστήμια, εξάλλου, έναποτίθεται ή εκπαίδευση των τεχνοκρατών τής νέας διοικητικής μηχανής και των μάνατζερ τής «νέας τάξης», στή λογική τής αυξανόμενης τεχνοκρατικοποίησης τής γνώσης και στή βάση τής άρχής «οί οικονομολόγοι και οι μάνατζερ, όχι πλέον οι φιλόσοφοι, αλλάζουν τόν κόσμο».

Προωθείται, λοιπόν, ή τεχνοκρατική μεταρρύθμιση του πανεπιστημίου, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με στόχο τήν ένταξη του στον νέο κοινωνικό σχεδιασμό: παραγωγή τής τεchnο-γνώσης και τής τεχνοκρατικής εξειδίκευσης με μεγαλύτερη εξάρτηση από τίς νέες ανάγκες και τίς οικονομικές πιέσεις τής άγοράς. Έπιχειρήσεις και εταιρείες όλο και περισσότερο εμπλέκονται στή χρηματοδότηση τής έρευνας, στήν άγορά και πώληση τής γνώσης και τής πληροφορίας, κατευθύνοντας έτσι τήν στρατηγική τής έρευνας και επιβάλλοντας μιά νέα «κανονικοποίηση» στίς επιστήμες και τίς «τέχνες».

Πώς τοποθετούμαστε άπέναντι σε όλα αυτά; Δηλαδή, τί κοινωνική κατεύθυνση επιδιώκουμε να έχει ό μετασχηματισμός του ελληνικού πανεπιστημίου; Άν ή επιλογή είναι αυτή του αυταρχικού μεταρρυθμιστικού εκσυγχρονισμού, με τήν ένίσχυση του συγκεντρωτισμού μιάς σφιχτής και αυστηρά ιεραρχικής εξουσιαστικής πανεπιστημιακής δομής σε συνδυασμό με τήν κλιμακούμενη ύποταγή τής γνώσης και τής έρευνας στίς επιλογές τής άγοράς και των επιχειρήσεων, τότε είναι άμφίβολο κατά πόσον ή μεταρρυθμιστική πολιτική που θά προκύψει από αυτήν θά συγκεντρώσει τήν επιδιωκόμενη «έθνική συναίνεση».

Όπως και να 'χει τό πράγμα, πάνω σε τέτοια ζητήματα κοινωνικού προσανατολισμού δοκιμάζεται σήμερα όποιαδήποτε μεταρρυθμιστική πρόταση, καθώς και τά όρια τής συναίνεσης που θά εξασφαλίσει.

Ένας «έθνικός διάλογος» για τήν ανώτατη παιδεία που θά άγνοει αυτά τά ζητήματα δέν μπορεί παρά να είναι, εν πολλοίς, εκτός αντικειμένου.

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ

Τό κείμενο πού ακολουθεῖ δημοσιεύτηκε στίς 20 Μαΐου 1991 στό εβδομαδιαῖο ἀμερικανικό ἔντυπο «NATION», πού ἐκδίδεται ἀπό τό 1865. Ὁ Σέυμορ Μέλμαν εἶναι ἐπίτιμος καθηγητής τῆς βιομηχανικῆς μηχανικῆς στό Πανεπιστήμιο Κολούμπια τῆς Νέας Ὑόρκης καί πρόεδρος τῆς «Ἐθνικῆς Ἐπιτροπῆς γιά τήν Οἰκονομική Ἀλλαγὴ καί τόν Ἀφοπλισμό». Πρόσφατα ἔργα του: «Ἡ ἀποστρατιωτικοποιημένη κοινωνία», «Κέρδη χωρίς παραγωγὴ» καί «Ἡ διαρκῆς πολεμικὴ οἰκονομία».

Ὁ πόλεμος στὸν Περσικὸ Κόλπο δὲν εἶχε σίγουρα τοὺς εὐγενικοὺς λόγους γιά τοὺς ὁποίους ὁ Τζώρτζ Μπούς ἰσχυρίζεται ὅτι ἔγινε. Ἀλλὰ οὔτε μπορεῖ νά κατανοηθεῖ μόνο μέ τοὺς ὅρους τῆς «ρεαλιστικῆς» ἢ τῶν γυμνῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων. Πίσω ἀπὸ τὸν πόλεμο τῶν ΗΠΑ στὸν Κόλπο κρύβεται μιὰ μεταμόρφωση τῆς παγκόσμιας πολιτικῆς οἰκονομίας. Αὐτὸς ὁ πόλεμος καί ἄλλοι πού βρίσκονται στοὺς σχεδιασμούς τοῦ Πενταγώνου πηγάζουν ἀπὸ τὴν κανονικὴ λειτουργία μιᾶς στρατιωτικῆς μορφῆς τοῦ κρατικῆς καπιταλισμοῦ. Ἐχει γίνει ἡ κυρίαρχη μορφή τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας σέ παγκόσμια κλίμακα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ παραλλαγές στὴν οἰκονομικὴ ὑπερδομή, τὴν ἰδεολογία, τὴν ἱστορία καί τὴν κουλτούρα. Μέ τίς ΗΠΑ καί τὴν Σοβιετικὴ Ἐνωση ὡς εἰσηγητές, τὰ συμμαχικά τους κράτη, ὅπως τὸ Ἰράκ, διαπλάστηκαν καί ἐνσωματώθηκαν στὸ ἀνταγωνιστικὸ κρατικὸ σύστημα διαχείρισης.

Στὸν κρατικὸ καπιταλισμὸ ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις ἔχει τὸν κύριο ἔλεγχον πάνω στίς πηγές τοῦ κεφαλαίου καί ἐκτελεῖ τίς πιὸ σημαντικὲς διευθυντικὲς λειτουργίες στὴ βιομηχανία. Στὸν στρατιωτικὸ κρατικὸ καπιταλισμὸ ἡ στρατιωτικὴ δραστηριότητα — ἡ δημιουργία καί ἡ λειτουργία τῶν ἐνόπλων δυνάμεων καί ἡ βιομηχανικὴ τους βάση — ἀποτελεῖ πρωταρχικὴ δραστηριότητα τῆς κυβερνήσεως.

Ὁ καπιταλισμὸς χαρακτηρίζεται ἀπὸ τρία βασικά γνωρίσματα, ἂν ἐξεταστεῖ μέ ὅρους κοινωνικῶν σχέσεων καί ὄχι ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν μηχανισμῶν τοῦ χρήματος τῶν δυτικῶν ἐπιχειρήσεων ἢ τῶν πολιτικῶν μηχανισμῶν τῆς σοβιετικῆς γραφειοκρατίας: χωρισμὸς ἀνάμεσα στὸ ἔργο τῆς λήψης τῶν ἀποφάσεων καί στὸ ἔργο τῆς παραγωγῆς· ἱεραρχικὴ ὀργάνωση τοῦ μηχανισμοῦ πού παίρνει τίς ἀποφάσεις· τέλος, ὁ καταναγκασμὸς πού αἰσθάνονται οἱ μάνατζερ νά διευρύνουν τὴ δυνάμη τους μέσα καί ἔξω ἀπὸ τὴν ἱεραρχία.

Οἱ μάνατζερ παλεύουν νά αὐξήσουν τὴ δυνάμη λήψης ἀποφάσεων μέ πολλοὺς τρόπους: ἐπεκτείνουν τοὺς στόχους καί τοὺς διοικητικὸς ἐλέγχους, δικαιολογώντας μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μεγαλύτερα ἐπιτελεῖα κατώτερων στελεχῶν· ἀγωνίζονται νά φτάσουν στὴν κορυφή, ἐλέγχοντας ὅλο καί πιὸ πολλοὺς ἀνθρώπους· πασχίζουν νά αὐξήσουν τὴ δυνάμη τῆς ἱεραρχίας τους, ἔναντι ἄλλων ἀνταγωνιστικῶν διευθυντικῶν κύκλων, γιά μεγαλύτερο ἔλεγχον πάνω στὸ μερίδιο τῆς ἀγορᾶς καί τῆς παραγωγῆς. Πραγματικά οἱ διευθυντικοὶ ἐλεγχοὶ καί τὰ ἄμεσα ἔξοδά τους αὐξάνονται, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν παραγωγικότητα καί τὴν ἀποτελεσματικότητά τους στὰ κέρδη. Ἡ ἀποτυχία στὴν πάλη γιά διευρυνόμενον ἔλεγχον εἶναι ἀδιανόητη, ἀποτελεῖ βασικὴ παράβαση τῆς κουλτούρας τῶν μάνατζερ καί τιμωρεῖται μέ ἐκδίωξη.

Οἱ κορυφαῖοι μάνατζερ στὴν ἀμερικανικὴ καί τὴ σοβιετικὴ βιομηχανία, τόσο στίς ἰδιωτικὲς ὅσο καί στίς κυβερνητικὲς θέσεις, δίνουν προτεραιότητα στὴ διευρύνση τῆς ἐξουσίας γιά τὴ λήψη ἀποφάσεων πάνω στὴν παραγωγὴ καί τοὺς ἐργάτες τῆς παραγωγῆς. Ὁ ἔλεγχος αὐτῆς τῆς σφαιρᾶς δίνει στοὺς μάνατζερ ἐπιρροή πάνω σέ πολλές ἄλλες πλευρές τῆς κοινωνίας, ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν ἀγαθῶν πού εἶναι διαθέσιμα στὰ καταστήματα μέχρι τὸ περιεχόμενο τῶν ἐγγειριδίων στὰ σχολεῖα καί στὰ προγράμματα τῆς τηλεόρασης. Κατὰ τὸ κλασικὸ σχῆμα τῶν μπίζνες, ἡ ἐπέκταση τῆς δυνάμης τῶν μάνατζερ λειτουργεῖ μέσω τῆς «κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου», μέσα καί γύρω ἀπὸ τὴν παραγωγὴ, ἐπενδύοντας, πουλώντας, κερδοσκοπώντας, συσσωρεύοντας χρηματιστικὰ κεφάλαια καί ἐπενδύοντας ξανά σέ ὄλο καί μεγαλύτερες ἐπιχειρήσεις.

Στὴ σοβιετικὴ οἰκονομία ἡ ἐργαλειακὴ ρουτίνα γιά τὴν ἐπέκταση τῆς δυνάμης τῶν μάνατζερ περνάει μέσα ἀπὸ τὴν προώθηση στὸν κεντρικὸ πυρήνα τοῦ κόμματος καί τῶν κρατικῶν ὀργανώσεων πού συνιστοῦν τὴ «νομενκλατούρα». Χρησιμοποιώντας τίς μονοπωλιακὲς δυνάμεις τους, π.χ. στὸ τραπεζιακὸ σύστημα, οἱ Σοβιετικοὶ κρατικοὶ μάνατζερ οἰκιοποιῶνται χρηματιστηριακὸ κεφάλαιο μέσω τῆς ροῆς τοῦ χρήματος πού συνοδεύει τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καί τοῦ ἐμπορίου· κατευθύνουν ἐπίσης τὴν κατανομή τῶν βασικῶν φυσικῶν πόρων. Ἐπιπλέον ἡ κοινὴ ἀμερικανοσοβιετικὴ τάση τῶν μάνατζερ γιά ἐπέκταση τῆς ἐξουσίας πάνω στὴ λήψη τῶν σχετικῶν ἀποφάσεων λειτουργεῖ σέ διαφορετικὲς συνθήκες ἀγορᾶς, ἀπὸ τὸν σχεδὸν καθαρὸ ἀνταγωνισμὸ μέχρι τὸ μονοπώλιο. Στὸ κρατικὸ διευθυντικὸ ἐπίπεδο ὁ ὑπολογισμὸς κερδῶν καί ζημιῶν δὲν ὑπάρχει ὡς κριτήριον· τὰ χρήματα γιά τίς ἐπιχειρήσεις τὰ σφετερίζονται ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα.

Ὅλα τὰ παραπάνω ἐννοῶ, ὅταν ἰσχυρίζομαι ὅτι οἱ κοινωνικὲς σχέσεις στὸν καπιταλισμὸ, εἰδικὰ στὸν κρατικὸ καπιταλισμὸ, εἶναι μιὰ κυρίαρχη μορφή πολιτικῆς οἰκονομίας, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τίς παραλλαγές στὸ ἐποικοδόμημα.

Κάτω από συνθήκες στρατιωτικού κρατικού καπιταλισμού, ή τάση για επέκταση της δύναμης των μάνατζερ οδηγεί στη διατήρηση της διεθνούς βίας, αφού οι κρατικοί μάνατζερ βάζουν στο παιχνίδι τα στρατιωτικά τους κεφάλαια. Ο πόλεμος του Βιετνάμ τό έδειξε καθαρά. Η σύγκρουση θά ήταν ανεξήγητη μέ τά κλασικά κριτήρια των ιμπεριαλιστικών μπίζνες — δέν υπήρχαν συμφέροντα έμπορικά ή επενδυτικά. "Όπως άποκάλυψαν «τά χαρτιά του Πενταγώνου», ό πόλεμος ήταν μιά άσκηση στην επέκταση της κρατικής δύναμης των μάνατζερ, κυρίως για νά επιβάλουν τό «κύρος μας ως έγγυητών». Μέ παρόμοιο τρόπο ή Σοβιετική Ένωση κατέλαβε τό Άφγανιστάν.

Η ίδια δυναμική έδωσε ώθηση στον πόλεμο της περιοχής του Περσικού Κόλπου. Οί κρατικοί μάνατζερ των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης από καιρό συναγωνίζονταν στην πώληση όπλων και στρατιωτικής τεχνολογίας στό Ιράκ. Οί στόχοι τους ήταν και βραχυπρόθεσμα κερδοσκοπικοί και λόγοι πολιτικής έπιρροής επάνω στους μάνατζερ του ιρακινού στρατιωτικού κράτους. Ούτε ή κατάληψη του Κουβέιτ ούτε ό πόλεμος στό Ιράν θά ήταν δυνατόν νά γίνουν χωρίς τή μακροχρόνια και γενναία ύποστήριξη τόσο από τό σοβιετικό όσο και από τό άμερικανικό στρατιωτικό κατεστημένο.

"Όμως οι κρατικοί μάνατζερ του Ιράκ προσπάθησαν νά κάνουν μπίζνες για τόν έαυτό τους, επιδιώκοντας νά ύφαρπάξουν τόν δυτικό έλεγχο πάνω στό Κουβέιτ. Αυτό οι Άμερικανοί και οι Σοβιετικοί μάνατζερ τό είδαν ως παραβίαση της πειθαρχίας. Κι έτσι, μέ έγκριση της Σοβιετικής Ένωσης, οι Άμερικανοί στρατιωτικοί μάνατζερ εξαπέλυσαν τήν επίθεση στό Ιράκ· οι μέθοδοι της Άμερικικής για άσκηση έξουσίας πάνω στό Ιράκ άλλαξαν από τήν έξαγορά στην καθυπόταξη. Οί φιλοδοξίες των Άμερικανών κρατικών μάνατζερ περιλαμβάνουν και τήν έγκαθίδρυση μιάς μεγάλης βάσης μακρας διαρκείας στην Μέση Άνατολή, για αντικατάσταση της «χαμένης» βάσης της Δυτικής Εύρώπης, μετά τήν εκτόνωση του Ψυχρού Πολέμου.

Η έπεκτατική τάση των μάνατζερ του στρατιωτικού κράτους συνεχίζεται και μετά τόν πόλεμο. Τόν Μάρτιο ό Λευκός Οίκος άνακοίνωσε ότι για νά διατηρηθεί ή οικονομική ύγεια της άμερικανικής στρατιωτικής βιομηχανίας ή κυβέρνηση σκέπτεται νά χρησιμοποιήσει τούς πόρους της Τράπεζας Είσαγωγών - Έξαγωγών για νά χρηματοδοτήσει τήν έξαγωγή όπλων σε διάφορα κράτη. Αυτό σημαίνει μιά παρέλαση από διάφορα Ιράκ, συμπεριλαμβανομένων πιθανών πολέμων για τόν έλεγχο των διευθυντικών φιλοδοξιών των κατώτερων μάνατζερ από μικρότερα στρατιωτικά κράτη.

Η άμερικανική άεροπορία άρχισε ένα πρόγραμμα, τό όποιο θά κοστίζει 95 δισ. δολάρια, για νά κατασκευάσει νέα πολεμικά άεροπλάνα, πού δέν θά έχουν κανέναν νοητό στρατιωτικό αντίπαλο. "Όμως τό όφελος είναι καθαρό: για τή διατήρηση του διευθυντικού έλέγχου πάνω στην τεράστια στρατιωτικοβιομηχανική αυτοκρατορία, οι άνάγκες των ύπόλοιπων ΗΠΑ θά πρέπει νά ύποταχθούν.

Οί ΗΠΑ λειτουργούν κάτω από στρατιωτικό κρατικό καπιταλισμό σχεδόν από τήν άρχή του Ψυχρού Πολέμου. Άρχει νά αναλογιστεί κανείς ότι από τό 1949 ως τό 1989 ό συνολικός προϋπολογισμός του ύπουργείου Άμυνας ήταν 8,2 τρισεκ. δολάρια (σε άξία του 1982). Ήταν δηλαδή ύψηλότερος από τήν άξία της μή πολεμικής βιομηχανίας (κτίρια και έξοπλισμό) και όλόκληρη τήν ύποδομή του έθνους τό 1982, πού άνερχόταν σε 7,3 τρισεκ. δολάρια. Μ' άλλα λόγια, ή κυβέρνηση επένδυσε περισσότερα κεφάλαια στον στρατιωτικό της τομέα από όσα θά χρειαζόταν για νά αντικαταστήσει τίς περισσότερες μηχανές, πού ήταν φτιαγμένες από ανθρώπους, και τίς δομές της χώρας.

Κάθε χρόνο, από τό 1951 ως τό 1990, ό προϋπολογισμός του ύπουργείου Άμυνας ξεπερνούσε τό συνδυασμένο πλέγμα κερδών όλων των άμερικανικών νομικών προσώπων. Τό Πεντάγωνο χρησιμοποιεί 75% των πόρων της όμοσπονδιακής κυβέρνησης για τήν έρευνα και ανάπτυξη· έχει περισσότερους ύπαλλήλους από όλα τά ύπόλοιπα ύπουργεία και διαθέτει κεφάλαιο σε μηχανές πού κάνει

νά φαίνεται νάνος τό κεφάλαιο πολλών όργανισμών.

Διευθυντές αυτής της στρατιωτικοποιημένης οικονομίας είναι οι μάνατζερ του κατεστημένου της έθνικής άσφαλείας. Στίς ΗΠΑ ή επέκταση του στρατιωτικού κρατικού καπιταλισμού οδηγεί σε βαθιές αλλαγές μέσα στην κυρίαρχη τάξη, στην κυβέρνηση και στην οικονομία.

Η κυρίαρχη τάξη: Οί Άμερικανοί έπιχειρηματίες και ή κυβέρνηση ήταν πάντοτε συνέταιροι, μοιράζονταν τή δύναμη, όμως οι έπιχειρηματίες ήταν συνήθως ό έταίρος πού κυριαρχούσε. Κατά τή διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου κυβέρνηση και έπιχειρηματίες έγιναν ισότιμοι έταίροι. Μετά ήρθε ό Ψυχρός Πόλεμος και ή τεχνοκρατική αναδιοργάνωση του Πενταγώνου, μετά τό 1961, όταν ό ύπουργός Άμυνας Ρόμπερτ Μακναμάρα ίδρυσε τό Κεντρικό Διοικητικό Γραφείο στό Πεντάγωνο. Αυτό επέξέτεινε και σταθεροποίησε τόν έλεγχο των μάνατζερ, όποτε οι κυβερνητικοί μάνατζερ έγιναν οι κύριοι έταίροι της σχέσης, όπως φαίνεται από τήν έξουσία έλέγχου πάνω στό κεφάλαιο, μέ όλες του τίς μορφές. Η κανονική διευθύνουσα τάξη των μάνατζερ επιβάλλει τή διατήρηση και διεύρυνση της δύναμης λήψης αποφάσεων πού βρίσκεται σήμερα συγκεντρωμένη στό Πεντάγωνο.

Η κυβέρνηση: Τό σύνταγμα δίνει στον πρόεδρο, ως άρχηγό του εκτελεστικού, τήν κορυφαία πολιτική δύναμη και τόν όνομάζει άρχιστράτηγο των ένόπλων δυνάμεων. "Όμως πουθενά στό σύνταγμα δέν όρίζεται στον πρόεδρο κορυφαία οικονομική δύναμη. Παρ' όλ' αυτά, απέκτησε αυτή τήν ικανότητα από τό ρόλο του ως άρχηγού εκτελεστικού άξιωματούχου της διαχείρισης της στρατιωτικής οικονομίας. Στόν πρόεδρο ύπάγονται οι μάνατζερ 35.000 συμβεβλημένων εταιρειών και άλλοι 100.000 περίπου εταιρειών μέ ύποσυμβόλαια. Τό Πεντάγωνο χρησιμοποιεί 500.000 ανθρώπους στό πλέγμα της κεντρικής διοικητικής του ύπηρεσίας.

Άξίζει νά θυμηθούμε ότι ή συγκεντρωση στα ίδια χέρια της κορυφαίας δύναμης λήψης αποφάσεων για στρατιωτικά, πολιτικά και οικο-

νομικά θέματα αποτελούσε γνώρισμα της λενινιστικής μορφής κρατικής οργάνωσης. Αυτή η μορφή διακυβέρνησης έχει εγκαθιδρυθεί τώρα στις ΗΠΑ, ως αυτόματη συνέπεια μίας στρατιωτικής μορφής κρατικού καπιταλισμού.

Οικονομία: Έξακολουθώ να υποστηρίζω την εκτίμηση που διατύπωσα τό 1974 για τις οικονομικές συνέπειες του στρατιωτικού κρατικού καπιταλισμού στο βιβλίο μου *Η διαρκής πολεμική οικονομία*: «Η παραδοσιακή οικονομική ικανότητα κάθε είδους εξαφανίστηκε από τό διευθυντήριο του κρατικού καπιταλισμού, πού ανάγει την αναποτελεσματικότητα σε έθνικό στόχο και κάνει ανίκανο τό σύστημα της αγοράς. Καταστρέφει την αξία του νομίσματος και εξαφανίζει τή δύναμη λήψης αποφάσεων από όλους τούς άλλους θεσμούς εκτός από τό δικό της. Η βιομηχανική παραγωγικότητα, τό θεμέλιο κάθε έθνικής οικονομικής ανάπτυξης, εξαφανίζεται από τά άμειλικτα, άρπακτικά άποτελέσματα της στρατιωτικής οικονομίας».

Όταν τό μεγαλύτερο έθνικό άποθεμα κεφαλαίων χρησιμοποιείται για προϊόντα πού δέν έχουν αξία χρήσης για κατανάλωση ή για παραπέρα παραγωγή, τότε τό μόνο πού πρέπει νά περιμένει κανείς είναι ή παρακμή της ύποδομής και της βιομηχανίας. Αυτό συνέβη στις ΗΠΑ και φαίνεται και άπό τήν καταστροφική κατάρρευση της παραγωγής στή Σοβιετική Ένωση. Στίς ΗΠΑ τό βάρος αυτής της καταλήστευσης —έννας άληθινός πόλεμος ενάντια στους ανθρώπους μας— πέφτει πάνω στους εργαζομένους, στίς μειονότητες, στά παιδιά. Και σ' αυτούς πού κατάντησαν άστεγοι, πεινασμένοι και άρρωστοι χωρίς ιατρική περίθαλψη.

Η φύση αυτού του πολέμου πού έπιχειρεί τό διευθυντήριο του στρατιωτικού κρατικού καπιταλισμού πάνω στον ίδιο του τον πληθυσμό κατανοήθηκε άπό τον πρόεδρο Άϊζενχάουερ, ό όποιος, άπευθυνόμενος τον Άπριλιο του 1953 σε Βορειοαμερικανούς εκδότες εφημερίδων, είπε επί λέξει: «Κάθε όπλο πού κατασκευάζεται, κάθε πολεμικό πλοίο πού κατελλύεται, κάθε όβίδα πού πυροδοτεί-

ται, σημαίνει σε τελευταία άνάλυση κλοπή άπό αυτούς πού πεινάνε και δέν έχουν τροφή, άπ' αυτούς πού κρυώνουν και δέν έχουν ρούχα. Αυτός ό πάνοπλος κόσμος δέν ξοδεύει μόνο χρήματα, ξοδεύει τον ιδρώτα των εργατών του, τήν ευφυΐα των έπιστημόνων του, τίς έλπίδες των παιδιών του».

Η βασική εκτίμηση πού βρισκόταν πίσω άπό τήν άποχαιριστήρια προειδοποίηση του Άϊζενχάουερ προς τον άμερικανικό λαό, στήν όποία ύπαιτισσόταν τήν πιθανότητα ό διάδοχος του νά μίν είναι άρκετά άγρυπνος στό έπεκτεινόμενο δυναμικό του «στρατιωτικοβιομηχανικού συγκροτήματος».

Η κατάπτωση της άμερικανικής μή πολεμικής βιομηχανίας προχώρησε γρήγορα προς μία κατάσταση παρόμοια προς τήν ύπανάπτυξη. Σκεφτείτε τήν εξαφάνιση εργοστασίων και εργατικής δύναμης άπό τίς βιομηχανίες της Άμερικής πού κατασκευάζουν μηχανές. Άπό τό 1977 μέχρι τό 1987 50% των εργατών πού δούλευαν στήν παραγωγή εξαφανίστηκαν άπό τή βιομηχανία εργαλείων, 60% άπό τή βιομηχανία κατασκευής μηχανήματων, 43% άπό τήν κατασκευή τουρμπίνων και γεννητριών, 42% άπό τή βιομηχανία κατασκευαστικών μηχανών, 60% άπό τή βιομηχανία έξοπλισμού έξορυξης, 43% άπό τή βιομηχανία έξοπλισμού ύφαντηρίων, 68% άπό τή βιομηχανία εργαλείων για άντληση πετρελαίου και γκαζιού. Μία χιονοστιβάδα κλεισίματος εργοστασίων σ' αυτές και σ' άλλες βιομηχανίες κατασκευής μηχανών προμηνύει τήν άνικανότητα της οικονομίας των ΗΠΑ νά παραγάγει τά μέσα της παραγωγής. Αυτό όμως αποτελεί τό κύριο γνώρισμα οικονομικής ύπανάπτυξης, μία κατάσταση πού ήταν διαδεδομένη στή Σοβιετική Ένωση.

Μία τεράστια παρακαταθήκη άπό ιδεολογίες έπιστρατεύτηκε για νά δικαιολογήσει τήν κυριαρχία του στρατιωτικού κρατικού καπιταλισμού στήν Άμερική. Τό έθνος, μās είπαν, μπορεί νά έχει και «κανόνια και βούτσο» σε άπεριόριστο αριθμό. Η στρατιωτική τεχνολογία, μās είπαν, παράγει σπουδαία ύποπροϊόντα άπό τά

όποια ώφελούνται όλοι οι πολίτες (πολλοί Σοβιετικοί διανοούμενοι άσπάζονταν αυτή τήν πεποίθηση). Αυτοί οι μύθοι κρατήθηκαν ζωντανοί για νά ξεπεραστούν οι άμφιβολίες πού έγείρονται άπό τό κοινωνικό κόστος μιάς διηνεκούς πολεμικής οικονομίας και άπό μία σειρά στρατιωτικών έπιχειρήσεων, όπως ήταν αυτές του Βιετνάμ, του Άφγανιστάν, της Γρανάδας, του Παναμά και του Ιράκ. Οί μόνοι κερδισμένοι άπό αυτή τή λεηλασία της μή πολεμικής βιομηχανίας και ύποδομής είναι τά κορυφαία στρώματα στήν κυβέρνηση και τό συνεταιρικό της μάνατζμεντ.

Ό στρατιωτικός κεϋνσιανισμός είναι ένας μύθος μέ τον όποιο ό δυτικός κρατικός καπιταλισμός έπιχειρεί νά ρυθμίσει τήν άπασχόληση και τό εισόδημα. Βγάζοντας συμπεράσματα άπό τήν τετράχρονη έμπειρία της Άμερικής στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μέ τήν κάλυψη των οικονομολόγων, ύποστηριζόταν ότι οι στρατιωτικές δαπάνες άποτελούν έναν άποτελεσματικό και ρεαλιστικό τρόπο για τή ρύθμιση της ζήτησης της αγοράς, άρα της άπασχόλησης και του εισοδήματος. Όμως όταν οι στρατιωτικές δαπάνες αυξάνονται συνεχώς, επιταχύνεται ή λεηλασία των πόρων και ένθαρρύνεται ή παραγωγή ύπερτιμημένων άγαθών. Ό στρατιωτικός κεϋνσιανισμός έχει γίνει ό «παράλογος ρεαλισμός» της άμερικανικής οικονομίας, κατά τήν έκφραση του C. Wright Mills.

Άμερικανοί κρατικοί μάνατζερ, ύποστηριζόμενοι άπό τήν εκπαίδευση και τή βιομηχανία των μέσων μαζικής πληροφόρησης, διδάσκουν έπίσης ότι ή άμερικανική κυβέρνηση θά 'πρεπε νά είναι ό «χωροφύλακας του κόσμου». Οί φυλετικά κατώτεροι μας στον Τρίτο Κόσμο θά 'πρεπε κατά καιρούς νά διδάσκονται πειθαρχία μέ τή χρησιμοποίηση της άμερικανικής στρατιωτικής δύναμης ύψηλής τεχνολογίας.

Μία ειδωλολατρική έγκόσμια «θρησκεία» στις ΗΠΑ συγκεντρώνει τήν ιδεολογική ύποστήριξη για τήν επέκταση της δύναμης των μάνατζερ του κράτους. Στήν κρατική θρησκεία της Άμερικής, τό κράτος είναι ό θεός, ό πρόεδρος, ό άρχιερέας του, και ή σημαία, τό είδωλό του. Ένα θεόμορφο

κράτος βεβαίως δέν μπορεί νά κάνει κάτι πού νά 'ναι κακό. Συνεχής επίδειξη τής σημασίας και καθημερινοί ὄρκοι ὑποταγῆς ἀποτελοῦν δέσμευση γιά πίστη στόν πρόεδρο.

Ἐν τῷ μεταξύ στά ἀμερικανικά πανεπιστήμια οὔτε συζητοῦνται κἀν ἐναλλακτικές λύσεις στόν τρόπο ὀργάνωσης και διεύθυνσης τής δουλειᾶς. Οὔτε δοκιμάζονται ἄλλοι, μὴ ἱεραρχικοί τρόποι λήψης ἀποφάσεων. Ἡ παραγωγικότητά τους δέν συγκρίνεται μέ τούς συγκεντρωτικούς τρόπους μἀνατζμεντ, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὡς τίμημα τήν ἐπέκταση τοῦ ἐλέγχου σ' ὅλα τ' ἄλλα, τής παραγωγῆς συμπεριλαμβανομένης. Ὁ καπιταλισμός διατυπώθηκε ὡς ἕνας ὄρος γιά τήν ἀνταλλαγή. Ἀπό τή στιγμή πού ἡ ἀνταλλαγή εἶναι ἐπακόλουθο τοῦ εἰδικευμένου καταμερισμοῦ τής ἐργασίας σέ μιά τεχνολογικά θεμελιωμένη οἰκονομία, ὁ ἱεραρχικός καπιταλισμός προσπαθεῖ νά ἐμφανίζεται ὡς ἀναπόφευκτος και αἰώνιος.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἀφοπλισμοῦ μέ σκοπό τή συστηματική ἐξαφάνιση τῶν θε-

σμῶν πού κάνουν τούς πολέμους ἀναπόφευκτους ἔχει βυθιστεῖ στή μνήμη τής παγίδας τοῦ "Ὀργουελ. Γι' αὐτό ἡ πρόταση τοῦ προέδρου Κέννεντυ (τό 1962) γιά ἕναν διεθνή ἀφοπλισμό ἀποκλείστηκε ἀπό τά βιβλία και τά μαθήματα τῶν πανεπιστημίων. Σέ ἕνα μόνο σύγγραμμα οἰκονομίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μίτσιγκαν (Dan Fusfeld) ὑπάρχει μιά ἀναγνώριση και ἐξέταση τής στρατιωτικῆς οἰκονομίας. Παντοῦ ἄλλου ἡ τελευταία θεωρεῖται ὡς ἀδιαχώριστο τμήμα τής ἀγορᾶς.

Ὅταν ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ στρατιωτικοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ ἀπαιτεῖ κάτι παραπάνω ἀπό ἕνα διάλειμμα ἀνάμεσα σέ δύο πολέμους και χρειάζονται διαμαρτυρίες, ἔκφραση ἔντονης διαφωνίας, ἐξέγερση, ὁ βραχυπρόθεσμος στόχος θά 'πρεπε νά εἶναι ὁ ἀφοπλισμός τῶν θεσμῶν πού ὀργανώνουν τούς πολέμους, μέσω μιάς διαδικασίας οἰκονομικῆς ἀντιτροπῆς και διαπραγματεύσεων γιά τόν γενικό ἀφοπλισμό. Αὐτές οἱ διαδικασίες πρέπει νά ἐπιδιωχθοῦν μέ τρόπους πού νά συμβάλλουν στήν ἀν-

τικατάσταση τῶν τεχνοκρατικῶν, καταπιεστικῶν θεσμῶν τοῦ στρατιωτικοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ, πού διφοῦν γιά δύναμη και κάνουν τούς πολέμους δυνατούς.

Αὐτοὶ οἱ θεσμοὶ εἶναι ἐνσωματωμένοι στήν κυβέρνηση, στήν οἰκονομία και στήν κοινωνική δομή τοῦ στρατιωτικοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ. Ὅμως ἂν αὐτοὶ πού παράγουν ἀποφασίζουν νά μοιραστοῦν τήν ἐξουσία λήψης τῶν ἀποφάσεων σέ μὴ ἱεραρχικές ὀργανώσεις, ἡ κλασική τάση γιά ἐπέκταση τής τεχνοκρατικῆς ἐξουσίας θά ἐμποδιζόταν και θά ἐξουδετερονόταν. Τότε μόνο θά ἄνοιγε ὁ δρόμος γιά τήν ὀργάνωση τής ἐργασίας και τής κοινότητας μέ ἕναν δημοκρατικό παραγωγικό τρόπο, πού νά ὑπηρετεῖ τή ζωή.

Οὐτοπία; Κάθε ἄλλο. Ἡ μοναδική οὐτοπική αὐταπάτη τής ἐποχῆς μας θά ἦταν τό νά πιστεύει κανεὶς ὅτι ἡ ζωή θά μπορούσε νά εἶναι ὑποφερτή κάτω ἀπό τόν συνεχιζόμενο στρατιωτικό κρατικό καπιταλισμό.

Μετάφραση:

Εὐθύμης Παπαδημητρίου

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

Δίμηνο περιοδικό με κριτική
ἀποψη για την εκπαίδευση:
επικαιρότητα, καθημερινότητα,
θεωρία, θεσμοί

Κυκλοφόρησε το 12ο τεύχος

Στρογγυλό τραπέζι με τους:

A. Ανδρέου

Γ. Μηλιό

Μπ. Νούτσο

Π. Παπακωνσταντίνου

Γ. Παπαμιχαήλ

Πανελλαδικά σε κεντρικά βιβλιοπωλεία
Συνδρομές (1200 δρχ.): Μπισκίνη 1, 157 72
Ζωγράφου - Τηλ: 4968287, 3647001, 7523664

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΤΕΥΧΟΣ 45
ΙΟΥΝΙΟΣ 1991

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ

Γράφουν οι: Γιάννης Βούλγαρης, Μαρία Κουτσιλιέρη, Θανάσης Βαλαβανίδης

ΑΦΙΕΡΩΜΑ: ΥΠΕΡΓΟΛΑΒΙΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΤΥΠΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Επιμέλεια: ΣΑΒΒΑΣ ΤΣΙΛΕΝΗΣ - ΚΩΣΤΗΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ

JOHN HOLMES: Ὄργάνωση και γεωγραφική διάρθρωση των υπεργολαβίων παραγωγῆς

ALAN J. SCOTT: Ευέλκτα συστήματα παραγωγῆς και περιφερειακή ἀνάπτυξη: Ἡ ἀνάδυση νέων βιομηχανικῶν χώρων στη Βόρεια Ἀμερική και τη Δυτική Εὐρώπη

ARNALDO BAGNASCO: Ἀνάπτυξη βασισμένη στη μικρὴ βιομηχανία: ἡ περίπτωση τῆς «Τρίτης Ἰταλίας»

ΣΑΡΑΝΤΗΣ ΛΩΛΟΣ: Ἐννοιολογική ταξινόμηση τῆς ανεπίσημης οἰκονομίας

NTINA ΒΑΪΟΥ - ΜΑΡΙΑ ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ - ΖΩΓΙΑ ΧΡΟΝΑΚΗ: Ἀμειβόμενη ἐργασία στο σπίτι: μῖα γυναικεία δουλειά και μῖα ἰδεολογία

ANTIGONH ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ: «Βιομηχανικές συνοικίες» γύρω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα: Ἀναδιάρθρωτική ἐμπειρία, προβλήματα και προοπτι-

ΒΑΝΑ ΤΕΝΤΟΚΑΛΗ: Ἡ κοινωνική δομηση τῆς ταυτότητας των δύο φύλων

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΜΟΥΡΓΚΕΛΗΣ: Ἡ ἀπομυθοποίηση τοῦ οἰκονομικοῦ «θαύματος» τῆς κας Θάτσερ στη γλώσσα των αριθμῶν: Μῖα εἰσαγωγή στη θατοερική περιπέτεια τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ

Γρηγόρης Ποταμιάνος

Ίταλία 1991:

Κομμουνιστική επανοικοδόμηση

μιά θεωρητική και ιστορική προσέγγιση

του Κωνσταντίνου Πρέβε

Δέν θά έπρεπε νά ύπάρχει τίποτα τό παράδοξο άν, στή χώρα του Άντόνιο Γκράμισι, έχει άρχισει νά διαφαίνεται μία συλλογική και μαζική αντίδραση επανίδρυσης του κομμουνισμού και ανανέωσης του μαρξισμού. Μία αντίδραση πού άντιστέκεται στήν προσεγμένη και θελημένη διάλυση τής οργανωτικής και πολιτιστικής κληρονομιάς τής Ιταλικής κομμουνιστικής και μαρξιστικής παράδοσης. Θά έπρεπε νά μένουμε κατάπληκτοι μπροστά σ' αυτή τήν κατάπληξη, έκπληκτοι μπροστά σ' αυτή τήν έκπληξη. Σέ μερικές περιπτώσεις, αυτός ό γνήσιος θαυμασμός όφείλεται στό γεγονός ότι σοβαροί και έγκυροι παρατηρητές πίστεψαν άσυνείδητα ό,τι έδώ και δύο χρόνια επαναλαμβάνει τό σύνολο τής διεθνούς δημοσιογραφικής κοινότητας και ή πλειοψηφία των διανοουμένων των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων: μέ τό 1989, τό «καταπληκτικό» 1989, δέν έπεσε μόνο τό Τείχος του Βερολίνου αλλά κλονίσθηκε όλόκληρο τό θεωρητικό πρόγραμμα του μαρξισμού και διαφεύσθηκε ή κομμουνιστική κριτική στόν ιστορικό καπιταλισμό. Ο μαρξισμός και ό κομμουνισμός όχι μόνον έχουν όριστικά άμφισβητηθεί στή παραδοσιακή δογματική μορφή τους αλλά, έπίσης, έχουν άποτύχει σέ κάθε δυνατή κριτική στάση, σέ κάθε ανανέωση. Για νά χρησιμοποιήσουμε τό άπόφθεγμα του Ralf Daherenford, «για πρώτη φορά μετά έναμνηστική αιώνα, άν όχι και περισσότερο, οι πολιτικοί και πνευματικοί άγώνες δέν φαίνεται νά διαπνέονται άπό κανένα έναλλακτικό όραμα για τήν κοινωνία».

Ο R. Daherenford συμπεριφέρεται σάν τόν κυνηγό πού ύπόσχεται τό θήραμα πρίν άκόμα τό κτυπήσει. Πρόκειται άκριβώς για «δημοσιογραφική» αυταπάτη, ένδεικτική μιας νευρωτικής κουλτούρας πού, καρφωμένη στήν επικαιρότητα, είναι άνίκανη νά άντιληφθεί ότι ό κομμουνισμός και ό μαρξισμός του 1900 δέν θά άφεθούν εύκολα στόν γρήγορο ξεπεσμό τους, παρά τό γεγονός ότι ή παλαιά κυριαρχική μορφή τής ύπαρξής τους φαίνεται νά έχει άναπότρεπτα ξεπερασθεί. Έάν ή «συνέχιση» του κομμουνισμού δέν μπορεί πιά νά προταθεί, ή «επανίδρυση» του κομμουνισμού, άντίθετα, παρουσιάζεται σάν μία πρόκληση πού κινεί πάθη, αισθήματα, σχέδια και τή θέληση διαφορετικών πολιτικών γενεών. Ύπάρχει, όμως, ένας σοβαρός λόγος πού μάς έμποδίζει νά άντιληφθούμε τόσο τή μετεξέλιξη

πρός μία επανίδρυση του κομμουνισμού, όσο και τή δυνατότητα άνασχηματισμού μιας κοινότητας θεωρητικών του μαρξισμού (αυτά τά δύο, άν και κατ' έπίφαση άνεξάρτητα, είναι ουσιαστικά άλληλένδετα στήν Ίταλία του 1991). Καθίσταται, λοιπόν, άναγκαίο νά καταλάβουμε, και δέν είναι καθόλου εύκολο, ότι ό γνωστός διαχωρισμός μεταξύ τής «παλαιάς» και τής «νέας» Άριστερας είναι ούτοπία μετά τό 1989. Οι παλαιοί γεωγραφικοί χάρτες πού κάποτε μάς προσανατόλιζαν στό δάσος των πολιτικών ομάδων και των θεωρητικών τάσεων δέν χρειάζονται πιά σέ τίποτα, γιατί ένας σεισμός έχει καταστρέψει τό μέχρι τώρα συνηθισμένο τοπίο.

Η παλαιά και ή νέα Άριστερά έχουν τόσο πολύ άποσυνδεθεί, επανασυνταχθεί, τροποποιηθεί κατά τήν τελευταία είκοσαετία και αυτή ή κατάσταση όδήγησε στόν πρόσφατο σχηματισμό των δύο έτερόκλητων σχημάτων. Έτσι, άπό τή μία τό Δημοκρατικό Κόμμα τής Άριστερας του Άκίλε Όκέτο συγκροτήθηκε μέ τή σύγκλιση άνάμεσα σέ ένα μεγάλο παραδοσιακό τμήμα του παλιού Κομμουνιστικού Κόμματος του Τολιάτι και του Μπερλιγκουέρ —άπό καιρό όλοκληρωτικά ρεφορμιστικό, δυτικοποιημένο, μετακομμουνιστικό— και μία νέα τάση, έκσυγχρονισμένη, μεταμοντέρνα, φιλελεύθερη, δημοκρατική, ή όποία στήν πλειοψηφία της προέρχεται άπό μετανοημένους του έξτρεμιστικού ριζοσπαστισμού τής λεγόμενης «νέας Άριστερας» του 1968. Άπό τήν άλλη, ή Κομμουνιστική Έπανίδρυση (Rifondazione Comunista), πού μέχρι τόν Νοέμβριο του 1991 θά έχει συνταχθεί σ' ένα νέο Κομμουνιστικό Κόμμα, σχετικά μαζικό, έχει μέ τή σειρά της προκύψει άπό τήν άπροσδόκητη συμφωνία —μέχρι πρίν δύο χρόνια όλοι τήν θεωρούσαν παράδοξη και αδύνατη— μεταξύ μιας λαϊκής και εργατικής βάσης, πολιτιστικά «παραδοσιακής», δυναμικά συνδεδεμένης μέ τό κόμμα του Μπερλιγκουέρ τής δεκαετίας του '60 και του '80, και ό,τι είχε άπομείνει άπό τόν κριτικό και άνανεωτικό μαρξισμό τής ίδιας έποχής, πού τότε δέν είχε βρει στους σημερινούς συμμάχους ρεαλιστές συνομιλητές.

Θά έπιμείνουμε σ' αυτή τή διαδικασία τής διάσπασης και τής άνασύστασης τής Άριστερας, γιατί ή κατανόηση αυτής τής πορείας είναι τό κλειδί για νά άντιληφθούμε αυτό

πού πραγματικά συμβαίνει. Οί άπλουστευμένοι διαχωρισμοί και ή ράθυμη έπιμονή στis παραδοσιακές κατηγορίες συντηρητικών, άνανεωτικών, δογματικών κ.τλ. δέν μπορούν, βέβαια, νά εξηγήσουν τίποτα άπ' όσα συμβαίνουν στην Ίταλία τούς τελευταίους δύο μήνες. Καί αυτά πού συμβαίνουν πιστεύουμε πώς δέν ενδιαφέρουν μόνο τούς Ίταλούς αλλά παρουσιάζουν ένα διεθνές ή τουλάχιστον ευρωπαϊκό ενδιαφέρον, γιατί είναι πιθανόν νά γνωρίσουν και οί υπόλοιπες χώρες όμοιες έμπειρίες στό άμεσο μέλλον. Άπό τή Γερμανία στην Έλλάδα και άπό τή Γαλλία στην Ίσπανία, ή πραγματικότητα είναι άναμφίβολα διαφορετική, αλλά παντού έχει ξεπερασθεί ή διάκριση παλαιάς και νέας Άριστερας, πού για τριάντα χρόνια (άπό τό 1956 μέ τό 206 Συνέδριο του Σοβιετικού Κομμουνιστικού Κόμματος) ήταν ή βασική παράμετρος για κάθε ταξινόμηση της Άριστερας, κομμουνιστικής και σοσιαλιστικής, θεωρητική ή πολιτική. Η διάκριση παλαιάς-νέας Άριστερας άπό καιρό άποτελούσε ένα «έπιστημολογικό έμπόδιο», για νά χρησιμοποιήσουμε τόν όρο του Λουί Άλτουσέρ. Κάτω άπό τήν έπιφάνειά της όμως ήταν έμφανείς οί προθέσεις για έναν όριστικό και ριζοσπαστικό επαναπροσδιορισμό της άντικαπιταλιστικής ταυτότητας στην Ίταλία και τήν Εύρώπη. Μιλώντας για τήν Κομμουνιστική Έπανίδρυση στην Ίταλία του 1991 και αναλύοντας έν συντομία τό παρελθόν, τό παρόν και τό δυνατό μέλλον, νομίζουμε ότι θά συνεισφέρουμε στην κατανόηση της νέας αυτής έμπειρίας πού ενδιαφέρει ιστοριογραφικά και θεωρητικά όσο και πολιτικά.

Τό παρελθόν

Ό χώρος δέν επιτρέπει νά κάνουμε μία έκτεταμένη και κατά περιόδους άναφορά στην πολιτιστική ιστορία της ιταλικής Άριστερας, άν και αυτό θά ήταν άναγκαίο. Οί πολιτικές και θεωρητικές γενιές καθορίζονται άπό ιστορικές συγκυρίες και μία ιστορία της ιταλικής Άριστερας δέν μπορεί νά παραβλέψει ήμερομηνίες, όπως: 1945, 1948, 1956, 1968, 1977. Δέν θά πρέπει νά υποτιμάται ούτε νά παραβλέπεται ή σημασία του όρου «πολιτική γενιά», πού προσδιορίζει ένα σύνολο συγκεκριμένων έμπειριών όπως τis έζησαν, άτομικά και συλλογικά, κάποιιο άνθρωποι και είναι δύσκολο νά τis μεταδώσουν σε όσους δέν τis γνώρισαν — τούς γεροντότερους και τούς νεότερους. Αυτή ή μύηση στis έμπειρίες των άλλων είναι συνήθως έργο της λογοτεχνίας και της ποίησης. Μ' αυτόν τόν τρόπο όμως μία συγκεκριμένη «πολιτική γραμμή» δέν σημαίνει τίποτα, άν δέν κατανοήσουμε πώς τήν φαντάστηκε, τήν ένσάρκωσε, τήν έζησε αλλά και τήν «όνειρεύτηκε» εκείνη ή γενιά πού θέλησε νά τήν πραγματοποιήσει.

Στήν περίπτωση πού μās άπασχολεί, ή «παλαιά» Άριστερά, ή μαρξιστική - κομμουνιστική Άριστερά, ή παραδοσιακή Άριστερά διαρθρώθηκε πολιτικά και ιδεολογικά στή δεκαετία του '30 και ήταν καρπός της συνάντησης μεταξύ του άντιφασιστικού άγώνα και της προσπάθειας του εργατικού κινήματος νά έπιβάλλει μία σταλινική μορφή έξουσίας. Η «νέα» Άριστερά συγκροτήθηκε στην είκοσαετία 1940-1960. Ήταν καρπός της περιορισμένης και άντιφα-

τικής κριτικής στον σταλινισμό και ή πορεία της καθορίστηκε άπό σημαντικά ιστορικά γεγονότα (άπό τόν Μάο, τόν Γκεβάρα, άπό τό φοιτητικό κίνημα, άπό τούς νέους εργατικούς άγώνες κ.τ.λ.). Η «νέα» και ή «παλαιά» Άριστερά πορεύτηκαν μαζί μέσα άπό πολεμικές άντιπαράθεσεις, χωρίς ποτέ νά συγχωνευτούν πραγματικά. Δέν πρόκειται μόνο για μία άπραγματοποίητη θεωρητική και πολιτιστική σύγκλιση αλλά για μία άπραγματοποίητη ιστορική και κοινωνιολογική συνάντηση, πού προκάλεσε τό χωρισμό και τήν άπομόνωση της εργατικής και μικροαστικής τάξης. Οί τυχόν ήθικολογικές έρμηνείες αυτού του φαινομένου («πολιτιστική καθυστέρηση» της λαϊκής και εργατικής τάξης, «άτομικισμός» της μεσαίας τάξης κ.τ.λ.) δέν είναι βέβαια ίκανοποιητικές. Τά συμπτώματα είναι πολύ σοβαρότερα: ή ιδέα του κομμουνισμού είχε άνάγκη άπό έναν βαθύτερο και ριζοσπαστικότερο επαναπροσδιορισμό και χαμιά άπό τis δύο παραδόσεις της ιταλικής Άριστερας δέν φάνηκε ίκανή νά τό προσπαθήσει. Είναι λοιπόν μεθοδολογικά άναγκαίο νά μήν έπιμένουμε πιά σε αυτήν τήν διάκριση μεταξύ παλαιάς και νέας Άριστερας. Είναι προτιμότερο, σάν πιά διαλεκτικό, νά εξετάσουμε τή δυναμική της διάσπασης και της άποσύνδεσης πού σημειώθηκε στό έσωτερικό άμφοτέρων, ήδη άπό τis άρχές της δεκαετίας του '80. Η διαδικασία αυτή άρχισε μέ τήν κρίση της πολιτιστικής ταυτότητας της νέας Άριστερας και όλόκληρου του κομμουνιστικού κινήματος, συνεχίστηκε μέ τήν προοδευτική διάλυση του ΙΚΚ του Τολιάτι και του Μπερλιγκουέρ και όλόκληρώθηκε μέ τή δημιουργία του Δημοκρατικού Κόμματος της Άριστερας. Έπιδίωξη του Άκίλε Όκέτο ήταν νά συμφωνήσει όλόκληρο τό «πλήρωμα» του ΙΚΚ μέ τή δικιά του γραμμή πλεύσης πού όδηγούσε στην όχθη της δυτικοευρωπαϊκής φιλελεύθερης δημοκρατίας. Τό σχέδιο αυτό απέτυχε και στους μηχανισμούς και στis παραδόσεις του.

Η «νέα μαρξιστική Άριστερά» δημιουργήθηκε στην Ίταλία του 1950 και 1960 μέσα άπό μεγάλες θεωρητικές και πολιτιστικές διεργασίες πού επαγγέλλονταν τήν «έπιστροφή στον Μάρξ». Η νέα Άριστερά επένδυσε πολλά στον εργατικό άνταγωνισμό μέσα στην μεγάλη φάμπρικα (τεϋλορισμός, φορντισμός). Πρόκειται για τό λεγόμενο *operaismo* (εργατισμός), (τάση νά άποδίδεται περισσότερη σημασία στους οικονομικούς άγώνες των εργατών). Τό φαινόμενο αυτό, άν τό περιορίσουμε στην *οικονομιστική* έννοιά του, θά έπρεπε νά είχε ύπονομεύσει ένα πλούσιο, πολυσύνθετο και άκαθόριστο μαρξιστικό κίνημα σάν τό ιταλικό. Η νέα Άριστερά πρέσβευε τόν έπίμονο περιορισμό της ταξικής πάλης άποκλειστικά και μόνο μέσα στα έργοστάσια, γιατί πίστευε ότι ήταν ο καλύτερος τρόπος για νά άμφισβητηθεί ή ρεφορμιστική γραμμή του «ιταλικού δρόμου για τόν σοσιαλισμό», όπως τόν εξέφραζε τό ΙΚΚ του Τολιάτι. Η σχετική έλευθερία της γνώμης πού παραχωρήθηκε στους μαρξιστές διανοούμενους του ΙΚΚ —σε άντίθεση π.χ. μέ τό ΚΚ Γαλλίας— βασιζόταν σε ένα είδος μυστικής συμφωνίας, ή όποία άπαγόρευε τis άντιθέσεις στην «κομματική γραμμή» και παράλληλα δέν έπέτρεπε νά εκφράζονται άνοιχτά οί κριτικές έρμηνείες του ιστορικού ύλισμου. Ό «εργατισμός» εξελίχθηκε σάν ο μοναδικός τρόπος για νά παραβιασθεί αυτή ή μυστική συμφωνία της μή άντιπαράθεσης μεταξύ διανοουμένων και πολιτικών.

Γι' αὐτό ἀκριβῶς νομίζουμε, παρά τό γεγονός ὅτι δέν συμφωνοῦμε μέ αὐτή τή θεωρία, ὅτι ὁ ἐργατισμός γέννησε τή νέα μαρξιστική Ἀριστερά στήν Ἰταλία. Ἡ προσοχή στή λειτουργία τοῦ μεγάλου ἐργοστασίου «ἐκσυγχρόνισε» τίς ἀπόψεις τῶν Ἰταλῶν διανοουμένων καί συνόδευσε τόν μετασχηματισμό τῆς Ἰταλίας σέ μιά σύγχρονη βιομηχανική χώρα. Αὐτός ὁ μετασχηματισμός ταυτίστηκε, λανθασμένα, μέ τήν «προλεταριοποίηση». Σ' αὐτή τή λανθασμένη κι αὐθαίρετη ἔννοια πρέπει νά δεχθούμε πῶς ὑπάρχει κάποια δόση ἀλήθειας. Ἡ νέα καί πολύπλοκη κοινωνικοαστική πραγματικότητα, πού προέκυψε μέ τή μετάβαση ἀπό τή φάση τῆς τυπικῆς ὑποταγῆς στήν ἐργασία στή φάση τῆς πρακτικῆς ὑποδουλώσεως στό κεφάλαιο, δέν μπορεῖ βέβαια νά ἐξηγηθεῖ μέ τήν ἀπλοϊκή θεωρία τῆς προλεταριοποίησης. Αὐτή ἡ θεωρία μᾶς ἐπιτρέπει νά κατανοήσουμε καλύτερα τή θεμελίωση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, χωρίς ὅμως νά μᾶς ἀφήνει νά ἀπομακρυνθοῦμε ἀπό τό παραδοσιακό οἰκονομικό παράδειγμα τοῦ μαρξισμού.

Ἡ «νέα Ἀριστερά», ἐρμηνεύοντας τό πέρασμα στίς σύγχρονες μορφές καπιταλισμοῦ μέ βάση τή θεωρία τῆς προλεταριοποίησης, ἐθεωρεῖτο αὐτόματα ἐξτρεμιστική. Δημιουργεῖτο ἔτσι μιά παράδοξη κατάσταση: Ἐκεῖνη ἀκριβῶς ἡ πολιτική δύναμη πού μιλοῦσε γιά προλεταριοποίηση εἶχε στούς κόλπους της τούς λιγότερους προλετάρους. Τό παράδοξο αὐτό γεγονός ὀφείλει τήν ἐξήγησή του στήν ἄρνηση πού ἐπεδείκνυε ἡ θεωρία τῆς προλεταριοποίησης νά ἀναγνωρίσει στή νέα κατάσταση τῶν πραγμάτων τόν σπουδαῖο ρόλο πού ἡ μικροαστική καί μικροβιομηχανική τάξη μπορούσαν νά διαδραματίσουν. Ὅσοι ἀπό τούς ἰθύνοντες τῆς νέας Ἀριστερᾶς ἀπέκτησαν συνείδηση τῆς ἀλλαγῆς πού εἶχε ἐπέλθει, πέρασαν ἀπό τήν προηγούμενη ἀντίληψη τῆς ἐργατιστικῆς, ἐξτρεμιστικῆς, μαρξιστικῆς-λενινιστικῆς κ.τ.λ. σέ μιά μετακομμουνιστική, μεταμοντέρνα, οἰκολογική, φεμινιστική, φιλελεύθερη-δημοκρατική κ.τ.λ. θεωρία γιά τήν Ἀριστερά.

Θά ἐπιμείνουμε ἰδιαίτερα σ' αὐτό τό σημεῖο γιατί δέν πιστεύουμε ποτέ στήν ἠθικολογική αἰτιολόγηση πού θέλει νά ἀποδώσει τά πάντα στή μετάβαση ἀπό τόν μαοϊσμό, ἀπό τήν παριζιάνικη «νέα φιλοσοφία», τόν ἀναρχισμό καί τόν τροτσισμό στήν συνηγορία ὑπέρ τοῦ καπιταλισμοῦ, σέ μιά προδυσία δηλαδή πού πάει νά ἐξηγηθεῖ μέ τήν ἀστάθεια καί τή διάβρωση τῆς «μικροαστικῆς τάξης». Βλακειές. Αὐτό βέβαια μπορεῖ νά συμβαίνει μόνο σάν ἀντανάκλαση ἄλλων βαθύτερων αἰτιῶν. Ἀπό αὐτήν τή ἀποψη, ἡ μεταμοντέρνα φιλοσοφία βγήκε ἀπό τή μικροαστική τάξη, ὅπως ἀκριβῶς ὁ διαλεκτικός ὕλισμός βγήκε μέσα ἀπό τή σοβιετική ἐργατική τάξη τῆς ἐποχῆς τοῦ Στάλιν. Τό μεταμοντέρνο εἶναι ὁ διαλεκτικός ὕλισμός τῆς «πλούσιας» μικροαστικῆς τάξης, εἶναι ἡ ἰδεολογία τῆς κοινωνικῆς της νομιμοποίησης καί ἡ ἀντανάκλαση τῆς πολιτικῆς της ταυτότητας. Δέν εἶναι λοιπόν τυχαῖο ὅτι ἀπό τό ραντεβού τῆς Κομμουνιστικῆς Ἐπανίδρυσης τοῦ 1991 μόνο τό 10% τῶν πολιτικῶν καί τῶν διανοουμένων τῆς τέως νέας Ἀριστερᾶς αὐτοαποκαλοῦνται ἀκόμη μαρξιστές καί κομμουνιστές, ἐνώ τό 90% προσχώρησε στό φιλελεύθερο-δημοκρατικό ὄραμα τοῦ καπιταλισμοῦ, μέσα ἀπό τό «θάλαμο τῆς ἀποσμπέσεως» τοῦ κινήματος γιά τήν εἰρήνη, τήν οἰκολογία, τόν φεμινισμό.

Γιά νά ἀποφύγουμε ἐνδεχόμενες παρανοήσεις, θά κάνουμε ἀμέσως δύο παρατηρήσεις. Κατά πρῶτο λόγο, ἡ προσχώρηση στήν φιλελεύθερη δημοκρατία εἶναι προσποιητή καί ὀνομαστική, γιατί τά εὐρωπαϊκά σχέδια πού ἀποσκοποῦν στήν ἐνίσχυση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καί στήν παράλληλη ἀποδυνάμωση τῆς νομοθετικῆς, ἀναβαθμίζοντας συνάμα τόν ρόλο τῶν χαρισματικῶν ἡγετῶν, ὑποστηρίζονται ἀπό διανοουμένους οἱ ὁποῖοι μόνο στή θεωρία αὐτοαποκαλοῦνται «δημοκρατικοί-φιλελεύθεροι» —liberal γιά νά χρησιμοποιήσουμε τόν ἀκριβή ἀγγλικό ὄρο— καί βέβαια δέν εἶναι. Ἐχουμε νά κάνουμε ἐδῶ μέ ἕνα ἐνδεικτικό παράδειγμα γιά τό πῶς χάνουν οἱ λέξεις τή σημασία τους ὑπό τήν πίεση τῆς μεταβολῆς τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν.

Κατά δεύτερο λόγο, δέν σκοπεύουμε σέ καμία περίπτωση νά ὑποτιμήσουμε τόν θετικό ρόλο τῶν κινήματων γιά τήν εἰρήνη, τήν οἰκολογία, τόν φεμινισμό. Ἀντίθετα, πιστεύουμε ἀκράδαντα ὅτι τό μήνυμα τῆς χειραφέτησης καί τῆς ἀνανέωσης, πού αὐτά τά κινήματα πρεσβεύουν, εἶναι ἀναγκαῖο καί ἀπαραίτητο σ' αὐτή τήν φάση τῆς ἱστορίας. Θά ἐπιμείνουμε ὅμως στό γεγονός ὅτι τό μήνυμα τῆς χειραφέτησης αὐτῶν τῶν κινήματων δέν χρησιμοποιήθηκε γιά νά τροποποιήσει τόν ἀπλουστευμένο καί οἰκονομικιστικό πυρήνα τοῦ μαρξιστικοῦ παραδείγματος ἀλλά γιά νά κοινωνικοποιήσει μέ τρόπο ἀντιμαρξιστικό καί μετακομμουνιστικό ὀλόκληρη τήν πολιτική γενιά τῆς δεκαετίας τοῦ 1980. Τό μή βίαιο κίνημα εἰρήνης, γκαντιανικό θά τό ὀνομάζουμε, τό φονταμενταλιστικό καί ἀταξικό οἰκολογικό κίνημα καί, τέλος, ὁ διαφοροποιητικὸς φεμινισμός τοῦ «εἰδους» ἀποτελοῦν τά πολιτιστικά θεμέλια τῆς ἀποσύνθεσης τῆς Ἀριστερᾶς.

Ἡ ἱστορία τῆς «νέας Ἀριστερᾶς» χαρακτηρίζεται ἀπό αὐτή τή διαδικασία πού θέλησε ὁ Ἀχιλεὺς Ὀκέτο, τῆς διάλυσης δηλαδή τοῦ ΙΚΚ καί τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἔνταξης σέ μιά εὐρωπαϊκή «Ἀριστερά». Ὁ Ὀκέτο ἀντιπροσωπεύει κοινωνιολογικά ἕναν ἀνθρώπινο «τύπο» ὀλοκληρωτικά μεταϊδεολογικό, ἕναν ἄνθρωπο τοῦ «συστήματος». Ἡ λογική τοῦ ἰδεολογικοῦ προσανατολισμοῦ του δέν στηρίζεται σέ ἀξίες ἱστορικές καί στρατηγικές ἀλλά σέ κινήσεις τακτικῆς, ὅπως τίς προκαθορίζει τό πολιτικό καί κοινοβουλευτικό σύστημα (τό ὅποιο, ἱστορικά, πρέπει νά θεωρεῖται ἀξεπέραστα ἀπολυταρχικό). Αὐτός ὁ ἐπαγγελματίας τῆς πολιτικῆς, ὀλοκληρωτικά μηδενιστής, φιλοσοφικά ἀκαλλιέργητος, εἰδικός στήν κοινοβουλευτική τακτική, περιέπεσε, ἀκριβῶς, σέ λάθη πολιτικά καί σέ λάθη τακτικῆς, τά ὁποῖα ὀδήγησαν στή σημερινή ἱστορική συγχυρία, ὅπου ὑπάρχουν φορεῖς πού ἐπιδιώκουν νά πρωταγωνιστήσουν στήν προσπάθεια γιά τήν κομμουνιστική ἐπανίδρυση. Μερικά ἀπό αὐτά τά λάθη θά μπορούσαν νά εἶχαν ἀποφευχθεῖ. Γι' αὐτόν τό λόγο, καλὸ εἶναι νά τά ἐξετάσουμε στό σύνολό τους.

Τό παλιό ΙΚΚ τοῦ Τολιάτι καί τοῦ Μπερλιγκουέρ ἦταν ἕνα λεπτότατο ὄργανο καί ὁ «συμβολικός κώδικας» του δέν ἦταν εὐκόλος στόν ὀποιοδήποτε χειρισμό. Ἄν καί δέν ἦταν ἕνα «λαϊκιστικό» κόμμα, ὅπως τό ΠΑΣΟΚ στήν Ἑλλάδα ἢ ὁ περονισμός στήν Ἀργεντινή, ἐμπεριεῖχε, παρ' ὅλα αὐτά, κάποιες μορφές «λαϊκισμού»: λατρεία στό πρόσωπο τοῦ χαρισματικοῦ ἀρχηγοῦ, ἔντονο διαταξικό χαρακτήρα. Θά πρέπει νά συμπεριλάβουμε αὐτά τά στοιχεῖα

του «λαϊκισμού» στο γενικότερο πρόβλημα της φυσιολογίας των λαϊκών κομμάτων του 20ού αιώνα και της αμφίβολης σχέσης τους με τον σοσιαλισμό (ουσιαστικά είχαν ως σημείο αναφοράς μόνο τη σοσιαλιστική φρασεολογία). Τό παλιό ΙΚΚ είχε συγκροτηθεί από τήν, συνήθως αρμονική και σπάνια ανταγωνιστική, συμβίωση τριών διαφορετικών τάσεων. Μιά κομμουνιστική τάση, σταλινικής και τριτοκοσμικής προέλευσης, που άπαρτιζόταν από τους έγγραμμένους και τις πιο ένθουσιώδεις ομάδες των στρατευμένων. Μιά δεύτερη, «σοσιαλδημοκρατική», τάση εξέφραζε ή μεγάλη πλειοψηφία των εκλογέων του λαϊκού και εργατικού στρώματος. Μιά τρίτη τάση, «φιλελεύθερη-δημοκρατική», αντιπροσώπευαν οι διανοούμενοι της μικροαστικής τάξης. Η συνύπαρξη αυτών των τριών τάσεων μπορεί να προβληματίσει μόνο όσους άπλοποιούν τά πράγματα χωρίς να αντιλαμβάνονται ότι η ιδεολογική ταυτότητα μιας πολιτικής και λαϊκής δύναμης, ή οποία θέλει να κυριαρχήσει, πρέπει να βασίζεται σε μία «πολύπλευρη ιδεολογική συγκρότηση». Στην Ιταλία, για ιστορικούς κυρίως λόγους «μακράς διάρκειας», δεν είχε ποτέ σχηματισθεί μία σοσιαλδημοκρατία γερμανικού ή αγγλικού τύπου, ενώ η «φιλελεύθερη δημοκρατία» ήταν πάντα ανύπαρκτη, εξαιτίας του συντηρητικού και δεξιού «λαϊκισμού» του Ιταλικού φιλελευθερισμού.

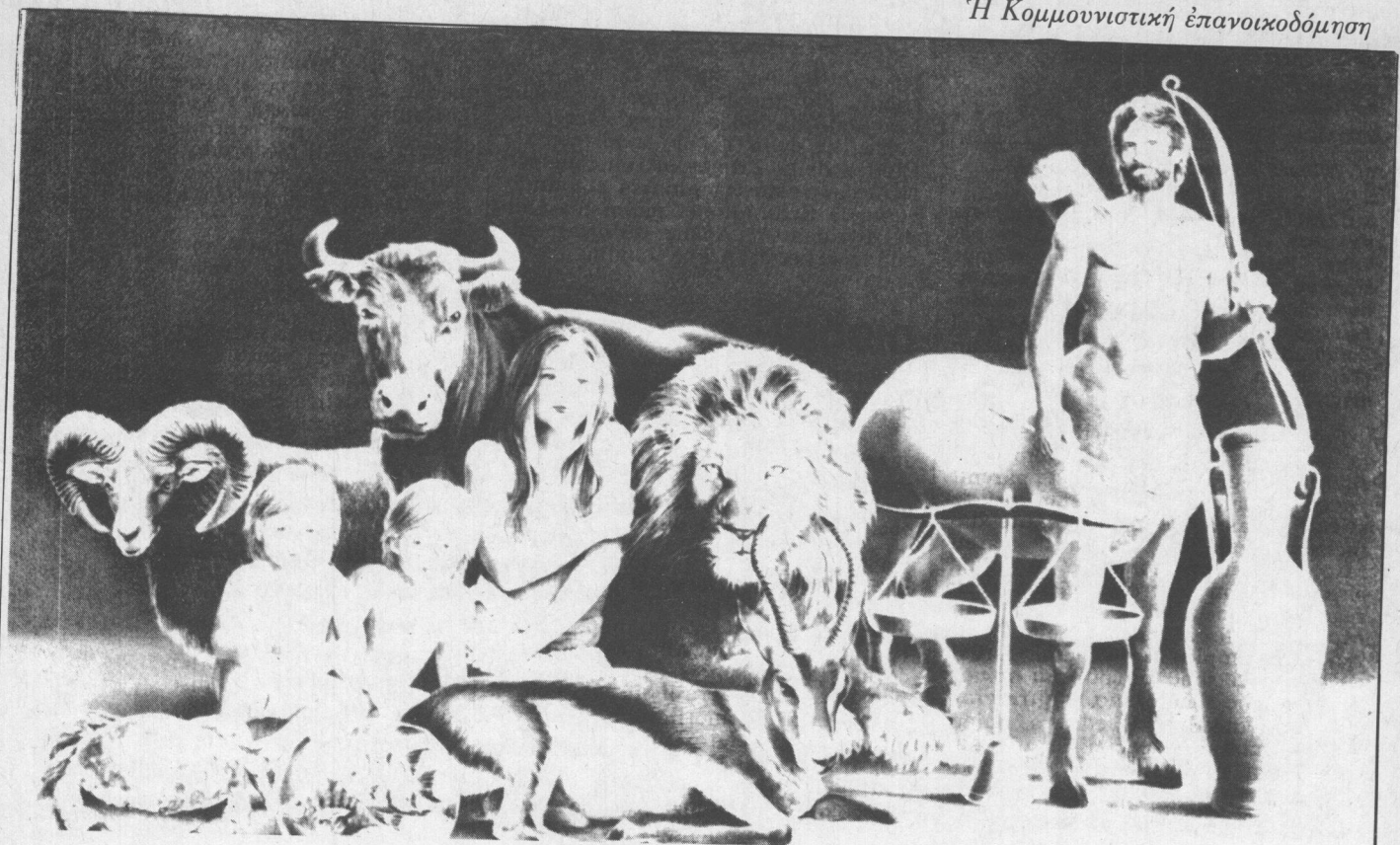
Ο Όκετο διέλυσε τον «κώδικα συμπεριφοράς» του ΙΚΚ ενώνοντας μόνο τη «φιλελεύθερη - δημοκρατική» συνιστώσα, καθαρά αντιμαρξιστική και αντικομμουνιστική. Ο άναγνώστης διάβασε σωστά. Ο Όκετο δεν περιορίστηκε μόνο να ήγηθεί της μεταμαρξιστικής και μετακομμουνιστικής μεταστροφής, αλλά έφερε στο προσκήνιο ομάδες διανοουμένων (σε πολλές περιπτώσεις τέως κομμουνιστών-έξτρεμιστών της περιόδου του '60 και '70) που άνοιχτά

και θορυβωδώς διακηρύσσουν πως είναι αντιμαρξιστές και αντικομμουνιστές. Η περίπτωση του περιοδικού «Micro-mega» είναι χαρακτηριστική. Είναι άλήθεια πως υπήρξαν κάποιοι διανοούμενοι του ΙΚΚ όπως ο Άλμπερτο Άσορ Ρόσα από τη Ρώμη, διευθυντής του εβδομαδιαίου όργάνου του ΙΚΚ «Rinascita», που δεν κυκλοφορεί πιά, οι όποιοι έκρυσαν χωρίς τον κώδωνα του κινδύνου, διδαγμένοι από τά παραδείγματα πολιτικών ομάδων της εικοσαετίας 1930-1950 (όπως «Partito d' Azione», «Ginstiria e Libertá»), που δεν μπόρεσαν ποτέ να ξεπεράσουν τον μειοψηφικό και έλιτιστικό χαρακτήρα τους.

Στήν Ιταλία και στο έξωτερικό υπερτιμάται συνήθως η φυσιολογία του Πιέτρο Ίνγκράο, σαν αντίπαλου του Όκετο. Ο Ίνγκράο, με τήν ουτοπική και, συνάμα, έξτρεμιστική πλήν ακίνδυνη γλώσσα του, τον πρωτόγονο κομματικό πατριωτισμό του και με τον συστηματικό διοικητικό όπορτουνισμό του, είναι δυστυχώς ένα πρόσωπο κατάλληλο για τήν Commedia dell' Arte. Ο Ίνγκράο δεν είναι ένα πολιτικό φαινόμενο αλλά ένα συνεχιζόμενο πολιτιστικό σκάνδαλο. Ο Άσορ Ρόσα αντίθετα επέδειξε στά τελευταία χρόνια μεγαλύτερη ευφυία γιατί αντιλήφθηκε πως έπρεπε να δοθεί περισσότερος χώρος στον κομμουνιστικό και στον σοσιαλδημοκρατικό - άριστερό ρεβιζιονισμό.

Δυστυχώς ή εύτυχως —όπως τό παίρνει ο καθένας— η προσπάθεια του Άσορ Ρόσα απέτυχε και εκείνη του Όκετο ολοκληρώθηκε με τήν διάλυση του μακρόχρονου «συμβολικού κώδικα» του ΙΚΚ. Τό σημερινό κόμμα της Δημοκρατικής Άριστερας είναι μία ύπολογίσιμη, άκόμα, έκλογική δύναμη, αλλά χωρίς ταυτότητα και προοπτικές.

Γιά να αντιληφθούμε τή σχετική δύναμη της Κομμουνιστικής Έπανάδρυσης (140.000 δηλωμένοι έγγραμμένοι τον Μάιο του 1991), πρέπει να λάβουμε ύπόψη τήν άδέξια

τακτική του Ὀκέτο. Ὑπάρχει ἐδῶ ἓνα ἐνδιαφέρον συγκριτικό στοιχεῖο πού συναντᾶται καί στή συμπεριφορά πολλῶν ἀνώτατων στελεχῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, τά ὁποῖα, ἀνίκανα νά περάσουν ἀπό τόν δογματικό μαρξισμό στήν κριτική ἀνανέωση τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀναγκάζονται νά περάσουν ἀπό τόν πρωτογονισμό στόν μηδενισμό, νά ἐνδώσουν στήν χωρίς ὄρους προσχώρηση στόν καπιταλισμό, ἀποποιούμενοι ἀμέσως κάθε δογματικό ὑπαινιγμό γιά τό μαρξισμό. Ὅλα αὐτά τά προβλήματα ἔχουν ἰδιάζουσα σημασία καί πρέπει νά προσεχθοῦν ἰδιαίτερα στά ἐπόμενα χρόνια...

Τό παρόν

Ἡ Κομμουνιστική Ἐπανάδρυση εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀσταθοῦς καί ἀντιφατικῆς προσπάθειας συγχώνευσης δύο διαφορετικῶν πολιτικῶν ἰδεολογιῶν πού ἀλληλοαγνοήθηκαν, ἀλληλοὑποτιμήθηκαν καί ἀνταγωνίστηκαν ἐπί δεκαετίες. Ἡ ἱστορία ἀνάγκασε νά ἀναθεωρήσει ἡ καθεμίᾳ τῆ στάση της ἀπέναντι στήν ἄλλη. Χωρίς τούς «συμβολικούς κώδικες» τοῦ Τολιάτι καί τοῦ Μπερλιγκουέρ, κάποιοι κοινωνικοί τομεῖς τῆς λαϊκῆς «βάσης» τοῦ ΙΚΚ ζοῦν τήν Κομμουνιστική Ἐπανάδρυση σάν μιᾶ κομμουνιστική συνέχιση, ἀλλά παράλληλα ἀντιλαμβάνονται ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ συνέχιση τοῦ κομμουνισμοῦ. Διαισθάνονται ἐπίσης πῶς πρέπει νά ἐπιστήσουν τήν προσοχή τους σέ κείνους πού μιλοῦν γιά μιᾶ θεωρητική - ριζοσπαστική ἐπανάδρυση τοῦ μαρξισμοῦ καί τοῦ κομμουνισμοῦ.

Μέσα στό 1991 συναντήθηκαν στήν Κομμουνιστική Ἐπανάδρυση οἱ ἐπιβιώσαντες ἀπό τίς Ἐρυθρές Ταξιαρχίες

καί ἀπό ἄλλες ὁμάδες τοῦ ἐνοπλοῦ ἀγώνα στήν Ἰταλία τοῦ 1970. Ὅλοι αὐτοί ἔχουν προχωρήσει μέσα ἀπό τά σημερινά ἐντυπά τους (ὅπως «Politica e Classe») σέ μιᾶ ἀνοικτή αὐτοκριτική γιά τίς προηγούμενες ἐπιλογές τους. Στόν ἴδιο χώρο τῆς Κομμουνιστικῆς Ἐπανάδρυσης ἔχουν πλησιάσει καί ὅσοι στό παλιό ΙΚΚ ἦταν ἀπό τούς πρωτεργάτες τῆς σφοδρῆς ἀντιπαράθεσης κατά τοῦ ἐνοπλοῦ ἀγώνα. Ἦταν οἱ ἴδιοι πού ἐπιδοκίμασαν τόσο τήν «κατάσταση ἔκτακτης ἀνάγκης» πού κηρύχθηκε στή χώρα ὅσο καί τά μέτρα τῆς 7ης Ἀπριλίου τοῦ 1979 (ὅταν συνελήφθησαν πολλοί Ἰταλοί διανοούμενοι πού ἀδίκῃ εἶχαν κατηγορηθεῖ γιά συμμετοχή τους στίς Ἐρυθρές Ταξιαρχίες). Θά κουράσουμε ἴσως τόν ἀναγνώστη ἀλλά θά τό ἐπαναλάβουμε: οὔτε ἐδῶ ὑπάρχει τίποτα τό παράδοξο. Ὑπῆρξαν στό παρελθόν πολλοί τρόποι γιά νά θεωρεῖται κανεῖς ὑποκειμενικά κομμουνιστής. Αὐτοί οἱ τρόποι εἶναι τώρα μοιραῖο νά συναντηθοῦν.

Τό παρόν τῆς Κομμουνιστικῆς Ἐπανάδρυσης δέν βρίσκεται στή σύγκλιση αὐτῶν τῶν διαφορετικῶν παραδόσεων, πού πρέπει ἐξ ὀρισμοῦ νά θεωροῦνται ἀσυμβίβαστες, γιατί δέν ἔχουν τίποτα πού νά τίς συνδέει. Στή θέση μιᾶς ἀπραγματοποίητης περιφρούρησης τῆς μυθικῆς πιά συνέχισης πρέπει νά οἰκοδομηθεῖ μιᾶ νέα θεωρητική σύνθεση, ἡ φυσιογνωμία ἐνός «κομμουνισμοῦ μετά τό 1989», πού, σέ σύγκριση μέ τό παραδοσιακό ἀλλά καί τό «αἰρετικό» παρελθόν, νά ἐγκαθιδρύει μιᾶ δυναμική καί προκλητική ἀσυνέχεια. Αὐτό εἶναι κάτι τό ὁποῖο μπορεῖ νά ἐπιτύχει μόνο μιᾶ νέα γενιά, μεταξύ εἴκοσι καί τριάντα χρόνων, πού δέν γνώρισε τήν περασμένη πολιτική κοινωνικοποίηση. Ἡ παλαιά γενιά μπορεῖ νά συμβάλει στή νέα προσπάθεια παραμένοντας πολιτικά «σιωπηρή». Οὔτως ἢ ἄλλως, τό μόνο πού κατάφερε νά μεταδώσει ἡ παλιά γενιά στή νεότερη εἰ-

ναί μιά συνείδηση οικολογική, φεμινιστική και ειρηνιστική. Ο κριτικός μαρξισμός τής δεκαετίας του '60 άγνοείται από τή νέα γενιά. Σήμερα είναι δύσκολο νά ξαναρχίσει ο διάλογος γιά τόν μαρξισμό από μηδενική βάση, χωρίς ένσυνειδητες αλλαγές. Από τό άλλο μέρος, δέν είναι ρεαλιστικό νά απαιτήσουμε από τούς πενηντάρηδες και έξηντάρηδες νά ξεπεράσουν πάραυτα τίς διαμάχες και τά προβλήματα του παρελθόντος και νά αντιμετώπισουν τή σύγχρονη ιστορική πραγματικότητα.

Αυτή είναι κατά τή γνώμη μας και ή μεγαλύτερη δυσκολία γιά τήν Κομμουνιστική Έπανίδρυση. Κανείς, φυσικά, δέν μπορεί νά απαιτήσει ένα νέο θεωρητικό παράδειγμα μαρξισμού, πού όλοι έχουμε ανάγκη. Θά ήταν ήδη άρχετό αν ή Κομμουνιστική Έπανίδρυση μπορούσε νά δει στόν μαρξισμό ένα «κοινωνικό» ενδιαφέρον και όχι μόνον μιά έξωτική περιέργεια γιά άργόσχολους διανοούμενους. Ένα άλλο πρόβλημα είναι εκείνο τής πολιτικής πλατφόρμας. Πώς ή Κομμουνιστική Έπανίδρυση πρέπει νά κινηθεί μέσα στό ιταλικό πολιτικό σύστημα. Κατά τή γνώμη μας, πρέπει νά διατηρήσει τήν αυτόνομία της άπέναντι σέ όλες τίς πολιτικές δυνάμεις. Τά παλιά άστέρια, οί πλανήτες, οί δορυφόροι δέν υπάρχουν πιά. Είναι αναπόφευκτο στά έπόμενα χρόνια ή «Κομμουνιστική Έπανίδρυση» νά όριστεί πρώτα άπέναντι στόν ίδιο τόν έαυτό της και έπειτα νά όρίσει αυτός πού μπορεί νά «βοηθήσει».

Πρωταρχικός σκοπός γιά τούς κομμουνιστές θά πρέπει πάντα νά είναι ή όρατή «κοινωνική χρησιμότητα». Τό πολιτικό σύστημα δέν μπορεί νά άποτελεί τήν κυρίαρχη αναφορά γιά μιά κομμουνιστική έπανίδρυση.

Τό μέλλον

Κανείς βέβαια δέν μπορεί νά προβλέψει τί έπιφυλάσει τό μέλλον. Ένα πράγμα όμως είναι βέβαιο: ο ίταλικός κομμουνισμός, ο «ίταλικός δρόμος γιά τόν σοσιαλισμό» (όπως τόν χάραξαν ο Τολιάτι και ο Μπερλιγκουέρ), πού γύρω του δημιουργήθηκαν οί «ιστορικές αίρέσεις» τής νέας Άριστερας, δέν υπάρχει πιά. Όχι τυχαία ή Κομμουνιστική Έπανίδρυση ονομάστηκε Κομμουνιστικό Κόμμα και όχι Ίταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, αν και αυτή ή έπιλογή ευνόηθηκε από τίς συμπτώσεις (τό σφυροδρέπανο του ΙΚΚ «κατασχέθηκε» από τό νέο ΔΚΑ, τό όποιο γιά νά έμποδίσει τήν ανταγωνιστική έκλογική χρήση του τό πρόσθεσε στη βάση τής «βελανιδιάς», πού είναι τό σύμβολο του κόμματος του Όκέτο). Οί «έθνικοί δρόμοι γιά τό σοσιαλισμό», πού άνοιχθηκαν στην Εύρώπη μέ τούς λαϊκούς άγώνες του 1930 και τίς στρατηγικές του 1943-1948, κάλυψαν στίς τελευταίες δεκαετίες τό κενό πού άφησε ο σοβιετικός διεθνισμός. Σήμερα κάθε «έθνικός δρόμος» γιά τόν σοσιαλισμό φαίνεται νά οδηγεί σέ άδιέξοδο, κι αυτό είναι καλό, όχι κακό.

Τό μέλλον τής Κομμουνιστικής Έπανίδρυσης είναι λοιπόν ένας νέος διεθνισμός, ευρωπαϊκός, μεσογειακός και κατά κάποιο τρόπο συνδεδεμένος μέ τά τραγικά προβλήματα του Τρίτου Κόσμου, πού τά ζούμε καθημερινά μετά τίς πρόσφατες μεταναστεύσεις. Οί θεωρητικές βάσεις του νέου αυτού διεθνισμού δέν έχουν ακόμα δημιουργηθεί γιατί πρέ-

πει πρώτα νά έντοπίσουμε σέ μιά ίκανοποιητική σύνθεση τόν νέο παγκόσμιο καπιταλισμό. Παράλληλα, ή Κομμουνιστική Έπανίδρυση πρέπει νά ξεκαθαρίσει τή σχέση της μέ τή νέα πραγματικότητα του «ίταλικού ζητήματος» πού στόν Βορρά εκφράζεται από μιά τάση πρós τόν τοπικισμό (Lega Lombarda κ.τ.λ.) και από τήν έξευτελιστική κατάσταση στην οποία έχουν υποχρεώσει τό Νότο ή Μαφία και ή Καμόρα —στελέχη τους μέσα από τίς δημόσιες δαπάνες εύνοούνται και ένισχύονται οικονομικά από τά ίδια τά «έθνικά» κόμματα.

Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σέ μιά νέα διεθνή πραγματικότητα όπου δέν έχει θέση καμιά «χώρα-όδηγός» και σέ μιά νέα ίταλική πραγματικότητα όπου τό πρόγραμμα του Τολιάτι και του Μπερλιγκουέρ έχει ριζικά αλλάξει. Όποιος ενδιαφέρεται στην Ίταλία ή στό έξωτερικό γιά τό φαινόμενο τής Κομμουνιστικής Έπανίδρυσης δέν πρέπει νά έπηρέάζεται από τά όνόματα. Ο Κοσούτα, ο Καβαρίνι και ο Μάγκρι είναι μέν σπουδαία όνόματα, αλλά όχι τόσο πολύ σπουδαία. Όλα κινούνται: όποιοι ήταν μέχρι τώρα συντηρητικός, μπορεί αίφνης νά παρουσιασθεί προοδευτικός ή μπορεί νά συμβεί τό αντίθετο. Τό πανόραμα του 1989 είναι καθ' όλα νέο. Ο ύπογράφων άποφάσισε νά στρατευθεί πολιτικά στίς τάξεις τής Κομμουνιστικής Έπανίδρυσης. Είναι όμως άπόλυτα πεπεισμένος και πάραυτα θά άποχωρήσει αν έπαναληφθούν τά δυσάρεστα φαινόμενα του παρελθόντος, αν ή Κομμουνιστική Έπανίδρυση γίνει ένα ΚΚ Γαλλίας ά λά ίταλικά.

Στό καιρό του ο Ένγκελς έγραψε: *The proof of the pudding is the eating* (άποδεικνύουμε τήν ύπαρξη τής πουτίγκας τρώγοντάς την) και αυτή ή φράση ισχύει και γιά τήν Κομμουνιστική Έπανίδρυση. Αυτό πού αυτή τή στιγμή προέχει είναι νά παρακολούθησουμε μέ προσοχή αυτό τό φαινόμενο, χωρίς προκαταλήψεις, χωρίς στερεότυπα. Άπ' αυτή τή συγχώνευση τής παραδοσιακής λαϊκής κομμουνιστικής βάσης μέ τούς κριτικούς μαρξιστές ίσως προκύψει ένας καινούργιος δρόμος πού θά ακολουθήσουν και άλλες χώρες... Θά μπορεί τότε κανείς νά αναφωνήσει τό λατινικό άπόφθεγμα *de te fabula narratur*, πού άρρεσε και στόν Μάοξ.

Μάης 1991

- ασέλι
- ερώτηση - άπάντηση
- έκθεση πρώτο και νέο τίτλο
- CIA και... πρόξεν
- οι έσχατοι
- για τη συγκυρία
- εγκώμιο «αποδόξασμα»
- αναθεωρητισμός
- δέξια και δημοκρατία
- εκσυγχρονισμός, πόλη και πράκτορες Ντόν
- σταίο
- ο πόλεμος της νέας τζιζ
- προς τό νέο...
- το ηθικιστικό άπορρακτόν
- ο πόλεμος των άνδρών
- το παρόν και η ορατή συνήθεια
- διεθνής έίκαιο
- το «κράτος» του εκουέτι
- ΕΕΚΑ και πόλεμος στην κίση
- η πολιτική γαργαλιού του πόλεμου
- κίνηση
- η χρήση απορροιά των εργαζομένων προοδευτικόν
- 11 Ιουλίου 1990: Ινδιάνοι
- media: η εισοδητική τριμή για τον εκσυγχρονισμό
- για την ποίηση

«Τραγούδια» για όνειρικά ταξίδια

Άπό τήν «Όμάδα Έδάφους»

Σκηνοθεσία, χορογραφία, κοστούμια: Δημήτρης Παπαϊωάννου

Εϊκαστικό περιβάλλον: Νίκος Άλεξίου

Διαμόρφωση αίθουσας: Σταύρος Ζαλμᾶς.

Συμμετέχουν: Άγγελική Στελλάτου, Σταύρος Ζαλμᾶς, Πῶλ Ζαχαριάδης, Βαγγέλης Παπαδάκης καί Δημήτρης Παπαϊωάννου.

Σ' ένα λευκό δωμάτιο του νεοκλασικού «Κτιρίου Καλλιτεχνῶν» τῆς ὁδοῦ 3ης Σεπτεμβρίου, εϊδικά διαμορφωμένου, ἡ «Όμάδα Έδάφους» παρουσίασε τά «Τραγούδια» τῆς: μέσα στίς «κυφέλες» μέ τόν «συμπυκνωμένο χρόνο», πού διατηρεῖ ὁ ἐπιβλητικός, φθαρμένος χῶρος, οἱ τρεῖς χορογραφίες τοῦ Δημήτρη Παπαϊωάννου μέ ἄξονα τό ταξίδι δίχως τέλος καί τό εϊκαστικό περιβάλλον τοῦ Νίκου Άλεξίου ἔδιναν ἕναυσμα στόν ρεμβασμό καί ἀνακαλοῦσαν εϊκόνας πού θύμιζαν οἰκουμενικά ἀρχέτυπα καί Γκαστόν Μπασλάρ.

Στό «Τραγούδι τοῦ δέντρου» μιά γυναίκα μέ μιά βαλίτσα στό χέρι «μακροπορεῖ» ἀνάμεσα σέ περιστρεφόμενες πόρτες στό φωτισμένο ἀνοιγμα στό βάθος ἀριστερά. Προορισμός τῆς, ἡ ἐπί σκηνης συνάντηση μέ τόν

Άνδρα-Δέντρο. Ἡ Άγγελική Στελλάτου καί ὁ Σταύρος Ζαλμᾶς χορεύουν «Τό μινόρε τῆς αὐγῆς». Μετάβασις μετ' ἐπανόδοῦ: ἡ γυναίκα ξαναφεύγει.

Στό «Τραγούδι τοῦ Νάρκισσου καί τῆς Ἥχους» ένα ντιζάιν ὀρθογώνιο τραπέζι μιμεῖται τήν πηγή τῆς γνώσης, πού θά ἀποκαλύψει στόν ταξιδιώτη Νάρκισσο τή μορφή του. Άνεβασμένος πάνω του, ὁ Βαγγέλης Παπαδάκης - ὠραῖος παῖς ἀνακαλύπτει —χι ἀνακαλύπτουμε— σιγά σιγά τό κορμί του ἐνῶ ὁ κόντρα τενόρος Πῶλ Ζαχαριάδης τραγουδάει α καπέλα μιά ἄρια ἀπό τόν «Όρφέα καί Εὐριδίκη» τοῦ Γκλούκ.

Στό «Τελευταῖο τραγούδι» πάλι τό θέμα τῆς ἐπιστροφῆς καί τῆς ἀναχώρησης. Ὁ ἄντρας μέ τή βαλίτσα στό χέρι φθάνει ἀσθμαίνοντας σ' ένα

ἀπόμακρο τοπίο γεμάτο γοῦρνες μέ νερό. Σμίξιμο μέ τή γυναίκα. Ὁ Δημήτρης Παπαϊωάννου καί ἡ Άγγελική Στελλάτου χορεύουν τό «Τελευταῖο τραγούδι» τοῦ Ρ. Στράους, ἀπό τά «Τέσσερα τελευταῖα τραγούδια» μέ τήν Τζέσι Νόρμαν.

Ἡ πλαστικότητα τῶν σωμάτων καί τά σκηνικά ἀντικείμενα δημιουργοῦν συνθέσεις μοναδικοῦ κάλλους. Ὡστόσο, αὐτή ἡ δουλειά τῆς νεανικῆς ὁμάδας πηγαινέι πολύ πῶ πέρα ἀπ' τό ἀξίωμα τοῦ καλαίσθητου ταμπλώ βιβάν. Ἡ μετατόπιση τῶν σωμάτων καί ἡ σχέση μέ τόν χῶρο καί τόν χρόνο διαθέτουν γνήσια δραματικότητα, οἱ μιμιμαλιστικές κινήσεις δίνουν τήν μέγιστη ἐνέργεια στό σῶμα καί δέν ἀποποιοῦνται τῆς συγκίνησης, ἡ βραδύτητα, κάποτε, τῆς κίνησης προξενεῖ ἀτμόσφαιρα κατ' ὄναρ, ὅπως στά θεάματα τοῦ Μπόμπ Οὐίλσον, ἡ ἀφηγηματική πλοκή γίνεται σπαρακτική, ἕνας ρυθμός ἐξαιρετικά ἐσωτερικός προκύπτει ἀπό τήν αὐτονομία μουσικῆς καί χοροῦ καί τήν καθαρῆ κίνηση τοῦ κορμιοῦ (μόνο σέ κάποια σημεία στό «Μινόρε» γίνεται ἐπανάληψη μετρικοῦ ρυθμοῦ), τῆς ὁποίας τόσο πολύ ὑπεραμύνθηκαν ὁ Κάνινγκαμ καί ὁ Κέιτζ. Οἱ ἐπιδράσεις εἶναι ἀφομοιωμένες, οἱ χορευτές γνωρίζουν ἄφογα τό vocabulaire τοῦ σύγχρονου χοροῦ καί βρίσκονται σέ ἄριστη φόρμα. Άρετές σπάνιες γιά τούς νεοελληνικούς καιρούς τῶν ἀγαθῶν προθέσεων καί τῶν ἀχρεῶν ἀποτελεσμάτων. Τό τραγικωμικό στή κίνηση τοῦ ποδιοῦ τοῦ Παπαϊωάννου, πού παραπέμπει σέ ἥρωες τοῦ παράλογου καί τοῦ βωβοῦ, ἡ δύναμη τῆς πτώσης - ἐπαναφορᾶς τῆς Στελλάτου στό «Μινόρε», ἡ ἐπιβλητική ἔλευση τοῦ Νάρκισσου τοῦ Παπαδάτου, ἡ ἀπόλυτη προσοχή στή λεπτομέρεια —θυμᾶμαι τήν τσάκιση τοῦ παντελονιοῦ τοῦ Ζαλμᾶ— ἰδοῦ μερικά ἀπό τά χαρίσματα αὐτοῦ τοῦ θεάματος ζωντανῆς, «σωματικῆς» ποίησης. Ἡ μοναδική ἀντίρρηση ἀφορᾶ τίς τρεῖς μικρές ταινίες τοῦ Άλέξη Μπίστικα πού προβλήθηκαν σέ διπλανή αίθουσα, στό τέλος, ὡς μέρος τῆς παράστασης. Ποιά ἡ διαλεκτική σχέση τους μέ τά «Τραγούδια»;

Δηῶ Καγγελάρη

‘Η λιτότητα και τό βιβλίο

*Περιορίζονται οι εκδόσεις
του Μορφωτικού Ίδρύματος
της ΕΤΕ;*

Φημολογείται έντότως ότι τό έκδοτικό πρόγραμμα του Μορφωτικού Ίδρύματος της Έθνικης Τραπεζής πρόκειται, μέ ένέργειες της διοίκησης, νά συρρικνωθεϊ μέσα σ’ ένα πνεύμα γενικής λιτότητας. ‘Η έξυγίανση της οικονομίας περνάει τώρα και στή σφαίρα της πνευματικής τροφής. ‘Η ένδεικνυόμενη άγωγή δέν προβλέπει μόνο περιστολή στό λάδι, στά λαχανικά, στά φρούτα, στό γάλα, στό ψωμί, στό κρέας, στή μετακίνηση διά ξηράς, άέρος και θαλάσσης, στά ρούχα, στό νερό, τό ηλεκτρικό, τό τηλέφωνο, αλλά προβλέπει, ως φαίνεται, λιγότερο ή και καθόλου Πλάτωνα και ‘Αριστοτέλη (για νά θυμηθούμε δύο από τίς τελευταίες εκδόσεις του Ίδρύματος), λιγότερη ιστορία και φιλοσοφία, λιγότερη ελληνική γραμματεία. Θά περίμενε κανείς πώς σέ μία χώρα όπου δέν άνθει ή βιβλιοφιλία και περισσεύουν ή κενολογία, ή προχειρότητα, ό έρασιτεχνισμός, πετυχημένα πειράματα όπως αυτό του ΜΙΕΤ —πετυχημένα από τήν άποψη της έκδοτικής πολιτικής, των συγκεκριμένων τίτλων, των μεταφράσεων, αλλά και τήν πλευρά τήν οικονομική— θά ένισχύονταν και θά διευρύνονταν άντί νά καταπολεμώνται.

‘Η σημασία των βιβλίων πού εκδίδει ή Τράπεζα ίσως δέν είναι προφανής σέ ένα μη ένημερωμένο κοινό. Δέν είναι προφανής ούτε στό κοινό για τό όποιο τά βιβλία βασικά προορίζονται, τούς φοιτητές, τούς δασκάλους, τούς καθηγητές, γενικά τούς άσχολούμενους μέ τά γράμματα. “Αν έξαιρέσουμε έναν περιορισμένο αριθ-

μό δύο - τριών χιλιάδων ανθρώπων, αυτούς δηλαδή πού συντηρούν όλη τήν έκδοτική κίνηση, δέν έχουμε στήν Έλλάδα παρά μία περιστασιακή και δύσμορφη σχέση μέ τό βιβλίο.

Στό γυμνάσιο οι μαθητές δέν γνωρίζουν τίποτε πέρα από τό στεγνό έγχειρίδιο, δέν πατάνε τό πόδι τους σέ βιβλιοθήκη, κι όταν έρχεται τό τέλος της χρονιάς γεμίζουν τούς δρόμους μέ τίς σκιασμένες σελίδες της άλγεβρας, των θρησκευτικών, της ιστορίας, της γεωγραφίας, της ελληνικής λογοτεχνίας. Στό πανεπιστήμιο τά πράγματα δέν είναι καλύτερα. ‘Η άποξένωση από τό βιβλίο συνεχίζεται και παγιώνεται. Βιβλίο στό πανεπιστήμιο είναι συνήθως λίγες σελίδες δακτυλογραφημένων σημειώσεων, κακοτυπωμένες, ξεθωριασμένες από τόν χρόνο, δεμένες πρόχειρα μέ κάποιο συρραπτικό, χωρίς βιβλιογραφία, χωρίς παραπομπές, χωρίς σημειώσεις. Είναι τό λεγόμενο ένα και μοναδικό σύγγραμμα, αυτό πού συμπυκνώνει τό άπαύγασμα της σοφίας κάθε επιστημονικής περιοχής. Κι όταν ό διδάσκων ή ή διδάσκουσα, είτε από εύσυνειδησία είτε από τεμπελιά, διανείμουν άντί των εύτελών σημειώσεων ένα βιβλίο κανονικό, δηλαδή έπιμελημένο σέ ό,τι άφορά τό περιεχόμενο και τήν έκδοση, ή συστήσουν μία βιβλιογραφία για ένα πρός έξέταση άντικείμενο, τότε τά πράγματα παίρνουν μιάν άλλη τροπή. Φοιτητές, καθηγητές και παντός είδους παρακείμενοι μαγαζάτορες (κυλικεία, φαστφουντάδικα, καφενεϊα, κατ’ όνομα βιβλιοπωλεία και καταστήματα χαρτικών) εμπλέκονται σέ μία πρακτική πού θά μπορούσαμε νά ονομάσουμε βιασμό και παραοικονομία της γνώσης. Τά βιβλία σπαράσσονται και τέμνονται σέ ποιήκια κομμάτια. Γίνονται SOS και περιλήψεις, άπλουστεύονται, συνοψίζονται, έξηγοούνται, αναδιαρθρώνονται, αναδιατάσσονται, χρωματίζονται, τήν πρώτη έξεταστική περίοδο μέ κίτρινο φωσφορίζοντα μαρκάδωρο, τή δεύτερη —άν δέν πέρασε ό φοιτητής τό μάθημα— από πάνω μέ πράσινο, τήν τρίτη μέ ρός και ούτω καθ’ έξης. Μέ τήν άκρως κερδοφόρα

συνδρομή της τεχνολογίας της φωτοτυπίας, ή όποία όμως, στή συγκεκριμένη περίπτωση, συμβαίνει νά συντηρεί μία ποινικά κολάσιμη πρακτική, άναπαράγεται και πωλείται μαζικά ή έξεταστέα ύλη, πού σημαίνει όχι ένα επιστημονικό άντικείμενο, ένα θέμα, αλλά τίς σελίδες 28-35 και 79-108. Οι φοιτητές στό πανεπιστήμιο δέν διδάσκονται, δέν μαθαίνουν, δέν έρευνοούν. Μόνο έξετάζονται. Γιατί νά πάρουν λοιπόν ένα βιβλίο 600 σελίδων νά τό μελετήσουν, νά παρακινήθουν από τό ίδιο τό περιεχόμενο και τόν τρόπο άνάπτυξης νά διαβάσουν κι άλλο, κι άλλο, κι άλλο, νά πάνε σέ μία βιβλιοθήκη —άν ύπάρχει— νά ένημερωθουν για τή σχετική βιβλιογραφία, νά φάξουν για άλλες άπόψεις, νά προβληματιστούν; Καλύτερα νά προμηθευτούν τίς φωτοτυπίες πού κυκλοφορούν. Σίγουρα θά γράφουν πιό καλά στίς έξετάσεις.

“Έτσι τά βιβλία στοιβάζονται σκονισμένα στά ράφια των βιβλιοπωλείων ή στίς άποθήκες των έκδοτών και των τυπογράφων. Οι συνέπειες της κατάστασης είναι άλυσιδωτές.

“Όταν τά βιβλία δέν διακινούνται στό χώρο όπου αυτό θά μπορούσε νά γίνεται μαζικά, σταθερά και μέ συνέχεια, τό κόστος της έκδοσής τους άνεβαίνει. Οι έκδότες, δουλεύοντας μέ μικρά περιθώρια κέρδους, δέν διακινδυνεύουν επενδύσεις σέ βιβλία πού μόνον μακροπρόθεσμα μπορεί νά αποδώσουν και κάνουν άσφαλέστερες οικονομικά έπιλογές. ‘Αποφεύγουν τούς όγκώδεις τόμους, κυνηγούν τήν έπικαιρότητα, κακοπληρώνουν συγγραφείς, μεταφραστές, έπιμελητές. Δέν νομίζω νά χρειάζεται νά πωποιό είναι τό αποτέλεσμα.

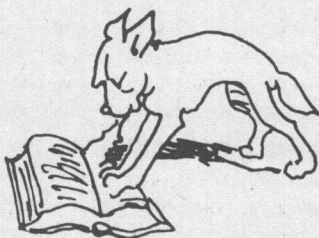
‘Η εύθύνη για τήν κατάσταση πού περιγράψαμε έπιμερίζεται σέ πολλούς. Σίγουρα δέν είναι πρωτίστως των φοιτητών, όπως μέ περισσή εύκολία λέγεται. Ούτε είναι μόνο των έκδοτών, μόνο των πανεπιστημιακών δασκάλων και των δασκάλων της μέσης και της δημοτικής εκπαίδευσης. Ούτε μιās μόνο συγκεκριμένης κυβέρνησης. Αυτή ή κατάσταση έχει παγιωθεί έδω και πολλές δεκαετίες, έξυπηρετώντας σιωπηρά διάφορους

και γράμματα γνωρίζω • και γράμματα

σκοπούς και ποικιλώνυμα συμφέρο-
ντα.

Τό Μορφωτικό Ίδρυμα της Έθνικης Τραπεζης πέτυχε όλα αυτά τα χρόνια να εκδώσει βιβλία πραγματικά σταθμούς στην περιοχή στην οποία εμπίπτουν. Βιβλία τα οποία συστήνουν κυριολεκτικά επιστημονικά ή έρευνητικά αντικείμενα, βιβλία τα οποία διανοίγουν νέους ορίζοντες και υποδεικνύουν ενδιαφέρουσες όπτικές επί του θέματος τό όποιο πραγματεύονται. Η έκδοτική δραστηριότητα του MIET, όσο έπιτυχημένη κι άν είναι, προφανώς δέν μπορεί από μόνη της να ανατρέψει τά καθιερωμένα στό χώρο της εκπαίδευσης και του βιβλίου. Όσο όμως δέν υπάρχουν από άρμοδιότερους σημάδια άναγνώρισης του προβλήματος και διάθεσης αντιμετώπισής του, άς άφεθεϊ τό Μορφωτικό Ίδρυμα της Τράπεζας να συνεχίσει και διευρύνει τό έκδοτικό του πρόγραμμα. Τά βιβλία του, προσεγμένα καθώς είναι, κατά κανόνα, στή μετάφραση, στή έπιμέλεια και στή τυπογραφική δουλειά, μπορούν κάλλιστα να χρησιμοποιηθούν ως πλούσια και ζουμερά επιστημονικά έγχειρίδια στίς συναφείς πανεπιστημιακές σχολές. Προφανώς ή άξιοποίησή τους θά προσκρούει σέ παγιωμένες άντιλήψεις και πρακτικές. Όμως μακροπρόθεσμα ό σπόρος πού θά ρίξουν, μαζί μέ άλλες σοβαρές έκδοτικές προσπάθειες, είναι βέβαιο πώς θά άποδώσει τόσο γνωσιακά, όσο και οικονομικά — για να μην ξεχνάμε τή λιτότητα και τό κέρδος. Έλπίζουμε όσα φημολογούνται για τό MIET να είναι άπλως φήμες.

Βάσω Κιντή

Διονυσίου Σολωμού

Άπαντα, Γ' τόμος: «Άλληλογραφία». Έπιμέλεια: Λίνος Πολίτης. Έκδοτική Έταιρεία Ίκαρος.

Μετά από έντεκα χρόνια προσπάθειας, ολοκληρώθηκε από τήν Έκδοτική Έταιρεία Ίκαρος ό τρίτος τόμος τών Άπάντων του Διονυσίου Σολωμού, μέ έπιμέλεια, σχολιασμό και μετάφραση του καθηγητή Λίνου Πολίτη.

Ό τόμος αυτός περιλαμβάνει 147 έπιστολές του Δ. Σολωμού και 36 έπιστολές προς αυτόν, χρονολογημένες και σχολιασμένες από τόν Λίνο Πολίτη, καθώς και παράρτημα μέ δημόσια και οικογενειακά έγγραφα τής οικογενείας Σολωμού και δύο έπιμετρα, μέ τό ιστορικό τής οικογενειακής δίκης και άναλυτικό χρονολόγιο του βίου και του έργου του ποιητή, τήν έπιμέλεια τών όποιων είχε ή φιλόλογος Μαρία Πολίτη.

Οι έπιστολές αυτές παρουσιάζονται στό πρωτότυπο —ίταλικά εκτός από έλάχιστες εξαιρέσεις ελληνόγλωσσων— μέ μετάφρασή τους και προτάσσεται ένα μικρό σημείωμα «ταυτότητας» του κάθε γράμματος.

Η έκδοση συνοδεύεται από ένα κείμενο του έπιμελητή για τό πολιτικό περιβάλλον και τή διοικητική διάρθρωση στά Έπτάνησα τά χρόνια πού καλύπτει ή «Άλληλογραφία» καθώς και από βιογραφικό για τούς κυριότερους άποδέκτες τών γραμμάτων: τήν μητέρα του ποιητή, τόν Γεώργιο Δέ Ρώσση, τόν λόρδο Γκίλφορντ, τόν Ίωάννη Γαλβάνη, τόν άδελφό του Δημήτριο Σολωμό. Άκόμη, από στοιχεία πού αναφέρονται τόσο στά προβλήματα τής συγέντρωσης, όσο και τής χρονολόγησης τών έπιστολών, καθώς οι περισσότερες ήταν άχρονολόγητες και όρισμένες δέν είχαν σταλεί καν μέ τό ταχυδρομείο τής έποχής.

Ό Λίνος Πολίτης, στή «Είσαγωγή» του τόμου, έξηγει επίσης τήν έπιμονή στή δημοσίευση αυτών τών έπιστολών, έντασσομένων στά Άπαντα του ποιητή, ως έξης: «Γιά

τούς ανθρώπους αυτούς (σ. αναφέρεται στίς κορυφαίες προσωπικότητες τής λογοτεχνίας, τής επιστήμης, τής πολιτικής), τό ένδιαφέρον δέν περιορίζεται μόνο στό έργο τους· μάς ένδιαφέρει να γνωρίσουμε τήν όλη προσωπικότητά τους, τίς σχέσεις τους μέ τούς συγχρόνους, τή θέση τους μέσα στήν κοινωνία τής έποχής τους. Και οι έπιστολές —και όσες έγγραφα και όσες λάμβαναν— άποτελούν τεκμήρια από τά πιο αυθεντικά για τή ζωή τους».

Μετά τόν θάνατο του Λίνου Πολίτη, τή συνέχιση τής φιλολογικής έπιμέλειας του έργου ανέλαβε ή καθηγήτρια Έλένη Τσατσάνογλου, ή όποία, στήν παρουσίαση τής έκδοσης, αναφέρθηκε στή σημασία της, τονίζοντας ότι «είναι ένα άκόμη βασικό και υπεύθυνο βοήθημα τής φιλολογικής έρευνας. Και ή αξία τών βασικών φιλολογικών βοηθημάτων, όταν είναι φτιαγμένα μέ άγάπη και υπευθυνότητα, δέν έπηρεάζεται από τή καλή ή κακή χρήση τους. Παραμένει πάντα δυνάμει γόνιμη...».

Στήν παρουσίαση του βιβλίου αυτού τό λόγο πήρε και ό καθηγητής Δ. Μαρωνίτης, ό όποιος αναφέρθηκε στήν συνεισφορά του έργου όσον άφορā τήν κάλυψη σημαντικών κενών τής μέχρι τώρα σολωμικής έρευνας. Ό ίδιος προέκρινε τήν άνάγκη ενός είδους έσωτερικής βιογραφίας, «ή όποία θά αναλάμβανε τώρα μέ τήν ύποστήριξη τής “Άλληλογραφίας” να άντικρίσει συστηματικά τόν βίο και τό έργο του Διονυσίου Σολωμού».

Υπενθυμίζουμε, τέλος, ότι ό Α' τόμος τών Άπάντων του Δ. Σολωμού (1948) περιέχει τά ποιήματά του, ό Β' τόμος (1955) τά πεζά και τά ίταλικά και ό ήμίτομος-παράρτημα του Β' τόμου (1960) τίς μεταφράσεις τών ίταλικών.

Γ.Κ.

Οἱ ὠφέλειες μιᾶς ἀνάγνωσης

Ὁ καθρέφτης τῆς παραγωγῆς

Ζάν Μπωντριγιάρ

μετάφρ. Σ. Μπενετάρου, πρόλογος, ἐπιμέλεια Κ. Λιβιεράτου, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, 1990 (πρώτη ἐκδο-
ση στὰ γαλλικά 1973).

Ἐπειδὴ ὁ Ζάν Μπωντριγιάρ «προσπέρασε» τὸν μαρξισμό ἀπὸ «ριζοσπαστικές θέσεις» καὶ μᾶς ἀρέσουν οἱ ριζοσπάστες — μολονότι δὲν εἶναι πλέον τοῦ συρμοῦ— παρουσιάζουμε ἐδῶ τοὺς διαλογισμοὺς μας μπροστὰ στὸν καθρέφτη τῆς προβληματικῆς του.

Διευκρινίζουμε, πάντως, ὅτι δὲν ἀποσκοποῦμε οὔτε σὲ μιὰ βιβλιοπαρουσίαση οὔτε σὲ μιὰ βιβλιοκριτικὴ οὔτε σὲ μιὰ ἀπλή ἀπόρριψη αὐτῆς τῆς προβληματικῆς. Ἄλλωστε, τὸ ἐν λόγω βιβλίον φαντάζει ξεπερασμένο καὶ ἴσως νὰ μὴν ἐκφράζει πλέον τὸν Μπωντριγιάρ. Αὐτὸ πού κυρίως μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ἐπανασύνδεσή μας, εὐκαιρίας δοθείσης, μὲ κάποια γόνιμα στοιχεῖα τῆς μαρξιστικῆς προβληματικῆς, μὲ κάποιες σιωπὲς τῶν ἀποριῶν του.

Τὸ «φάντασμα τῆς παραγωγῆς»

Ὁ Μπωντριγιάρ μᾶς προσκαλεῖ «νὰ ἀποκαλύψουμε ὅλα ὅσα κρύβονται πίσω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς παραγωγῆς, τοῦ τρόπου παραγωγῆς, τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τῶν σχέσεων παραγωγῆς κ.λπ.». Νὰ ἐξετάσουμε, κοντολογίς, ὅλες τὶς θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς μαρξιστικῆς ἀνάλυσης «μὲ βάση τὴν ἴδια τὴν ἀπαίτηση γιὰ ριζικὴ κριτικὴ καὶ ξεπέραςμα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» (σελ. 19). Ὡστε νὰ διαπιστώσουμε, μαζὶ του, τὸν οὐσιαστικὸ ρόλο πού ἔπαιξε ὁ Μάρξ στὸ νὰ δώσει «τίτλους ἐπαναστατικῆς εὐγενείας» στὴν ἔννοια τῆς παραγωγῆς, ἔτσι ὥστε ἕνας «ἔρως παραγωγικός» νὰ καλλιεργεῖται μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κριτικὴ τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, μολύνοντας τὸν ἐπαναστατικὸ λόγο μὲ ὄρους παραγωγικότητας, ἀναγράφοντας στὶς σημαῖες τῆς ἐπανάστασης «τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα παραγωγῆς θὰ ἀνατραπεῖ στὸ ὄνομα μιᾶς αὐθεντικῆς καὶ ριζοσπαστικῆς παραγωγικότητας. Ὁ καπιταλιστικὸς νόμος τῆς ἀξίας θὰ καταργηθεῖ στὸ ὄνομα μιᾶς ἀπαλλαγμένης ἀπὸ τὴν ἄλλοτριώση ὑπερπαραγωγικότητας, ἐνὸς παραγωγικοῦ ὑπερχώρου». Ἐδῶ δὲν πρόκειται

γιὰ μιὰ ἀπλή μόνυση, γράφει ὁ Μπωντριγιάρ, ἀλλὰ γιὰ «πραγματικὴ ἀνικανότητα στοχασμοῦ πέρα ἢ ἔξω ἀπὸ τὸ γενικὸ σχῆμα τῆς παραγωγῆς, δηλαδή ἀντιθετικὴ ὑπαγωγή στὸ κυρίαρχο σχῆμα» (σελ. 14, ὑπογράμμισή δική μου).

Ὡς ἀρχιερέας αὐτῆς τῆς θρησκείας καταγγέλλεται ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ, ὁ ὁποῖος ἔσπειρε τὴ μέγιστη σύγχυση ἀνάμεσα στὴν ἀπελευθέρωση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἔσπειρε τὴ μέγιστη αὐταπάτη: τὴν «Κριτικὴ αὐταπάτη τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου» (ἐξἄλλου αὐτός εἶναι καὶ ὁ ὑπότιτλος τοῦ ἐν λόγω βιβλίου). Στὶς ἑκατὸν ἐξήντα σελίδες τοῦ βιβλίου σφυροκοπιέται μὲ μανία τὸ «φάντασμα τῆς παραγωγῆς» καὶ ἡ μαρξιστικὴ κριτικὴ πού δὲν θίγει τὴν ἀρχὴ τῆς παραγωγῆς. Δὲν μπορεῖ, γι' αὐτὸ, νὰ φτάσει στὶς ρίζες, δὲν εἶναι ριζικὴ, περιορίζεται στὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς «λειτουργίας τοῦ συστήματος τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ δουλεύει ταυτόχρονα γιὰ τὴν ἀναπαραγωγή του ὡς μοντέλου» (σελ. 63).

Πρὸς τί ὅλη αὐτὴ ἡ προσπάθεια, ὅλο αὐτὸ τὸ μένος καὶ τὸ πάθος; Γιατί ἔπρεπε νὰ καταγγελεῖ ἡ μαρξιστικὴ κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ὡς μὴ ριζικὴ; Ὁ Μπωντριγιάρ δὲν διστάζει νὰ ἀποκαλύψει τοὺς λόγους. Ἄν ἡ μαρξιστικὴ κριτικὴ εἶναι περιορισμένης ἐμβέλειας, ἐπειδὴ ἀναλύει μιὰ καὶ μόνο φάση τῆς γενικῆς διαδικασίας — τὴν ὑλικὴ παραγωγή —, τότε τὸ μόνο πού μπορεῖ νὰ κάνει γιὰ τὰ ὑπόλοιπα εἶναι «εἰκασίες καὶ προεκτάσεις». Αὐθαίρετη προβολὴ τῆς «πάλης τῶν τάξεων» καὶ τοῦ «τρόπου παραγωγῆς» σὲ ὅλη τὴν προηγούμενη ἱστορία, μεσσιανικός ὁραματισμὸς μιᾶς μέλλουσας «ἐλευθερίας», θεμελιωμένης στὴ συνειδητὴ κυριαρχία πάνω στὴ φύση.

Ἀξίζει νὰ σταθοῦμε γιὰ λίγο σ' αὐτὸν τὸν χαρακτηρισμό: *περιορισμένη ἐμβέλεια*. Ὁ Μπωντριγιάρ δὲν εἶναι οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ τελευταῖος πού μέμφεται, γιὰ ἕνα τέτοιο «ἐλάττωμα», τὴ μαρξιστικὴ κριτικὴ. Πρόκειται, πράγματι, γιὰ ἐλάττωμα ἢ γιὰ στοιχειωδῶς ἀπαραίτητο *αὐτοπεριορισμὸ στὰ κύρια ζητήματα*, ὥστε νὰ μὴ χαθεῖ κανεὶς στὰ νεφελώματα τῆς μεταφυσικῆς; Πιστεύουμε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ δεύτερο. Ἀναγνωρίζοντας, ταυτόχρονα, πολλὰ ἐλαττώματα μέσα στὸν μαρξισμό, ὅπως εἶναι π.χ. οἱ μεσσιανικὲς ρητορίες τῶν Μάρξ-Ἐνγκελς γιὰ τὸ πέρασμα «ἀπὸ τὴν προϊστορία στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας», «ἀπὸ τὸ βασίλειο τῆς ἀναγκαιότητας στὸ βασίλειο τῆς ἐλευθερίας» καὶ λοιπές συναφεῖς «εἰκασίες καὶ προεκτάσεις» (ἰδίως ἐκεῖνες πού ἀντιστοιχοῦν στὶς προηγούμενες κοινωνίες, στὶς ἀρχαῖες καὶ φεουδαλικὲς κοινωνίες, ὅπου ἡ «ἐφαρμογὴ» τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου παρουσιάζει ἀνυπερβλητὲς δυσκολίες). Ἄλλο πράγμα, ὅμως, εἶναι ν' ἀναγνωρίζει κανεὶς τὴν ἀνάγκη διαχωρισμοῦ τῆς ἥρας ἀπὸ τὸ στᾶρι καὶ ἄλλο πράγμα νὰ εἶναι βιαστικὸς μπροστὰ στὶς δυσκολίες: νὰ ἀπορρίπτει τὸ στᾶρι ἐλέω ἥρας. Ἀκριβέστερα: νὰ ἐγκαταλείπει τὸ χωράφι γιατί στὸ χῶμα του φύεται ταυτόχρονα μὲ τὸ «καλὸ» καὶ τὸ «κακὸ», ἀναζητώντας τὸ (ἀνυπαρκτο) χωράφι ὅπου μόνο τὸ «καλὸ» εὐδοκίμει. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι, ἐνδεχομένως, δὲν ὑπάρχει τὸ ζήτημα τοῦ πό-

σο περιορισμένη ή όχι είναι ή μαρξιστική κριτική, αλλά ότι πρίν απ' αυτό προηγείται ένα άλλο ζήτημα: *Πόσο αυτή είναι ή δέν είναι γόνιμη.* "Αλλωστε, είναι πάντοτε προτιμητέα ή επανορθώσιμη ζημιά από τις «αυθαιρέτες εικασίες και προεκτάσεις» μιᾶς περιορισμένης πλήν γόνιμης κριτικής από τήν ανεπανόρθωτη ζημιά των «ἔγκυρων εικασίων και προεκτάσεων» μιᾶς γενικευμένης πλήν ἄγονης κριτικής, ὅπως αὐτή τοῦ Μπωντριγιάρ.

"Αν και είναι γεγονός ότι ο Μάρξ θεωρούσε τήν ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπό ἄνθρωπο ὡς τό καθεστῶς τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων τοῦ παρελθόντος καί τοῦ παρόντος, τήν δέ ἀπό κοινοῦ ἐκμετάλλευση τῆς φύσης ἀπό τοὺς ἐλεύθερα συνεταιρισμένους παραγωγούς ὡς τό πῖο πιθανό μελλοντικό καθεστῶς, αὐτό δέν προέκυπτε ἀπό κάποια ἐξελικτική ἀρχή ἐκτός καί πέραν τῆς κατάστασης πού δημιουργεῖται καθῶς οἱ μάζες ἀντιπαλεύουν μέ τις συνθήκες ὑπαρξῆς τους. Μ' αὐτή τήν ἔννοια, κάθε κοινωνική ἐξέλιξη εἶναι ἀείποτε ἀνταγωνιστική, ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρουσης μεταξύ κυριάρχων καί κυριαρχουμένων καί ή πρακτική τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνα βολонταριστικό ἰδανικό, ή κομμουνιστική ἐπανάσταση δέν εἶναι ή «τομή» ή ή «ἀνατροπή» ἀνάμεσα σέ δύο ἀσύμβατες πραγματικότητες, τό μέλλον δέν εἶναι ή ἀπόλυτη ἄρνηση τοῦ παρελθόντος — ὀθρίαμβος τοῦ καλοῦ ἐπὶ τοῦ κακοῦ— ἀλλά μιᾶ διαδικασία παρόμοια μ' αὐτό. "Αραγε, πόσο παρόμοια; Αὐτό θά παραμένει πάντοτε ἄγνωστο στίς λεπτομέρειές του, ἀνέκδοτο, γιατί αὐτή ή «ἱστορική συνέχεια», ἐπειδή θά εἶναι πάντοτε προϊόν ἑνός δυναμικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, (θά) δημιουργεῖ καινούργιες, ἀπρόοπτες ἐν πολλοῖς, συνθήκες. 'Εδῶ ἀκριβῶς, στόν δυναμικό ἀνταγωνισμό, ἐντοπίζουμε μιᾶ γόνιμη περιοχή τῆς μαρξιστικής προβληματικῆς πού μᾶς ἐπιτρέπει νά ξεδιαλύνουμε κάπως τίς ἀπορίες μας (π.χ. γιατί ἠττήθηκε ή κομμουνιστική τάση; 'Η ἀπάντηση βρίσκεται στήν ἱστορική περιπέτεια τοῦ δυναμικοῦ ἀνταγωνισμοῦ), νά δώσουμε νόημα στίς ἐλπίδες μας (πολιτικοποιώντας τήν κομμουνιστική πολιτική, ὥστε νά ἐπηρεάσουμε τόν δυναμικό ἀνταγωνισμό). 'Εξ αὐτοῦ ἐπιτρέπεται, ὅμως, καί στόν Μπωντριγιάρ νά καταγγεῖλει τήν «περιορισμένη ἐμβέλεια» τῆς μαρξιστικῆς κριτικῆς. Νά μιλήσει γιά τόν «νέο δυναμικό ἀνταγωνισμό», γιά τίς «νέες ἀντιφάσεις τῆς ἐποχῆς του» (ἄς μήν ξεχνᾶμε ὅτι τό βιβλίο του πρωτοεκδόθηκε τό 1973): «'Εάν ή ὑπό ἐκμετάλλευση τάξη ἔφερε μιᾶ βίαιη ἀντίφαση, τοῦτο συνέβαινε παρ' ὅλα αὐτά στό πλαίσιο μιᾶς ἐνσωμάτωσης, μιᾶς κοινωνικοποίησης, ἄγριας καί καταναγκαστικῆς μέν, ἀλλά πάντως κοινωνικοποίησης μέσα στό πλαίσιο τοῦ γενικοῦ παραγωγικοῦ συστήματος. 'Η ἐξέγερση ξεπηδοῦσε ἀπό τήν ἐνσωμάτωση τῆς ἐργατικῆς δύναμης ὡς συντελεστή τῆς παραγωγῆς. 'Ενῶ αὐτές οἱ νέες κατηγορίες (σημειώνω ὅτι ἐννοεῖ τίς νέες κοινωνικές κατηγορίες, τίς περιθωριακές γενιές, πού ἀδρανοποιοῦνται ἐπειδή ὁ καπιταλισμός τίς «ἀποστρατεύει» καί τίς «ἀπομετουσιώνει»), ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποσυρμένες, ...στηρίζουν τήν ἐξέγερση στή βάση ἀκριβῶς τῆς πλήρους ἀνευθυνότητάς τους» (σελ. 122). Καταγγέλλοντας τήν «περιορισμένη ἐμβέλεια», ἐκμεταλλεύεται —χωρίς νά ἀναγνωρίζει τό χρέος του— τή γόνιμη περιοχή τῆς μαρξιστικῆς προβληματικῆς,

γιά νά προβεῖ σέ μιᾶ σειρά ἀντικαταστάσεων: 'Αντί τοῦ προλεταριάτου οἱ περιθωριακές γενιές, ἀντί τῆς «ἀπώλειας τῶν ἀλυσίδων» ή «πλήρης ἀνευθυνότητα», ἀντί τῆς «ταξικῆς πάλης» οἱ «ἐξεγέρσεις». Σέ κάθε περίπτωση, πάντως, ή κοινωνική ἀλλαγὴ ὡς προϊόν δυναμικοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

Κατά παράδοξο, ὅχι ὅμως κι ἀνεξήγητο, τρόπο, μιᾶ γόνιμη ἰδέα εἶναι ἐντούτοις δυνατό νέ καταστρεῖ ἄγονη, ἂν διαθέτει κανεῖς τήν ἐπαρση καί τήν ἴσυνή τοῦ Μπωντριγιάρ. "Αν ὁ Μπωντριγιάρ (κι ὅχι ἴσυνόν αὐτός) λοιδορεῖ τόν μαρξισμό γιά τίς φροῦδες ἐπαναστατικές ἐλπίδες πού ἐμπιστεύτηκε μόνο στοὺς «μέσα στήν παραγωγή» κι ἀντιπροτείνει νά γαντζωθοῦμε μόνο στοὺς «ἐκτός παραγωγῆς» γιατί αὐτοὶ ἔχουν τό «προτέρημα» νά δύνανται νά ἀμφισβητήσουν τό σύστημα, ὅχι ὡς λειτουργία ἀλλά «ὡς θεμελιώδη δομὴ τῆς κοινωνίας, ὡς κώδικα, ὡς κουλτούρα, ὡς ἐσωτερικευμένο κοινωνικό χῶρο», ἐμεῖς ἀπαιτοῦμε πολύ περισσότερο, δέν μᾶς ἀρκεῖ ή λοιδορία: Τί πῖο εὐκόλο νά «σβήσουμε» τόν Μπωντριγιάρ φωνάζοντάς του κατάμουτρα πόσο γρήγορα αὐτὸς διαφεύστηκε (οἱ ἐλπίδες του δέν ἀντέξαν οὔτε δέκα χρόνια ἀπὸ τό 1973 καί μετά), πόσο ἀκίνδυνα παραμένουν γιά τό σύστημα τά νέα «ριζοσπαστικά ὑποκείμενα»; Τί πῖο προφανές ἀπὸ τήν ἱκανότητα τοῦ καπιταλισμοῦ νά «κοινωνικοποιεῖ τήν κοινωνία» ἀκόμα καί σήμερα, ἀπὸ τό νά ἐφαρμόζει τό «νέο στρατηγικό του σχέδιο», τό σχέδιο τῆς κοινωνίας τῶν δύο τρίτων, χωρίς σοβαρές ἀντιστάσεις; 'Αλλά αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι νά ξανασυναντήσουμε τά ὅποια γόνιμα στοιχεῖα τῆς μαρξιστικῆς προβληματικῆς (κι ὅχι μόνο), νά τά ἀξιοποιήσουμε περιορίζοντάς τιν: τό πάθημα τοῦ Μπωντριγιάρ (ὅπως αὐτό συνέβη μέ τόν «καθρέφτη τῆς παραγωγῆς») μᾶς βοηθεῖ ἀναπάντεχα!

'Από τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος στή μορφή τοῦ σημείου;

Στό κεφάλαιο V τοῦ βιβλίου του (τίτλος κεφαλαίου: «'Ο μαρξισμός καί τό σύστημα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας») ὁ Μπωντριγιάρ ἀποπειράται νά πραγματευθεῖ ἓνα ἀπὸ τά πῖο δύσκολα θεωρητικά ζητήματα τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Εἶναι δυνατό νά διαβαστεῖ ή ἀλήθεια μέσα σ'α φαινόμενα; Κάτω ἀπὸ ποιές προϋποθέσεις εἶναι αὐτό δυνατό;

"Ας δεχθοῦμε, πρὸς στιγμήν, ὅτι ή διατύπωση τοῦ 'Αλτουσερ —ὅπως αὐτή ἀναφέρεται στό βιβλίο τοῦ Μπωντριγιάρ— ἀποδίδει μέ τόν πῖο ἔγκυρο τρόπο τή μαρξιστική / ἐπιστημονική θέση πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα: «'Αντίθετα μέ ὅλους τοὺς προηγούμενους τρόπους παραγωγῆς, ὁ καπιταλιστικός τρόπος συνιστᾶ αὐτό τό μοναδικό συγκεκριμένο παρόν ὅπου οἱ ἐπιστημονικές ἀφαιρέσεις ὑπάρχουν σέ κατάσταση ἐμπειρικῶν πραγματικοτήτων. Αὐτή ή ἱστορική ἐποχή τῆς θεμελίωσης τῆς ἐπιστήμης τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας φαίνεται σαφέστατα συσχετισμένη ἐδῶ μέ τήν ἴδια τήν ἐμπειρία, δηλαδή μέ τήν πεντακάθαρη ἀνάγνωση τῆς οὐσίας μέσα στό φαινόμενο, ὅπου ή γενίκευση τῆς ἐμπειρικῆς παραγωγῆς, καί ἄρα τῆς κατηγορίας τοῦ ἐμπορεύματος, ἐμφανίζεται συγχρόνως ὡς ἀπόλυτη προϋπό-

θεση και άμεσα δεδομένο αυτής της άπευθείας ανάγνωσης της εμπειρίας (σελ. 105 και 106, υπογράμμιση δική μου).¹

Ο Μπωντριγιάρ απορρίπτει αυτή τη θέση διπλά. Πρώτον, θεωρεί ότι η έπιστημολογική τομή, ή όποια «κατέστη δυνατή χάρη σε μία όρισμένη ιστορική διαδικασία» και «καθιστά με τη σειρά της δυνατή την έπιστημονική ανάλυση αυτής της διαδικασίας», δέν συνιστά μία «κριτική ρήξη» αλλά μία «φαύλη κυκλικότητα». "Ετσι, ό ιστορικός ύλισμός «άφου κατέστη δυνατός χάρη στη γενικευμένη μορφή του έμπορεύματος» αυτοεπαληθεύεται έρμηνεύοντας «όλες τις σημασίες στην κοινωνία μας σά νά διέπονται από τη γενικευμένη μορφή του έμπορεύματος» (σελ. 107).

Δέν θά ασχοληθούμε έδω με την όρθότητα ή μή της μαρξιστικής θέσης. Άπορούμε, όμως, πώς είναι δυνατόν από τη μία πλευρά νά απορρίπτεται ό ιστορικός ύλισμός έπειδή συνιστά ένα «αυθαίρετο μοντέλο» που άπλώς έπαληθεύεται από την ίδια του την κυκλικότητα κι από την άλλη άρχει νά περάσουμε «άπό τη μορφή του έμπορεύματος στη μορφή του σημείου», άρχει νά έκληφθει ή έννοια του θεάματος «όπως εξέλαβε στην εποχή του ό Μάρξ την έννοια του έμπορεύματος» σε όλη της τη ριζοσπαστικότητα, για νά στηθεί πάνω στό μνημα της μαρξιστικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας και πάνω στον τάφο του ιστορικού ύλισμού ένα νέο μοντέλο: ή πολιτική οικονομία του σημείου (σελ. 111); Αυτό τό νέο μοντέλο δέν είναι, τουλάχιστον, έξίσου αυθαίρετο όπως και τό προηγούμενο, αυτό δέν είναι ιδεολογία; Έδω ό Μπωντριγιάρ μάς φανερώνει ξανά, όπως και προηγουμένως, πόσο άδιέξοδες είναι οι εύκολες γενικεύσεις δι' άντικαταστάσεων στό νά «υπερβεί» κανείς τη μαρξιστική κριτική. Η μαρξιστική κριτική της πολιτικής οικονομίας απορρίπτεται, από τόν συμπαθή «ριζοσπάστη», κατ' άρχάς ως περιορισμένης έμβέλειας, κατόπιν ως αυθαίρετη, για νά υποστηριχθεί στη συνέχεια ένα νέο μοντέλο, ή «πολιτική οικονομία του σημείου», με τά δεκαένια της «περιορισμένης» μαρξιστικής προβληματικής: «Όσο για την άντίρρηση ότι ή κοινωνία μας κυριαρχείται άκόμη εύρέως από τη λογική του έμπορεύματος, αυτή δέν έχει σημασία. Όταν ό Μάρξ καταπαιάστηκε με την ανάλυση του κεφαλαίου, ή καπιταλιστική βιομηχανική παραγωγή ήταν άκόμη έν πολλοίς μειοψηφικό φαινόμενο. Όταν προσδιόρισε την πολιτική οικονομία ως καθοριστική σφαίρα, ή θρησκεία ήταν άκόμη έν πολλοίς κυρίαρχη. Η έπιλογή δέν βρίσκεται ποτέ στό ποσοτικό επίπεδο αλλά στό κρίσιμο δομικό επίπεδο» (σελ. 111). 'Ο Μπωντριγιάρ θέλει αλλά δέν μπορεί νά γίνει πατροκτόνος!

Έντούτοις, πάρα πολλά έχουν αλλάξει από την εποχή του Μάρξ. Όχι όμως έτσι «ριζοσπαστικά» που φαντάζεται ό Μπωντριγιάρ. Πρέπει νά του αναγνωρίσουμε τό θάρρος, όφείλουμε νά επιστρέψουμε στις άρχές της δεκαετίας του '70 και στόν παλμό εκείνης της περιόδου για νά έκτιμήσουμε την έπιρροή που είχαν στη σκέψη του (και όχι μόνο στη δική του) οι ιστορικοί παράγοντες εκείνης της εποχής, για νά διδαχθούμε κάτι άπό τά παθήματά του, τουλάχιστον τουτο: γιατί έπηρεάστηκε, πέραν των άλλων, τόσο πολύ άπό τόν «φοιτητικό» Μάη του '68 και καθόλου άπό τόν «έργατικό» Μάη. Γιατί έπηρεάστηκε μόνο άπό τό πράγματι νέο γεγονός της εξέγερσης των φοιτητών, των

μαθητών και των «διανοουμένων», που προηγήθηκε βέβαια χρονικά, και γιατί άδιαφόρησε για τη γενική έργατική άπεργία που άκολούθησε, «τό άπολύτως καθοριστικό φαινόμενο» στό όποιο τό νέο γεγονός ήταν ύποκειμένο.²

Άς συγκρατήσουμε, πάντως, αυτό τό μάθημα: ή άδυναμία της μαρξιστικής προβληματικής νά στοχασθεί τά νέα ιστορικά φαινόμενα, ή άνεπαρκεία ή έλλειψη των αντίστοιχων μαρξιστικών έννοιών, συνιστούν τό γλιστερό έδαφος που συνήθως άποθαρρύνει τά άνικανοποίητα, πλύν βιαστικά, πνεύματα και τά άπογειώνει σε «πρωτοποριακές» προβληματικές ή σε βολικές ιδεολογίες (σοσιαλδημοκρατία) προκειμένου νά στοχασθούν τις νέες πραγματικότητες. Έμεις έπειδή δέν πιστεύουμε ότι ύπάρχει βασιλική όδός για τά άδιέξοδά μας (τουλάχιστον δέν την έχουμε άνομα άνακαλύψει, ούτε κανείς μάς έπεισε για την ύπαρξή της) συνεχίζουμε την πορεία μας, όσο γίνεται προσεκτικά, πάνω σ' αυτό τό γλιστερό έδαφος.

Έπιστρέφουμε στό δεύτερο σκέλος της διπλής άπόρριψης της μαρξιστικής / έπιστημονικής θέσης (άξίωση του ιστορικού ύλισμού για έναν έπιστημονικό λόγο θεμελιωμένο σε μία όρισμένη ιστορική ανάπτυξη) άπό τόν Μπωντριγιάρ: «Άντί νά άμφισβητήσουμε στόν ιστορικό ύλισμό τό λόγο που έπικαλείται... μπορούμε νά του τόν παραχωρήσουμε, αλλά για νά προσθέσουμε ότι άκριβώς, στόν καιρό του Μάρξ, ή μορφή του έμπορεύματος δέν είχε διόλου φτάσει στη γενικευμένη μορφή του, ότι αυτή ή μορφή έχει μία μακριά ιστορία μετά τόν Μάρξ, ότι έπομένως αυτός δέν βρισκόταν ιστορικά σε θέση νά μιλήσει έπιστημονικά, νά πει τό άληθές. Σ' αυτή την περίπτωση, θά έπιβαλλόταν μία άλλη τομή, ή όποια θά έμφάνιζε ένδεχομένως τόν μαρξισμό ως θεωρία ενός ξεπερασμένου σταδίου της έμπορευματικής παραγωγής, άρα ως ιδεολογία» (σελ. 107). "Αν έτσι έχουν τά πράγματα, άν ή μορφή του έμπορεύματος δέν είχε φτάσει στη γενικευμένη του μορφή κατά την εποχή του Μάρξ, άν έπιβάλλεται σήμερα μία άλλη τομή, γιατί αυτή ή τομή πρέπει νά είναι άσύμβατη με τη μαρξιστική προβληματική κι όχι περαιτέρω έπεξεργασία της;

Άντίπαλοι κάθε καταστροφισμού, άθεοί κάθε θρησκείας

Άκόμη και οι πιό ριζοσπάστες έχουν στιγμές άδυναμίας, διατηρούν κάποιες έπιφυλάξεις για τη ριζοσπαστικότητά τους. Αυτές οι έπιφυλάξεις ύπάρχουν, ήδη, στό δεύτερο

1. Έπειδή δέν πρόκειται νά ξετάσουμε συστηματικά αυτό τό ζήτημα έδω και για νά μήν ύπάρξουν περαιτέρω συγχύσεις παραπέμπουμε στό άρθρο του Λουί Άλτουσέρ, κατ' άρχήν στό «Ό μαρξισμός δέν είναι ιστορισμός», *Πολίτης*, τεύχος 79, Μάιος 1987, όπου μπορούμε νά πάρουμε μία γεύση του πλούτου της σκέψης του Άλτουσέρ στό σχετικό θέμα κι όχι την παραμόρφωση της μέσα άπό τά είδωλα του «καθρέφτη της παραγωγής».

2. Άξίζει τόν κόπο νά ανατρέξει κανείς στό άρθρο του Μισέλ Βερρέ «Φοιτητικός Μάης ή οι ύποκαταστάσεις», *Pensée*, άρ. 143, Φεβρ. 1969 και όπωσδήποτε στην άπάντηση του Λουί Άλτουσέρ «Μάης "φοιτητικός" ή "έργατικός"», *Πολίτης*, τεύχος 91, Μάης 1988, για νά ξαναβρεθεί στό κλίμα της εποχής.

και γραμματα γ ν ω ρ ι ζ ω • και γραμματα γ

σκέλος της απόρριψης — από τον Μπωντριγιάρ — των επισημονικών αξιώσεων του ιστορικού υλισμού και είναι πιο φανερές στο ακόλουθο απόσπασμα: «Αυτή ή υπόθεση... υποστηρίζει ότι όλα μπορούν ακόμη να εξηγηθούν μέσα στο έννοιολογικό πλαίσιο μιας κριτικής (γενικευμένης όμως) της πολιτικής οικονομίας και μέσα στην προοπτική του ιστορικού υλισμού (βαθμίδα της παραγωγής), διευρυμένη όμως σε όλα τα πεδία και ριζικά απαλλαγμένη από την οικονομιστική της τάση» (σελ. 108, υπογράμμιση δική μου).

Εκφράσαμε, προηγουμένως, κάποιες αντιρρήσεις για μια «γενικευμένη» και «διευρυμένη» κριτική, όπως φιλοδοξεί ο Μπωντριγιάρ, θεωρώντας την άτακτη φυγή προς τα εμπρός ως νέες φρουδες ελπίδες για την πολιτική και την επανάσταση. Μας άρκει, σήμερα, η αναζήτηση ζωογόνων νοημάτων στις βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού που δεν έχουν ξεπεραστεί (άκόμα;) από κάποιες άλλες επισημονικές έννοιες. Μας ένθουσιάζει, λοιπόν, αυτό το τελευταίο «δέον» του παραπάνω αποσπάσματος, όταν τίθεται και από έναν «ριζοσπάστη». «Ας μείνουμε στην απαλλαγή «από την οικονομιστική της τάση», και στην απαλλαγή από τον καταστροφισμό (μοιρολατρεία) θά συμπληρώναμε.

Από την εποχή της συγγραφής του βιβλίου «Η γερμανική ιδεολογία», ο Μάρξ αναζητούσε να μετατοπίσει την επαναστατική προβληματική από την περιοχή του ονείρου και της αφαίρεσης για να την συνδέσει με την πρακτική του προλεταριάτου (ώστε αυτή να πραγματοποιηθεί ιστορικά). Η ανάλυσή του μετατοπίζεται από μια γενική φιλοσοφική κατηγορία, την αλλοτρίωση, προς αυτόν τον ίδιο τον δυναμισμό της καπιταλιστικής παραγωγής, προς την πραγματικότητα της εποχής του. Η αλλοτρίωση του προλεταριάτου (που παραμένει πάντοτε στη σκέψη του ως ο συνδυασμός με εμπειρικούς ιστορικούς παράγοντες: την ανάπτυξη της διεθνούς αγοράς, την αντίφαση παραγωγικών δυνάμεων / σχέσεων παραγωγής, την ταξική πάλη, αποτέλεσμα και ανάπτυξη του συνόλου των αντιθέσεων. Η έννοια του κομμουνισμού («ο κομμουνισμός δεν είναι για μας μία κατάσταση που πρέπει να δημιουργηθεί, ούτε ένα ιδανικό σύμφωνα με το οποίο πρέπει να συμμορφωθεί ή πραγματικότητα. Ονομάζουμε κομμουνισμό την πραγματική κίνηση που καταργεί την υπάρχουσα κατάσταση...») δίνει νόημα σ' όλη τη διαδικασία, αντιστοιχεί σ' όλη την αλληλουχία μεταξύ του ιστορικού κινήματος έναντι του κεφαλαίου και της μελλοντικής αταξικής κοινωνίας. Γνωρίζουμε πολύ καλά (πληρώνουμε γι' αυτό εδώ κι έναμιση κομμουνισμός που συνυπάρχει με ποικίλες αποχρώσεις και στο έργο του Μάρξ και σε πολλούς από τις επιγόνους του: ο κομμουνισμός ως κοινοκτημοσύνη των αγαθών, ως πραγματοποίηση του ανθρωπισμού, ως «συνεταιρισμός των ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών» (ή κοινωνία ως «συνδαιτημόνας», κοινωνία «όρθολογική»), ως το «άλλα της ανθρωπότητας από το βασίλειο της αναγκαιότητας στο βασίλειο της ελευθερίας», ο κομμουνισμός ως κοινωνία της αφθονίας, ως ιδανική κατάσταση («από τον καθένα σύμφωνα με τις δυνατότητές του, στον καθένα σύμφωνα με

τις ανάγκες του»), στην οποία δεν θά υπάρχει πλέον «όδυνη και στεναγμός», δεν θά υπάρχουν ανταγωνιστικές αντιθέσεις άρα ούτε πολιτική ούτε δικαιοσύνη ούτε ιδεολογίες. Η κομμουνιστική κοινωνία ως μία γιγαντιαία τεχνική οργάνωση, ή οικονομία (μέ την αύστηρή έννοια του όρου) στο απόγειό της: ολοκληρωτικές κοινωνικές πρακτικές που περιλαμβάνουν όλες τις μορφές της κοινωνικής δραστηριότητας. Το καθεστώς των παραγωγικών δυνάμεων, ή ενότητά τους, ο μετασχηματισμός τους, ως άμεσο αποτέλεσμα της συνειδητής δραστηριότητας των ανθρώπων (οι άνθρωποι υποκειμένα της ιστορίας, ταύτιση συνειδησης και σχεδιοποίησης, ο μύθος του «νέου ολοκληρωμένου άτομου»). Ελπίζουμε, ότι σήμερα είμαστε σε θέση να ξεχάσουμε (όχι επειδή ή καταρρευση του ιστορικού κομμουνισμού έστειλε, προσωρινά(;), στα άζήτητα κάθε σχετική περί κομμουνισμού προβληματική αλλά επειδή πασχίζουμε να παραμείνουμε στο πεδίο της κομμουνιστικής τάσης) απ' αυτήν και όποια παρόμοια προβληματική.

Συμφωνούμε με τον Μπωντριγιάρ ότι «η ίδια ή οικονομική σφαίρα, με τις επιμέρους αντιφάσεις της, λειτουργεί σήμερα ως ιδεολογικός παράγων ενσωμάτωσης». Ο καπιταλισμός χρησιμοποιεί την ευημερία, την κατανάλωση, τις συνθήκες εργασίας, τις αμοιβές, την παραγωγικότητα, την ανάπτυξη (προβάλλοντας τά πιο πετυχημένα κάθε φορά παραδείγματα) ως άλλοθι. Διαφωνούμε μαζί του στο πώς συνέβη κι ο καπιταλισμός διαθέτει την πολυτέλεια αυτού του άλλοθι, στο ποιές δυνάμεις θά μπορούσαν, ένδεχομένως, να τό άμφισβητήσουν.

Ο μαρξισμός του Μάρξ καταγγέλλεται ως ένοχος της παντοκρατορίας του καπιταλιστικού συστήματος. Λές και οι ιδέες του είχαν τέτοια παντοδυναμία. Η νίκη του καπιταλισμού δεν αναγνωρίζεται ως έπιβολή στους αντιπάλους του αλλά ως αποτέλεσμα της συμμαχίας του με «πεμπτοφαλαγγίτες». Ο Μπωντριγιάρ αναζητεί μόνον τους ένοχους. Συμμερίζεται έτσι, μέσα από τους δικούς του δρόμους, έναν ένυπαρκτο — στον ιστορικό υλισμό — καταστροφισμό. Πέραν της πολιτικής, πέραν της ιστορίας, αποφαίνεται: «Ο καπιταλισμός μπόρεσε να άπορροφήσει τις αντιφάσεις του έφόσον έτιθεντο μόνο στο επίπεδο της υλικής παραγωγής» (σελ. 130). Κι έφόσον ο καπιταλισμός έπιβίωσε άπορροφώντας τις αντιφάσεις του «στο επίπεδο της υλικής παραγωγής», είναι σε θέση να άναπαράγεται οικονομικο-πολιτικά, «άδυναται, όμως, να άναπαράχθει συμβολικά» (σελ. 132). Ίδου ο νέος καταστροφισμός, ή νέα μοιρολατρεία: «Από αυτό τό πεπρωμένο της συμβολικής άποσύνθεσης, που ξετυλίγεται κάτω από τον άστερισμό της οικονομικής όρθολογικότητας, ο καπιταλισμός δεν μπορεί να ξεφύγει» (σελ. 132, υπογράμμιση δική μου). Έτσι κι άλλιώς ή «συμβολική» άποσύνθεση θά τον έξοντώσει: τό συμβολικό θά καταργήσει τό «φαντασιακό της πολιτικής οικονομίας» (σελ. 140).

Πασχίζοντας να άπαλλαγεί από κάθε μίasma του οικονομισμού, ο Μπωντριγιάρ μάς έκτροχιάζει προς έναν νέο, «ριζοσπαστικό» αυτή τη φορά, καταστροφισμό, προς μία νέα μοιρολατρεία: έτσι κι άλλιώς δεν έχουμε παρά να περιμένουμε τή «συμβολική» άποσύνθεση του καπιταλισμού! Έδώ ξαναχωρίζουν οι δρόμοι μας: αντί ν' άπαλλαγούμε

«Τό νά πιστεύει κανείς ότι ή κοινωνική ἐπανάσταση μπορεί νά ἐννοηθεῖ χωρίς συρράξεις τῶν μικρῶν ἐθνῶν στίς ἀποικίες καί στήν Εὐρώπη, χωρίς ἐπαναστατικές ἐκρήξεις ἐνός τμήματος τῶν μικροαστῶν μέ ὅλες τίς προκαταλήψεις τους... εἶναι ἀπόρριψη τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. Εἶναι σά νά φαντάζεται κανείς ότι ἕνας στρατός θά πάρει θέση σ' ἕναν δοσμένο τόπο καί θά πει: "Εἴμαστε γιά τό σοσιαλισμό" καί ὅτι ἕνας ἄλλος, σ' ἕναν ἄλλο τόπο, θά πει: "Εἴμαστε γιά τόν ἱμπεριαλισμό", κι ὅτι αὐτό θά εἶναι τότε ή κοινωνική ἐπανάσταση..." Ὅποιος περιμένει μιά "καθαρή" κοινωνική ἐπανάσταση δέν θά ζήσει ποτέ τόσο πολύ γιά νά τήν δεῖ. Δέν εἶναι παρά ἕνας ἐπαναστάτης στά λόγια πού δέν καταλαβαίνει τίποτε ὡς πρός τό τί εἶναι μιά πραγματική ἐπανάσταση» («Τό δικαίωμα τῶν ἐθνῶν γιά αὐτοδιάθεση» 1916).

Ἄς μή ξεχνάμε καί τά μαθήματα τοῦ Γκράμσι καί τοῦ Ἀλτουσέρ.

Οἱ ἀπορίες, ἐντούτοις, παραμένουν. Ἄν ἔτσι ἐννοοῦμε τήν ταξική πάλη, ἄν τήν θεωροῦμε κινήτρια δύναμη τῆς

ἱστορίας ὅποιες κι ἄν εἶναι οἱ μορφές τῆς στήν ἐκάστοτε συγκυρία, ἀπαλλαγμένη δηλαδή ἀπό κάθε οικονομισμό, τότε γιατί ἐπιμένουμε στήν ἐπιβίωση τοῦ ὄρου «ταξική πάλη» μέ ὅλα τά διαφορούμενά του; Ἐπιμένουμε γιά νά τονίζουμε σταθερά τόν ἀσυμφιλίωτο χαρακτήρα τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων, γιά νά ἀποκλείουμε προκαταβολικά κάθε φανταστική διαμεσολάβηση τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων, κάθε «ὑπέρβασή» τους («τό πνίξιμο στίς φανταστικές διαμάχες τῆς ἐξουσίας μέ τό σέξ», ἔγραφε ὁ Ε. Μπαλιμπάρ, *Πολίτης*, τεύχος 8, 1977, σελ. 62). Ἀσφαλῶς, τό τίμημα γι' αὐτή τήν ἐπιμονή μας εἶναι βαρῦ: περιστέλλουμε, ἄθελά μας, τήν κοινωνική δομή σέ ἕνα συμμετρικό σχῆμα «δύο στρατοπέδων», «δύο τάξεων». Αὐτή εἶναι καί ἡ ἀδυναμία πού μᾶς κληροδότησε ὁ μαρξισμός (κληρονομιά τοῦ Μάρξ ἀπό τόν Χέγκελ), ὁ ἀπλουστευτικός δυνῆσιμος: ἀναφύεται κάθε φορά πού ἡ διαλεκτική φιλοδοξεῖ νά μετατραπεῖ σέ ἐργαλεῖο ἐμπειρικῆς ἀνάλυσης. Ἴσως κάποτε ἀποκτήσουμε τήν ἱκανότητα διατύπωσης ἐνός κώδικα μέ λιγότερες παγίδες.

Βασίλης Ζουναλῆς

ΔΥΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ

Π.Σ. Δέλτα, Ἐπιμ. Π.Α. Ζάννας-Ἄλ. Π. Ζάννας, Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1991.

Μετά τίς *Πρῶτες ἐνθυμήσεις*, δημοσιευμένες τό 1980, κυκλοφόρησε πρόσφατα ὁ δεύτερος τόμος τῶν Ἐπιμνησῶν τῆς Πηνελόπης Δέλτα πού ἐπιμελήθηκε, ὅπως καί ὅλα τά κείμενα τοῦ ἀρχείου τῆς Δέλτα, ὁ ἀείμνηστος Παῦλος Ζάννας. Ὁ τόμος βρισκόταν στό τυπογραφεῖο ὅταν ὁ αἰφνίδιος θάνατος τοῦ Παύλου Ζάννα διέκοψε τήν τελική ἐπιβλεψη καί τυπογραφική διόρθωση. Ὁ γιός του Ἀλέξανδρος ἀνέλαβε αὐτή τήν τελική ἐπιμέλεια. Οἱ Ἐπιμνησῶν 1899 εἶναι γραμμένες γαλλικά, γλώσσα πού μαζί μέ τήν ἀγγλική χειρίζονταν πιά ἄνετα ἀπ' ὅ,τι τήν ἑλληνική οἱ γόνοι παροικιακῶν οἰκογενειῶν. Τή μετάφραση τοῦ κειμένου ἔκανε ἡ Βούλα Λούβρου.

Οἱ *Πρῶτες ἐνθυμήσεις*, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Παῦλος Ζάννας στήν εἰσαγωγή του, εἶναι ὅπωςδήποτε πιά ἐνδιαφέρον κείμενο ἀπό τίς Ἐπιμνησῶν. Τό πρῶτο βιβλίο, γραμμένο σέ περίοδο ὠριμότητας, δίνει τή δυνατότητα στή συγγραφέα νά μιλή-

σει ἀπό κάποια ἀπόσταση γιά τά παιδικά τῆς βιώματα κι ἔτσι ἡ μαρτυρία τῆς συνδυάζει «τή διπλή σκοπιά τοῦ ἱστορικοῦ ντοκουμέντου καί τῆς αὐτοβιογραφικῆς, ἀναμνησιακῆς περιγραφῆς». Στό παρόν βιβλίο, γραμμένο τό 1899, ἐκεῖνο πού ἀπασχολεῖ κυρίως τήν Π. Δέλτα εἶναι «τό προσωπικό τῆς δράμα στή σύγκρουσή τῆς μέ τήν οἰκογένεια, ἡ ἀπογοήτευση καί ἡ τελική ὑποταγή στίς οἰκογενειακές καί τίς κοινωνικές ἐπιταγές». Ἐντούτοις, καί ὡς προσωπική, βιωματική μαρτυρία, οἱ Ἐπιμνησῶν ἀναδύουν αὐθόρμητα καί ἄμεσα μιάν ἀτμόσφαιρα, ἐκείνην τοῦ περιβάλλοντος τῆς σφύζουσας καί πλούσιας ἑλληνικῆς παροικίας τῆς Αἰγύπτου.

Κ.Θ. Δημαρᾶς, Ὁ Ρωσσοαγγλογάλλος, κριτική ἔκδοση μέ ἐπιλεγόμενα, Πορεία, Ἀθήνα 1990.

Ἡλίας Ἀναγνωστάκης-Εὐαγγελία Μπαλτά, Ἡ Καππαδοκία τῶν «ζώντων μνημείων», Πορεία, Ἀθήνα 1990.

Δύο βιβλιαράκια μέ ἐπιμελημένη ἐμφάνιση καί τυπογραφική φροντίδα, στό ἴδιο σχῆμα καί τυποποιημένο ἐ-

ξώφυλλο, ὑπόσχονται —παρ' ὅτι αὐτό πουθενά δέν ἐξαγγέλλεται— ὅτι οἱ ἐκδόσεις Πορεία ξεκίνησαν μιά σειρά πού ἐλπίζουμε νά ἔχει σύντομα συνέχεια. Σειρά κάθε ἄλλο παρά ἐμπορική πού ἀπευθύνεται ἐντούτοις καί στόν μέσο ἀναγνώστη, ἀφοῦ γιά παράδειγμα τό ἕνα ἀπό τά δύο τομίδια περιέχει τήν κριτική ἔκδοση τοῦ Ρωσσοαγγλογάλλου: «Ἐπρεπε μέ κάποιο τρόπο νά παύσει πιά ἡ ἀπουσία του ἀπό τήν βιβλιογορά», σημειώνει στήν εἰσαγωγή του ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς, μελετητής στόν ὅποιο ὀφείλουμε τόσο τίς γνώσεις γύρω ἀπό τό ἀνώνυμο αὐτό στιχοῦρημα ὅσο καί τήν «ὀρθή τοποθέτησή του στήν διακόσμηση τοῦ ψηφοχρόνου» καί τήν ἐπισήμανση τῆς σημασίας του.

Στό δεύτερο βιβλίο δημοσιεύεται μιά ἐξαιρετική καί πρωτότυπη μελέτη πού διερευνᾷ τήν ἀνακάλυψη, τό ἐνδιαφέρον καί τήν πολιτική καί ἰδεολογική χρησιμοποίηση στόν 19ο αἰῶνα τῶν «ζώντων μνημείων» τῆς Καππαδοκίας καί τῆς ἴδιας τῆς χώρας.

Καί τά δύο βιβλία, τέλος, περιέχουν θαυμάσια εἰκονογράφηση.

Στήν ἴδια σειρά κυκλοφορεῖ ἐπίσης: Paul Wittek, Ἡ γένεση τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ ψυχοπαθολογία τῆς πείνας, τοῦ φόβου καί τοῦ ἄγχους νευρώσεις καί ψυχονευρώσεις

Φ. Σκούρα, Α. Χατζηδήμου, Α. Καλούτση, Γ. Παπαδημη-
τρίου

Πρώτη ἔκδοση 1947. Φωτομηχανική ἀνατύπωση ἐκδ. Ὀδυσσεάς
/ Τρίαφισ Λόγος, 1991, Πρόλογος Θανάση Τζαβάρου, σελ. 378.

Ἀπό τούς Θανάση Τζαβάρου καί Θανάση Καράβατο, ὑπεύθυνων τῆς σειρᾶς Τρίαφισ Λόγος στήν ὁποία ἐκδόθηκε ἡ Ψυχοπαθολογία..., λάβαμε τήν παρακάτω ἀπάντηση σέ σχόλιο τοῦ προηγούμενου τεύχους τοῦ Πολίτη στό ὁποιο ἀναρωτιόμαστε γιά ποιόν λόγο ἀπαλείφθηκε ἀπό τήν ἐν λόγω ἔκδοση ἡ εἰσαγωγή τοῦ ἱστορικοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ καίτοι εἶχε προγραμματισθεῖ νά συνοδεύει τό ἔργο τῶν τεσσάρων ψυχιάτρων, μαζί μέ μίαν εἰσαγωγή τοῦ Θανάση Τζαβάρου (καί ἡ ὁποία δημοσιεύτηκε). Χαιρόμαστε γιά τήν εὐαισθησία τῶν φίλων Θανάση Τζαβάρου καί Θανάση Καράβατο (σπάνιο πράγμα στίς μέρες μας), πού αἰσθάνθηκαν τήν ἀνάγκη νά ἐξηγήσουν στό κοινό τούς λόγους αὐτῆς τῆς ἀπάλειψης, πολύ περισσότερο πού τό ὄλο ζήτημα δημιουργήθηκε, ὅπως φαίνεται στήν ἀπαντητική τους ἐπιστολή, ἀπό τήν προσήλωση ἐνός ἐκ τῶν κληρονόμων στά δικαιώματα πού τοῦ παρέχει τό Κληρονομικό Δίκαιο, ἐν ὀνόματι τῶν ὁποίων μπορεῖ, πράγματι, νά περιφρονεῖ τά δικαιώματα πού ἔχει καί ἡ ἐπιστημονική κοινότητα καί γενικά τό ἀναγνωστικό κοινό σέ ἔργα, ὅπως ἡ Ψυχοπαθολογία..., πού ἀποτελοῦν ἢ θά μπορούσαν νά ἀποτελέσουν στοιχεῖα ἐπιστημονικῆς, ἱστορικῆς καί πνευματικῆς κληρονομιάς ὅλων μας. Γιατί οἱ τέσσερις ψυχιάτροι δέν ἔγραφαν γιά τούς φυσικούς γιούς καί κόρες τους οὔτε γιά τά ἀνίψια τους. Γιά τό μέλλον τοῦ τόπου ἔγραφαν, θεωρώντας ὅτι μέ τήν ἐπιστημονική γνώση θά μπορούσε νά γίνει ὄχι μόνο καλύτερο ἀλλά, ἴσως, «ἄλλο».

Θεωρήσαμε ἐπιπλέον ἀναγκαῖο νά καταχωρήσουμε στό παρόν τεύχος τήν «Εἰσαγωγή» τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ πού θά συνόδευε τήν ἔκδοση τῆς Ψυχοπαθολογίας καίτοι δημοσιεύτηκε ἤδη στήν Καθημερινή, ἀκριβῶς γιατί ἐπισημαίνει τήν διαφωτιστική ὀπτική μέσα ἀπό τήν ὁποία οἱ τέσσερις συγγραφεῖς ἀνέλαβαν τό ἐγχείρημα τῆς μελέτης τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τῶν ἀνθρώπων τῆς Κατοχῆς.

Νομίζουμε ὅτι ἐτοῦτα τά κείμενα τοῦ Πολίτη θά βοηθήσουν τούς ἀναγνώστες τῆς Ψυχοπαθολογίας (πού εὐχόμαστε νά εἶναι πολλοί) νά προσεγγίσουν τό σημαντικό αὐτό ἔργο προοιδιασμένο καί καλύτερα ἐφοδιασμένο.

Ἀγαπητέ Πολίτη,

Μέ ἕνα μικρό σου σχόλιο («Τρίαφισ Λόγος 3», σελ. 63, τεύχος 112, Ἄπρ. 1991), ἀναγγέλλεις τήν πρόσφατη ἐπανεκδοση —στήν σειρά «Τρίαφισ Λόγος» πού διευθύνουμε στίς ἐκδόσεις Ὀδυσσεάς— τοῦ βιβλίου Ψυχοπαθολογία τοῦ φόβου, τῆς πείνας καί τοῦ ἄγχους (1947) τῶν Σκούρα, Χατζηδήμου, Καλούτση, Παπαδημητρίου. Πληροφορεῖς ταυτόχρονα ὅτι «ἀπό τήν ἐπανεκδοση ἀπαλείφθηκε μιά εἰσαγωγή τοῦ Φ. Ἡλιοῦ πού ἐπρόκειτο νά συνοδεύσει τό ἔργο», γιά νά διατυπώσεις ἐν συνεχείᾳ τήν ἀπορία: «Τί ὁδήγησε ἄραγε τούς ὑπευθύνους τῆς ἀξιολογῆς αὐτῆς σειρᾶς «Τρίαφισ Λόγος» Θανάση Καράβατο καί Θανάση Τζαβάρου, ὅπως καί τούς ὑπευθύνους τῶν ἐκδόσεων Ὀδυσσεάς, στήν ἀπόφασή τους αὐτή»;

Εὐλογία ἡ ἀπορία σου, διότι ὄντως ἐπρόκειτο νά ὑπάρχει αὐτή ἡ εἰσαγωγή, ἀλλά ἀφήνει τήν ἐντύπωση ὅτι ἦταν δική μας ἀπόφαση νά ἀπαλείψουμε τό κείμενο τοῦ Φ. Ἡλιοῦ. Ὑποχρέωση —καί ἀνάγκη μαζί— δική μας νά ἀπαντήσουμε, ἐξηγώντας τή μικρή «περιπέτεια» τῆς ἐπανεκδόσεως τοῦ ἐν λόγω βιβλίου.

1) Θεωρήσαμε ἐξαρχῆς ὅτι ἡ ἐπανεκδοση τῆς, ἐξαντλημένης ἀπό τό 1950 καί δυσεύρετης σήμερα στά παλαιοβιβλιοπωλεῖα, Ψυχοπαθολογίας... ἐντασσόταν ἀπόλυτα στούς προγραμματικούς στόχους τῆς σειρᾶς «Τρίαφισ Λόγος», πού εἶχαμε πρωτοδιατυπώσει σέ μικρό σχετικό σημείωμά μας στήν ἔκδοση τῆς Ἱστορίας τῆς Ψυχιατρικῆς στήν Ἑλλάδα τοῦ Δ.Ν. Πλουμπίδη. Θεωρήσαμε λοιπόν ὅτι τόσο τό ψυχιατρικό ὅσο καί τό ἱστορικό ἐνδιαφέρον τῆς ἐν λόγω Ψυχοπαθολογίας... τήν καθιστοῦν βιβλίο-ὀρόσημο στήν ἐξέλιξη τῆς νεοελληνικῆς ψυχιατρικῆς σκέψης. Ἐνα τέτοιο βιβλίο κρίναμε ὅτι ἔπρεπε νά βγεῖ ἀπό τήν ἀφάνεια, νά ἐκδοθεῖ.

2) Τήν διπλή αὐτή ἀξία τῆς Ψυχοπαθολογίας θελήσαμε (καί πάλι ἐξαρχῆς) νά ἀναδείξουμε μέ δύο εἰσαγωγικά κείμενα, ἕνα ἱστορικό καί ἕνα ψυχιατρικό, πού θά δικαίωναν τό ἐγχείρημα τῆς ἐπανεκδόσεως. Ἔτσι, ἀπευθυνθήκαμε γιά τό πρῶτο κείμενο

στόν Φίλιππο Ήλιου, ενώ ένας από εμάς ανέλαβε τό δεύτερο. Θέλοντας μάλιστα νά τονίσουμε τή σημασία του βιβλίου ως σταθμού στά ὄχι και τόσο άνθηρά ψυχιατρικά μας πράγματα, προγραμματίσαμε νά συμπέσει χρονικά ή επανέκδοσή του μέ τή διενέργεια του Πανελληνίου Ψυχιατρικού Συνεδρίου στόν Βόλο (18-21/4/91). Δέν τό καταφέραμε επακριβώς επειδή προέκυψαν εμπόδια πού μᾶς καθυστέρησαν, εμπόδια πού σχετίζονται ἄμεσα και μέ τήν ἀπορία πού διατύπωσες στό σχόλιό σου.

3) Γιά τήν επανέκδοση ὀφείλαμε νά εξασφαλίσουμε τή συγκατάθεση τῶν κληρονόμων τῶν τεσσάρων συγγραφέων. Στό ὄλο ἐγχείρημα δέν μέτρησε ὁ κόπος ὅσο ή ἀπαιτήση ενός ἐκ τῶν κληρονόμων νά διαβάσει ἐκ προοιμίου τίς δύο εἰσαγωγές και ή ἀπρόσμενη ἄρνησή του νά ὑπάρχει στήν επανέκδοση ή εἰσαγωγή του Φ. Ήλιου. Δέν ἦταν ἀπλές ἀπαιτήσεις, ἦταν ὄροι γιά νά δώσει τήν ἐκ του νόμου ἀπαραίτητη συγκατάθεσή του στήν επανέκδοση. Παρά τίς εὐλογες και ἐπίμονες ἀντιδράσεις μας, στάθη- κε ἀδύνατον νά μεταπιστεῖ.

4) Τό δίλημμα πού ἰᾶς δημιούρ-

γησε ή «στάση» αὐτή ενός κληρονόμου τό ἐπιλύσαμε τελικῶς, μέ τή σύμφωνη γνώμη και του ἐκδότη, σταθμίζοντας κατά πρῶτο λόγο τή σημαντική βαρύτητα τῆς ἀξίας του ἔργου — ἀξία πού και τό σχόλιό σου ἐπισημαίνει. Ἀποφασίσαμε δηλαδή τή δημοσίευση του βιβλίου μέ τήν μία τουλάχιστον εἰσαγωγή, τήν ψυχιατρική. Τήν επανέκδοση χωρίς καθόλου εἰσαγωγή ή τήν ἀναστολή τῆς επανέκδοσης δέν τίς κρίναμε ὡς καλύτερες λύσεις του προβλήματος πού εἴχαμε μπροστά μας. Ἐννοεῖται ὅτι μέ ἐπιστολή μας ἐνημερώσαμε και γιά τά «γεγονότα» και γιά τήν ἀπόφασή μας τόν Φ. Ήλιου.

5) Μέ τήν εὐκαιρία ἄς προσθέσουμε ὅτι ή κρίση σου (διατυπωμένη κι αὐτή μέσα στό σχόλιό σου) πῶς ή σειρά βιβλίων «Τρίαφισ Λόγος» εἶναι «ἀξιόλογη» ἀποτελεῖ οὕτως ή ἄλλως μία πρώτη δημόσια δικαίωσή της. Νά ἀναμένουμε λοιπόν και τήν ἐπί τῆς οὐσίας γόνιμη κριτική σου τῶν βιβλίων πού ή σειρά μας ἤδη καταθέτει στό ἀναγνωστικό κοινό.

Φιλικά

Θανάσης Καράβατος,
Θανάσης Τζαβάρας

Ἐνα βιβλίο—μιά ἐποχή

*Ἡ ψυχοπαθολογία του φόβου, τῆς πείνας και του ἄγχους (1947)**

Ἐργο καίριο και πρωτοποριακό, Ἡ ψυχοπαθολογία τῆς πείνας, του φόβου και του ἄγχους, ἐκφράζει μία σημαντική στιγμή στήν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης, ἀλλά και στήν ἱστορία τῶν ἐλληνικῶν ἰδεολογικῶν ἀναζητήσεων. Καί μέ τόν δικό του, μυστικό, τρόπο ἀποδίδει τίς πραγματικότητες μιᾶς σύντομης ἐποχῆς εὐτυχισμένης δημιουργικότητας, πού κυοφορήθηκε μέσα στίς δοκιμασίες του πολέμου και τῆς Κατοχῆς, μέ φυσικό πλαίσιο τόν ἐλπιδοφόρο ἀντιλογο τῆς Ἀντίστασης, πρῶτα, και, στή συνέχεια, τούς γόνιμους προβληματισμούς γιά

τήν ἐλληνική, μεταπολεμική ἀνασυχρότηση.

Ὁ «πύρινος κύκλος τῆς δοκιμασίας», ὅπως χαρακτηρίζουν οἱ συγγραφεῖς τῆς *Ψυχοπαθολογίας* τήν περίοδο πού μελετοῦν, στάθηκε, πράγματι, ή ἀφετηρία γιά νά ἀντιμετωπιστοῦν, μέ ρεαλισμό και πολλές ὠραίες ἀυταπάτες, τά προβλήματα του μεταπολεμικοῦ κόσμου. Τό φαινόμενο δέν εἶναι μόνο ἐλληνικό: παρατηρήθηκε σέ ὅλες τίς χῶρες του κόσμου πού γνώρισαν τόν πόλεμο, και μέ ιδιαίτερη ἔμφαση σέ ἐκεῖνες πού εἴχαν τήν πρόσθετη ἐμπειρία τῆς Κατοχῆς — μέ ὅ,τι αὐτή συνεπέφερε σέ τυφλή βία, σέ ἠθελμημένη και προγραμματισμένη ἐξόντωση πληθυσμῶν, σέ ἐκλεπτυσμένες και βάρβαρες μορφές φυσικῆς ἐξαφάνισης και ή-

θικοῦ ἐκμηδενισμοῦ.

Ὅπως συνέβη και μετά τόν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οἱ «φριχτές ἐμπειρίες» ἔμοιαζε νά διαμορφώνουν μία συλλογική βούληση γιά τήν οἰκοδόμηση ενός νέου κόσμου, χωρίς πολέμους, βέβαια, ἀλλά και ποιητικά διάφορου, κοινωνικά πῖο δίκαιου. Ἡ ἐπιστήμη και οἱ ἐπιστήμονες —μαζί μέ τούς ὀραματιστές— θεωρήθηκαν οἱ πῖο ἀρμόδιοι νά προσφέρουν στήν ἀνθρωπότητα και στίς ἐπιμέρους πατρίδες τους προγράμματα και λύσεις. Καί οἱ πῖο ἀρμόδιοι νά ἀναλάβουν τό ἔργο τῆς ἀναγκαίας καταγραφῆς/ἀπογραφῆς τῶν καταστροφῶν και τῆς ὑπέρβασής τους.

Τό φαινόμενο εἶναι, εἶπαμε, παγκόσμιο. Εἶναι και ἐλληνικό. Ἦδη στά τελευταῖα δύο χρόνια τῆς Κατοχῆς και σέ συνθήκες πού δέν προσφέρονταν γιά τέτοιου εἶδους ἐγχειρήματα, παρατηρεῖται, στό πλαίσιο τῆς ἔαμικῆς, κυρίως, ἀντίστασης, μία ἐπιστημονική (και γενικότερα πνευματική) κινητικότητα πού, φαινομενικά, δέν βρισκόταν σέ ἀντιστοιχία μέ τούς ἐπικρατοῦντες ὄρους ζωῆς. Ἀλλά ή ἐπιστημονική μελέτη τῶν προβλημάτων του τόπου εἶχε θεωρηθεῖ ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς ἀντιστασιακῆς ἐνέργειας, στό μέτρο, ἰδίως, πού ή Ἀντίσταση νοεῖται ὄχι μόνο ὡς ἀγῶνας ἐναντίον του κατακτητῆ ἀλλά και ὡς προπαρασκευή γιά τή συγχρότηση τῆς μεταπολεμικῆς κοινωνίας.

Ἀμέσως μετά τήν Ἀπελευθέρωση —και τά Δεκεμβριανὰ πού ἦρθαν, ἔγκαιρα, νά τήν ὑπονομεύσουν— τά σχετικά φαινόμενα πληθαίνουν. Θυμίζω, ἐνδεικτικά, τίς σημαντικές δραστηριότητες και τά δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας «Ἐπιστήμη - Ἀνοικοδόμηση» (ΕΠΙΑΝ) και του περιοδικου τῆς Ἀνταῖος, πού συσπείρωσαν τούς προοδευτικούς, κομμουνιστές και ἐαμογενεῖς κυρίως, ἐπιστήμονες και, σέ ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο, τή συστηματική προσπάθεια και τά καλά ἀποτελέσματα τῶν ἐπιστημονικῶν ὀμάδων πού πλακίσωσαν τίς προσπάθειες του τότε ὑπουργείου Ἀνοικοδομήσεως. Τά παραδείγματα θά μπορούσαν, φυσικά, νά πολλαπλασιαστοῦν: ή κατα-

και γράμματα γ νωρίζω • και γράμματα γ

γραφή των καταστροφών που είχε προκαλέσει ο πόλεμος και η Κατοχή συνδυάζονται με το γενικότερο αίτημα για μία εθνική απογραφή, που θα στήριζε το σχεδιασμό και την ανασύνταξη της νέας ελληνικής κοινωνίας.

Μέσα σ' αυτό το πνευματικό και κοινωνικό κλίμα, καρπός του και σηματοδότης του, ένας από τους σηματοδότες του, εμφανίστηκε το βιβλίο των τεσσάρων «νευρολόγων - ψυχιάτρων»: Φ. Σκούρα - Α. Χατζηδημού - Α. Καλούτση - Γ. Παπαδημητρίου, *Η ψυχοπαθολογία της πείνας, του φόβου και του άγχους*, Αθήνα 1947 (4ο, 346 σελίδες). Οι συγγραφείς προέρχονταν, όλοι, από τον κόσμο της Αντίστασης· είχαν, όλοι, προσωπική εμπειρία των καταστάσεων που θέλησαν να καταγράψουν και να αποκρυπτογραφήσουν με το έργο τους.

Ο κίνδυνος ήταν μεγάλος να ξετραπεί ή να υπονομευθεί το έγχειρημά τους από την πίεση της περιρρέουσας ατμόσφαιρας. Οι μνήμες και τα μαρτύρια ήταν πολύ πρόσφατα, η συγνησιακή και η ιδεολογική φόρτιση πολύ μεγάλη: η ροπή προς τα μαρτυρολόγια και τους βίους ήρώων ήταν εμφανής. Και επιπλέον ήταν οξυτάτη η πολιτική διάσταση ή όποια, μέσα από άμοιβαίες παραδοχές και άπορριψεις, εμφανιζόταν ικανή, προκειμένου να τις αξιοποιήσει, να στρεβλώσει ή να έρμηνεύσει μεροληπτικά τις ιστορικές πραγματικότητες.

Οι συγγραφείς της *Ψυχοπαθολογίας* γνώριζαν και πόρρεσαν να αποφύγουν, σε πολύ μεγάλο βαθμό, αυτούς τους κινδύνους. Αρκέστηκαν στα όπλα, όσα διέθετε η επιστήμη τους — μία επιστήμη ακόμη υπό διαμόρφωση και πολλαπλά αμφισβητημένη. Και πολέμησαν μόνο με αυτά. Ίσως και γιατί είχαν τη βεβαιότητα ότι η τεκμηριωμένη γνώση μπορεί να αντιπροσωπεύει την ασφαλέστερη οδό και για όλα τα άλλα. Οι ίδιοι θα γράφουν, στον πρόλογο του βιβλίου τους, ότι «η επιστημονική γνώση, ανώτερο γνωσιολογικό σκαλοπάτι, είναι ένα βήμα προς τα μπρός, προς την προοδευτική ανθρωπινή πορεία, τον εξανθρωπισμό».

Αυτή την «πορεία» και ήθελαν και γνώριζαν πώς να την υπηρέτησουν.

Και έδω υπήρχαν, πάντως, πειρασμοί έκτροπης. Ο επιστημονισμός, που κυριαρχούσε και στην εποχή της συγγραφής της *Ψυχοπαθολογίας*, οδηγούσε, συχνά, σε μία μηχανιστική αίτιοκρατία που ακρωτηρίαζε τις πραγματικότητες και υπεραπλούστευε τους σύνθετους μηχανισμούς τους οποίους υποτίθεται ότι ήθελε να αποκρυπτογραφήσει. Και, παράλληλα, οι ιδεολογικές χρήσεις της επιστήμης οδηγούσαν, ιδιαίτερα εκείνη την εποχή, που σηματοδοτείται και από την αντιπαράθεση «προλεταριακής»/«αστικής» επιστήμης, σε μία εμπρόθετη οικειοποίηση και εκμετάλλευση του κύρους που διέθετε ο επιστημονικός λόγος για την εξυπηρέτηση σκοπών άλλωτρών. Αυτό του είδους τις έκτροπές ο αναγνώστης δεν θα τις συναντήσει στις σελίδες της *Ψυχοπαθολογίας της πείνας, του φόβου και του άγχους*. Σήμερα, και έκ των υστέρων, τα πράγματα αυτά μπορεί να φαίνονται αυτονόητα — χωρίς πάντα και να είναι. Για την εποχή τους, και προκειμένου ιδιαίτερα για έργα συνθετικά και φιλόδοξα, που στηρίζονταν, μάλιστα, στην ύλη μιας ιστορίας σύγχρονης με τους μελετητές της, χρειαζόταν τόλμη και ήθος. Και επιστημονική επάρκεια.

Οι συγγραφείς της *Ψυχοπαθολογίας* εμφανίστηκαν έτοιμοι και ώριμοι γι' αυτό το έργο. Ήταν και οι πρώτοι που έπιχειρήσαν τη συγγραφή μιας συνθετικής επιστημονικής πραγματείας στον τομέα της ειδικότητάς τους. Οι ίδιοι σημειώνουν, με «λύπη», ότι στην Ελλάδα «δεν έχουμε γύρω από τα ψυχολογικά κυρίως ζητήματα συστηματικές έρευνες» (*Ψυχοπαθολογία*, σ. 7). "Όχι πώς η ελληνική βιβλιογραφία ήταν φτωχή σε δημοσιεύματα ψυχιατρικής και ψυχανάλυσης. Άλλά βρισκόμαστε, ακόμη, στον άστερισμό και στην εποχή της γόνιμης μετακένωσης: μεταφράσεις, παρουσίαση της θεωρίας και των θεωριών, έργα ύψηλης εκλαίκευσης, ενημερωτικές δημοσιεύσεις.¹ Παράλληλα υπάρχει, όπως συμβαίνει συχνά σ' αυτές τις περιπτώσεις, μία παραφιλολογία που έρχεται να ι-

κανοποιήσει διάχυτες περιέργειες ενός κοινού που θέλει να πληροφορηθεί ή να φαίνεται πληροφορημένο για τις πνευματικές μόδες της εποχής του.² Οι πρωτότυπες έργασίες, όταν δεν είναι τυπικά χρησιμοθηρικές, εμφανίζονται με περιορισμένο αντικείμενο και έμβέλεια.

Άπό την άποψη αυτή, η *Ψυχοπαθολογία της πείνας, του φόβου και του άγχους* μοιάζει να εγκαινιάζει μία νέα περίοδο στις σχετικές σπουδές. Μία διπλή πρόσβαση, εμπειρική και θεωρητική, αυτή που δίνει στο επιστημονικό έργο, μέσα από την πολλαπλότητα των προσεγγίσεων και τον αυστηρό σεβασμό του πραγματολογικού ύλικού, την επιθυμητή ή, τουλάχιστον, τη δυνατή πληρότητα, είναι αισθητή σε όλα τα τμήματα του βιβλίου, στα μέρη και στο σύνολο. Υπάρχει, στην άφετηρία, η προσπάθεια να συγκεντρωθεί (μέ έρωτηματολόγιο και προσφυγή σε άλλες διαθέσιμες πηγές) ένα έπαρκές εμπειρικό υλικό — προϋπόθεση απαραίτητη για την καταγραφή των φαινομένων και την ταξινομήσή τους. Και μόνο αυτή η πλευρά του έγχειρήματος θα άρκούσε για να υπάρξει ένα ικανοποιητικό αποτέλεσμα, από το όποιο θα έλειπε, πάντως, η ουσία.

Οι συγγραφείς της *Ψυχοπαθολογίας* έδειξαν ότι απέβλεπαν στην ουσία: η αυστηρή έπεξεργασία του εμπειρικού ύλικού διασταυρώνεται (και πλαισιώνεται) με μία συνεχή θεωρητική αναζήτηση με διπλή στόχευση: και να αποκτήσουν τα επιμέρους φαινόμενα το νόημά τους, αλλά και να έπαληθευθεί, ή να τροποποιηθεί, η γενική θεωρία. Για τον λόγο αυτό,

1. Βλ. σχετικά το χρήσιμο «Σχεδιασμα βιβλιογραφίας» του Δημήτρη Ν. Πλουμπίδη και του Θανάση Τζαβάρα, στον τόμο *Ψυχανάλυση και Ελλάδα*, Αθήνα, Έταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1984, σ. 377-388.

2. Έγκαιρα είχε έπισημανθεί, στα μέσα της δεκαετίας του 1930, ο βάνουσσος τρόπος με τον όποιο είχαν μεταφραστεί και ακρωτηριαστεί, σε εκλαίκευτικές σειρές της εποχής, και σημαντικά έργα ψυχιατρικής και ψυχανάλυσης.

ντίσταση στον άφανισμό».

Προϊδεασμένοι και οι τέσσερις από τα πορίσματα και την έρμηνευτική της ψυχανάλυσης και γνωρίζοντας καλά τις μελέτες που είχαν γίνει προπολεμικά για τις ψυχικές διαταραχές που δημιουργήσε μαζί με τον Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στα σφαγεία του Βερντέν κι άλλου — *maladie des tranchées* (ασθένεια των χαρακωμάτων) — συγκέντρωσαν ένα τεράστιο υλικό από αφηγήσεις θυμάτων, χρονικά της Κατοχής, επίσημες εκθέσεις καταστροφών, αναμνήσεις, από λογοτεχνικά έργα. Βασίστηκαν όμως κυρίως σε ψυχοπαθολογικά περιστατικά που συνέλεξαν με βάση ένα ερωτηματολόγιο (1657 γραπτές απαντήσεις) και στην προφορική έρευνα. Η άνετη κίνησή τους στην ψυχαναλυτική θεωρία και την ψυχιατρική έρευνα του καιρού τους τους επέτρεψε να ξεφύγουν από το στενό περιστατιολογικό πλαίσιο και να εντάξουν τα περιστατικά σε γενικότερα έρμηνευτικά σχήματα που μάς επιτρέπουν να δούμε τις ψυχικές δομές του πληθυσμού, τις αλλοιώσεις, με δύο λόγια την περίπλοκη διαλεκτική συνθηκών και ψυχισμού των ανθρώπων.

Οι ειδικοί για τα προβλήματα της ψυχικής υγείας και ασθένειας φαντάζομαι θα εκτιμήσουν όπως ταιριάζει την επιστημονικότητα των απόψεων, της έρευνας και της ανάλυσης που ξεδιπλώνεται μέσα στην *Ψυχοπαθολογία*. Όπως κιόλας παρατηρεί ο ψυχίατρος Θανάσης Τζαβάρας στο εισαγωγικό σημείωμα της επανέκδοσης, τό έργο αυτό «*αποτελεί τό πρώτο αυτόνομο και πρωτότυπο έργο της ελληνικής ψυχιατρικής βιβλιογραφίας*», που παρέμεινε ωστόσο άγνωστο όχι μόνο στο ευρύτερο κοινό αλλά και στους ειδικούς, μιά και έξαντλήθηκε ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50 και εν γένει αποσιωπήθηκε. Έκεινο που θα ήθελα εδώ να τονίσω με έμφαση είναι ότι τό έργο αυτό μάς προφυλάσσει από τους τόσο συνηθισμένους και παγιωμένους πιά έξωραϊσμούς. Φανταζόμαστε τον άνθρωπο της Κατοχής όπως τον περιγράφουν οι ήρωικές φωτογραφίες, τά τραγούδια, ή ρητορεία των πολιτικών «*αναλύσεων*», έχουμε συνέχεια μπροστά

μας ανθρώπους που μαसούν σίδερα, άφθαρτους, καρτερικούς, άνθεκτικούς, άγόγγυστους, ιδαλγούς, γεμάτους αυταπάρνηση κι άλτρουισμό, έτοιμους να θυσιασθούν για την πατρίδα. Βάζουμε έτσι ανθρώπους-φαντάσματα στη θέση των πραγματικών ανθρώπων, που δίπλα τους παραμόνευε συνέχεια όχι μόνο ο θάνατος κι η πείνα αλλά και ή ψυχική άποσύνθεση. Τρελαίνονταν δηλαδή οι άνθρωποι, γίνονταν βαριά νευρωτικοί, οδηγούνταν στην άπάθεια ή σε άκραίες άντικοινωνικές συμπεριφορές, σε καταστάσεις έκρηξης των πρωτόγονων ένστίκτων άνήκουστες για τό είδος του πολιτισμού στο όποιο έφτασε ή άνθρωπότητα ύστερα από χιλιάδες χρόνια συγκρούσεις για τον έξανθρωπισμό της.

«*Τά μίση και οι άντιθέσεις, γράφουν οι τέσσερις συγγραφείς —σελ. 359— «μέ τις συνηθισμένες τους συνέπειες, κι άνάμεσα σ' αυτούς που έσφιγγε ή μέγγενη της ανάγκης, ή περιφρόνηση των χωρικών για τους άστούς, που έλεγαν γι' αυτούς κυνικά "Νά φοφήσουν, ή σειρά μας τώρα", τό πνεύμα του μαυραγοριτισμού που κατέπνιγε κάθε άλληλεγγύη άνάμεσα σε ανθρώπους, δίνουν μιά άμυδρή μόνο εικόνα της βαθύτερης ψυχικής διαταραχής μέ τις κυριότερες ίατροδικαστικές της συνέπειες, που ή πείνα είχε προκαλέσει στις πλατιές λαϊκές και άγροτικές μάζες. Και είναι βέβαιο ότι ή άποχαλίωση αυτή του πρωτόγονου*

έγωισμού θα οδηγούσε σε πλήρη άποσύνθεση και σε άφάνταστο έκχυδαϊσμό, όπως είχε κιόλας αρχίσει να γίνεται προς όφελος του κατακτητή, άν ή προσπάθεια έπιβίωσης που τόνωσε τά νεύρα της άντίστασης δέν έρχόταν έγκαιρα να βάλει τέρμα στο άλληλοφάγωμα αυτό, να οδηγήσει τον λαό προς τον πραγματικό δρόμο της λύτρωσης, που ήταν άγώνας για τή ζωή και άγώνας για την άνεξαρτησία». Η *ψυχοπαθολογία της πείνας, του φόβου και του άγχους* είναι βέβαια ένα βιβλίο γραμμένο από ειδικούς αλλά δέν άπευθύνεται μόνο στους ειδικούς. Αν στους πρώτους παρέχει σημαντικά στοιχεία για τή μελέτη των ψυχοπαθολογικών φαινομένων, στους δεύτερους, σε μάς όλους δηλαδή, δίνει τή δυνατότητα να γνωρίσουμε καλύτερα τον πατέρα μας, τή μάνα μας, τή γιαγιά μας και τον παππού μας. Θα ήταν ένα καλό όπλο αυτή ή γνώση. Γι' αυτό ίσως τό βιβλίο αυτό παραπετάχτηκε στα άζήτητα της έπίσημης έπιστήμης και στα άζήτητα της κοινής γνώμης. Γιατί ή κοινή γνώμη πρέπει να είναι πραγματικά κοινή, κενή και κοινότοπη: να μήν λείι τίποτε, να λείι ό,τι της λένε. Ποι να περάσουν οι άπόψεις για την Κατοχή τεσσάρων προοδευτικών γιατρών, άριστερών, μέσα στη λαίλαπα της έθνικοφροσύνης.

Άγγελος Έλεφάντης

‘Η σοσιαλιστική σκέψη στην ‘Ελλάδα

‘Από τό 1875 ως τό 1974

Εισαγωγή, επιλογή κειμένων, υπόμνηματισμός: Παναγιώτης Νοῦτσος, εκδόσεις «Γνώση» 1990.

Τόμος Α': Οί σοσιαλιστές διανοούμενοι και ή πολιτική λειτουργία τής πρώιμης κοινωνικής κριτικής. Θά ακολουθήσουν τρεις τόμοι ακόμη: Β'. 'Ιδέες και κινήσεις για τήν οικονομική και τήν πολιτική οργάνωση τής εργατικής τάξης (1907-1925). Γ'. 'Η έδραϊωση του «μαρξισμού-λενινισμού» και οί αποκλίνοσες ή οί έτερογενείς επεξεργασίες (1926-1955). Δ'. Τά ρήγματα τής τριτοδιεθνοστικής «ορθοδοξίας» και οί νεωτερικές συλλήψεις τής σοσιαλιστικής θεωρίας (1956-1974).

“Οποιοσ έστω φυλλομέτρησε τόν πρώτο τόμο πού ήδη είδε τό φώς καταλαβαίνει άμέσως ότι πρόκειται για έργο ύποδομής, άφου φιλοδόξησε νά δώσει τό πανόραμα τής σοσιαλιστικής σκέψης στην ‘Ελλάδα, από τότε πού πρωτοεμφανίστηκε ως τίς μέρες μας. ‘Εδώ λίγα λόγια για τόν πρώτο τόμο.

Συνήθως λέμε ή άκούμε νά λέγεται και νά γράφεται ότι στην ‘Ελλάδα τίποτε δέν έγινε, τίποτε δέν γίνεται. Λές κι εκείνοι πού έζησαν πριν από μās άπλως πέρασαν τή ζωή τους χωρίς ν’ αφήσουν ίχνη, ώσπου ήρθαμε έμεις νά έλεεινολογοϋμε για τή γύμνια τών προκατόχων μας. Τό ότι υπήρξε για παράδειγμα σοσιαλιστική σκέψη στην ‘Ελλάδα και μάλιστα πολύ πρώιμα, τόσο πρώιμα όσο και στην Εϋρώπη, είναι μιά διαβεβαίωση πού θά έκανε πολλούς νά χαμογελάσουν ειρωνικά. ‘Αλλά όποιος πιάσει στά χέρια του τόν Α' τόμο τής Σοσιαλιστικής σκέψης στην ‘Ελλάδα 1874-1904 πού άνθολόγησε —μέσα από ένα τεράστιο ύλικό δημοσιευμάτων τής έποχής—, έπιμελήθηκε και σχολίασε ό καθηγητής Παναγιώτης Νοῦτσος, δέν θά άποφύγει ένα μελαγχολικό συναίσθημα για τήν άγνοια και τήν περιφρόνηση πού δείχνουμε άπέναντι σε

όσα προσπάθησαν εκείνοι πού έζησαν πριν από μās.

Γιατί ήδη τό 1833 ό «σαινσιμονιστής» Φραγκίσκος Πυλαρινός —φίλος του Κοραή, ό πρώτος πού έφτιαξε τόν όρο «κοινωνισμός», άποδίδοντας μ’ αυτόν τόν γαλλικό όρο socialisme, άρθρογράφος στην έφημερίδα ‘Ηλιος του Ναυπλίου, καθηγητής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο τής ‘Αθήνας μετά τό 1843, άνθρωπος τών γραμμάτων αλλά και μέ πλούσια πολιτική δράση— από εκείνη τήν μακρινή έποχή μπορεί νά ύποδειξει ότι υπήρχαν άνθρωποι στον τόπο μας πού έλεγαν κάτι, πού σήμερα μάλλον ξεχάστηκε χωρίς νά έχει ξεπερασθεί:

«ό μέλλον νόμος άλλην πολιτική αυθεντίαν δέν θέλει δέχεσθαι παρά τήν έκφρασιν τής θελήσεως τών εργατών τής κοινωνίας· διότι μόνον οὔτοι γνωρίζουν νά εκτιμήσωσι τήν αξίαν τής εργασίας· μόνο αυτοί προάγουν διά του καθημερινού ιδρώτος των τόν τής κοινωνίας πλούτον, αυτοί μόνοι υπερασπίζονται εις τάς έφορμάς τών έξωτερικών έχθρών τό έδαφος τής πατρίδος και χύνουν τό αίμα των υπέρ τής ελευθερίας και αυτοί μόνοι βα-

στούν και πληρώνουν τά έξοδα τής Κυβερνήσεως· αυτοί τρέφουν τούς πάντας, αυτοί είναι τό πάν, και αυτοί τά πάντα κάμνουν, και διά τουτο αυτοί είναι οί άληθείς και δίκαιοι ποιηταί του κοινωνικού νόμου· αυτοί είναι ό Κυρίαρχος τής Κοινωνίας...».

Οί ‘Ελληνες σοσιαλιστές του 19ου αιώνα έμπνέονται κυρίως από τόν γαλλικό σοσιαλισμό (Σαιν Σιμόν, Φουριέ, Προυτόν, Μπλανκί). ‘Αλλά παρά τό γεγονός ότι έχουν μιά άποσπασματική παρουσία τόσο στην πολιτική ζωή όσο και στις ιδεολογικές συγκρούσεις και ζυμώσεις τής έποχής τους, παρά τό γεγονός επίσης ότι από τίς πολλές οργανωτικές άπόπειρες καμία δέν ευτύχησε νά καταλήξει στην ίδρυση βιώσιμης πολιτικής οργάνωσης, ώστόσο δέν ήταν περιθωριακά, γραφικά άτομα. Συγκρούσθηκαν μέ τά κύρια προβλήματα του καιρού τους: τήν οικονομική ανάπτυξη, τήν εθνική ολοκλήρωση και τούς πολιτικούς θεσμούς του άρτισύστατου ελληνικού κράτους. “Αν και μέ έτερόκλητο κι άσυνεχτή τρόπο, μέσα στον χρόνο προσπάθησαν νά ύποδειξουν μιά διαφορετική προοπτική για τόν ελληνισμό. Γιατί σίγουρα οί άπαντήσεις τους τόσο για τά εθνικά θέματα όσο και για τά κοινωνικά ξεχωρίζαν σε σχέση μ’ εκείνες πού δόθηκαν από τίς κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις, συντελώντας έτσι στη διαμόρφωση ιδεολογικών ρευμάτων και μιās κοινωνικής συνείδησης πού άπομακρύνονταν και από τήν πατροπαράδοτη τάξη τής παραδοσιακής άκινήσιας και από τήν τάξη πού επέβαλλαν οί άναπτυσσόμενες αστικές δυνάμεις.

‘Η σοσιαλιστική σκέψη στην ‘Ελλάδα ήταν προϊόν τής δράσης και τής πνευματικής δημιουργίας ομάδων διανοουμένων, μερικές φορές και μοναχικών ατόμων. Κύριο όπλο τους ή κοινωνική κριτική, συχνά μέ οὔτοπιστικούς δραματισμούς, καθώς οί περισσότεροι τους είχαں κυρίως διαποτισθεί από τίς μεγάλες οὔτοπίες του 19ου αιώνα. “Εχουν άλλωστε εϋνάγνωστη τή σφραγίδα τής καταγωγής τους. Τό κύριο όμως πρόβλημα βρίσκειται άλλου: Πόσο αυτές οί έτερόδο-

ξες για την εποχή τους ιδέες έγκλιμα-
τίστηκαν, σε ποιά έκταση και ποιό
βάθος γονιμοποίησαν τον κοινωνικό
τους περίγυρο, πόσο ο σοσιαλιστικός
λόγος συνάντησε τους «φυσικούς» του
άποδέκτες. Υπάρχει η γενική εντύ-
πωση ότι όλος ο 19ος αιώνας δεν ή-
ταν παρά η «νηπιακή» ηλικία του σο-
σιαλισμού στον τόπο μας, ένα, σχε-
δόν άμελητέο, περιθώριο, αντίληψη
πού τροφοδοτείται κυρίως από τό γε-
γονός ότι σε αντίθεση με άλλες εύρω-
παικές χώρες, ακόμη και βαλκανι-
κές, δεν έχουμε δημιουργία σοβαρού
σοσιαλιστικού κόμματος. Ωστόσο μία
προσεκτικότερη ανάγνωση των πολι-
τικών και ιδεολογικών δρωμένων του
τελευταίου τέταρτου του 19ου αιώνα
και των άρχων του 20ου θά οδηγού-
σε σε ένα διαφορετικό συμπέρασμα.
"Αλλωστε τίς ελληνικές ιδιαιτερότη-
τες, ως προς τίς πολιτικές μορφές προς
τίς οποίες οδηγούσε η σοσιαλιστική
σκέψη, θά πρέπει κανείς να τίς παρα-
βάλλει με τίς ιδιαιτερότητες της συνο-
λικής ανάπτυξης της ελληνικής κοι-
νωνίας, πού υπερακαθόριστ'ήκε από την
κυριαρχία του έθνικου προβλήματος
και τή διασπορά της ελληνικής άστι-
κής τάξης και των ελληνόκτητων κε-
φαλαίων σε όλο τον χώρο των Βαλκα-
νίων, Μ. Ανατολής, Ν. Ρωσίας άλ-
λά και στη Δύση.

Τό πολύτιμο 'Ανθολόγιο πού μάς
προσφέρει τώρα ο Π. Νουτσος είναι
πολύ ευγλωττο άπ' αυτή την άποψη:
Εκινώντας από τά «προανακρούσμα-
τα» των πρώτων μετεπαναστατικών
χρόνων (Φρ. Πυλαρινός, Παναγιώ-
της Σοφιανόπουλος, Δ. Παπαθανα-
σίου), περνώντας από τους επίγονους
του έπτανησιακού ριζοσπαστισμού,
τή σοσιαλιστική και ριζοσπαστική κί-
νηση της Δυτικής Πελοποννήσου, τίς
διαδοχικές κινήσεις και σοσιαλιστι-
κά σχήματα της 'Αθήνας, έρχόμενος
στους Έλληνες σοσιαλιστές ή σοσια-
λίζοντες της διασποράς, στους όμι-
λους ή κύκλους των έπαρχιακών πό-
λεων, ή πληθώρα των έφημερίδων,
έντύπων, φυλλαδίων και τοπικών όρ-
γανώσεων, άλλοτε βραχύβιων κι άλ-
λοτε μεγάλης σχετικά διάρκειας, πεί-
θουν ότι οι σοσιαλιστικές ιδέες άν δεν
ήγεμόνευαν ανάμεσα στα λαϊκά στρώ-
ματα, ώστόσο είχαν αξιόλογη άπή-
χηση. "Αν ο Μαρίνος 'Αντύπας απέ-
τυχε για λίγες ψήφους να έλεγεί βου-
λευτής στην Κεφαλονιά τό 1906, ή
δολοφονία του τον έπόμενο χρόνο στον
θεσσαλικό κάμπο, όπως και πληθώ-
ρα διώξεων κατά των πρώτων σοσια-
λιστών και έναντιόν της σοσιαλιστι-
κής σκέψης δείχνουν ότι οι κρατούντες
και κατέχοντες όρθά έντόπισαν τον
αντίπαλο. Οί πληθωρικές προσωπι-

κότητες του Ρόκου Χοιδά, του Παύ-
λου 'Αργυριάδη, του Λυκούργου Καλ-
λέργη, του Πλάτωνος Δρακούλη και
δεκάδων άλλων λιγότερο γνωστών,
όπως και οι δεκάδες όργανώσεις είτε
εϋθέως σοσιαλιστικές είτε σοσιαλίζου-
σες δεν είναι φαινόμενα περιθωρίου.
"Άλλο πράγμα άν ή ιστοριογραφία
άκόμη δεν έχει έρευνήσει τή συνεισφο-
ρά τους και τήν πραγματική έπιρροή
τους. Αυτό όμως δεν ισχύει μόνο για
τους σοσιαλιστές του 19ου αιώνα: γε-
νικά, αυτός ο πολυτάραχος αιώνας
μάς είναι άγνωστος. Τόν άφησαν στη
σκιά τά δράματα και οι μεγάλες έξάρ-
σεις του 20ου.

'Απ' αυτή την άποψη ή *Σοσιαλι-
στική σκέψη στη 'Ελλάδα* δεν είναι
μόνο ένα πολύτιμο εύρητήριο δυσέυ-
ρετων κειμένων, διάσπαρτων σε δυ-
σεύρετες έφημερίδες και περιοδικά της
εποχής. Είναι ταυτόχρονα μία ισχυ-
ρή ένδειξη μιās πολύ πιό περίπλοκης
ιστορίας πού αξίζει τον κόπο να άνι-
χνεύσουμε. Δεν θά κερδίσουν μόνο οι
ακαδημαϊκές έρευνες, αλλά και ή ι-
στορική μας αύτογνωσία.

"Αγγελος 'Ελεφάντης

**Νίκος Γουλανδρής, Βιβλιογρα-
φικό μελέτημα (1930-1989) Δη-
μήτρη Χατζή, Γνώση, 'Αθήνα
1991.**

'Ογκώδης τόμος (σχεδόν 1000 σελί-
δες), καρπός μακρόχρονης έργασίας,
φιλοδοξεί να βιβλιογραφήσει όλα τά
τεκμήρια της πενήντάχρονης παρου-
σίας και δημιουργίας του Δημήτρη
Χατζή: καταγράφεται χρονολογικά
ή έργογραφία του πεζογράφου με τίς
διαδοχικές επανεκδόσεις: ακολουθεί
στό δεύτερο μέρος ή συνολική βι-
βλιογραφία Δ. Χατζή, χρονολογικά
πάντα, όπου καταχωρούνται και κεί-
μενα του συγγραφέα άνέκδοτα ή
σπάνια: τέλος, καταγράφονται οι τί-
τλοι των κριτικών και των μελετών
πού έγιναν μέχρι τό 1989 πάνω στό
έργο του Χατζή. Κάτι παραπάνω, ά-

σφαλώς, από τυπική βιβλιογραφία,
τό «μελέτημα» του Ν. Γουλανδρή
παρέχει ένδιαφέρον ύλικό πού έ-
μπλουτίζει όχι μόνο τήν προσωπικό-
τητα του πεζογράφου αλλά και τήν ι-
στορική συγχυρία, σκληρή συχνά και
καθοριστική, μέσα στην οποία έδρα-
σε ο Χατζής ως αγωνιστής, συγγρα-
φέας και μελετητής της λογοτεχνίας.
Γιά τήν πληρότητα του έργου —πού
άλλωστε από τή φύση του ποτέ δεν
μπορεί να έπιτευχθεί μειμιάς— δεν
είμαστε άρμόδιοι να άποφανθοϋμε.
'Εκείνο πού σίγουρα λείπει είναι ένας
κατατοπιστικός πρόλογος για τους
αναγνώστες.

**Γιώργος Σεφέρης, Μέρες Ζ'
1 'Οκτώβρη 1956-27 Δεκέμ-
βρη 1960, φιλολογική έπιμέ-
λεια Θεανώ Ν. Μιχαηλίδου, "Ι-**

καρος, 'Αθήνα 1990.

Κρίσεις πολλές, θετικές και άρνητι-
κές, έχουν γραφτεί ήδη για τά ήμε-
ρολόγια του Σεφέρη, πράγμα φυσικό
όταν έχουμε να κάνουμε με μία τόσο
βαρύνουσα προσωπικότητα, και ή έκ-
δοτική δραστηριότητα των *Μερών*
κρατάει τώρα και δεκαέξι χρόνια. 'Η
προσπάθεια να δημοσιεύονται τουτα
τά ήμερολόγια με τήν πιό προσεγγέ-
νη φιλολογική μέθοδο και σ' αυτόν
τόν τόμο, με τήν έπιλογή ως έπιμε-
λήτριας της Θεανώς Μιχαηλίδου, ά-
πέδωσε μιάν έργασία έξονυχιστική
και ολοκληρωμένη στις σημειώσεις
πού συνοδεύουν τό κείμενο καθώς κι
ένα προλογικό σημείωμα κατατοπι-
στικό αλλά και ζεστό.

'Αρχαιότητες δανεικές κι ἀγύριστες

Οι 'Ολυμπιακοί 'Αγῶνες τοῦ '96 —εὐτυχῶς— δέν θά γίνουσι στήν 'Αθήνα, ἀνελιμμένες ὑποχρεώσεις ὁμῶς τῆς κυβέρνησης ἐξαιτίας τῆς ἐκστρατείας γιά τήν ἀνάληψή τους ἐξακολουθοῦν νά ἰσχύουσι.

Μιά ἀπ' αὐτές τίς ὑποχρεώσεις, λοιπόν, εἶναι ἡ προσφορά ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἔργων τέχνης —μεταξύ αὐτῶν καί ἔργα ἀφιερωμένα στά ἱερά τῆς 'Ολυμπίας, τῆς Κορίνθου, τῆς 'Ισθμίας καί τῆς Νεμέας— γιά τό Μουσεῖο 'Ολυμπιακῶν 'Αγῶνων τῆς Λωζάνης.

'Η προσφορά αὐτή παρουσιάζεται ὡς «δανεισμός», μέ μιὰ διαφορά: τό ἑλληνικό κράτος διατηρεῖ τήν κυριότητά τους, τά ἔργα ὁμῶς θά στεγαστοῦν μόνιμα στό νέο μουσεῖο καί δέν θά ἐπιστρέψουσι, ὅπως γίνεται σέ τέτοιες περιπτώσεις, μετά κάποιον διάστημα στούς χώρους πού τώρα ἐκτίθενται.

Τό γεγονός αὐτό κατήγγειλαν προσφάτως ἑκατόν δύο καθηγητές ἀρχαιολογίας, διευθυντές μουσειῶν, ἔφοροι ἀρχαιοτήτων καί στελέχη τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Υπηρεσίας μέ ἐπιστολή τους στόν ὑπουργό Πολιτισμοῦ καί στόν Τύπο. 'Η ἐπιστολή, μεταξύ ἄλλων, ἀναφέρει: «Κανένα κράτος καί καμία ἐθνότητα ὡς τώρα δέν διανοήθηκε νά ἐγκαταστήσει ἔργα τῆς καλλιτεχνικῆς κληρονομίας τῆς σέ ξένη χώρα, ἀκόμη κι ἂν ἀπ' αὐτή προσδοκοῦσε σημαντικά ἀνταλλάγματα» ἡ ἐνέργεια δέ χαρακτηρίζεται «πρωτοφανῆς καί μοναδική στήν ἱστορία τῶν πολιτισμένων χωρῶν ὅλου τοῦ κόσμου».

Ταυτόχρονα, οἱ ὑπογράφωντες κατέθεσαν τήν πρόταση «τό Μουσεῖο τῆς Λωζάνης νά ἀπεικονίσει τή γένεση καί τήν ἱστορία τοῦ θεσμοῦ μέ πιστά ἀντίγραφα τῶν μεγάλων ἔργων, πού θά διδάσκουσι παραστατικά τό γνήσιο 'Ολυμπιακό Πνεῦμα», γιὰτί «οἱ ἀρχαιότητες δέν εἶναι εἶδος συ-

ναλλαγῆς ἢ προβολῆς αἰτημάτων ἀλλά πολιτιστική κληρονομιά πού ἀνήκει σ' ὅλες τίς γενιές τοῦ τόπου».

Θετική καί ἀξιέπαινη, λέμε ἐμεῖς, ἡ πρωτοβουλία τῶν διαμαρτυρομένων καί λογικότατα τά ἐπιχειρήματά τους. 'Ομῶς, ἡ συμφωνία εἶχε γίνει

πέρυσι, ἐν ὄψει τῶν 'Ολυμπιακῶν. Γιάτί λοιπόν φέτος μόλις ἡ καταγγελία; 'Η μήπως τό «ὄραμα» ὑπαγόρευε ἐθνική ὁμοφυχία, πού δέν ἐπιτρεπόταν νά ἀμαυρωθεῖ ἀπό καταγγελίες τέτοιου εἶδους;

Γ.Κ.

Τά θερινά τά σινεμά

Θερινός κινηματογράφος στά Πετράλωνα. Παράσταση τῶν 11 τοῦ βράδου. Ζέστη, καλοκαίρι, ἄπνοια. Τό ἔργο καλό, ἀπό τά σημαντικά τῆς ἱστορίας τοῦ κινηματογράφου, σκηνοθέτης ὁ νεαρός Μπέργμαν. Σύνολο θεατῶν, ἀνδρῶν, γυναικῶν καί παιδιῶν, 17 (ὀλογράφως δέκα ἑπτὰ). Τήν ἄλλη μέρα στόν ἴδιο κινηματογράφο ἴδια ὥρα. 'Η ζέστη χειρότερη, παίζει τόν «Τζουλιάνο τόν ἀρχιληστή». Θεατές εἴκοσι δύο. Δύο μέρες ἀργότερα. Τό ὄζον δηλητηριάζει, ὁ ἴδιος κινηματογράφος προσφέρει τή ζωή τοῦ Σαρλώ μέ ἐπιλογή ἀπό τά σημαντικότερα ἔργα του. Θεατές 5 (ὀλογράφως πέντε). Στούς ἄλλους θερινούς κινηματογράφους ἡ προσέλευση τοῦ κόσμου ἀνάλογη, ἂν καί σέ ἀρκετές περιπτώσεις κάπως πιό ἀνθηρή. Καμιά φορά φτάνουσι καί στούς ἑκατό θεατές.

Πρὶν δύο χρόνια ἀκόμα οἱ θερινοί κινηματογράφοι εἶχαν κόσμο. 'Εβγαζαν τά ἔξοδά τους. Τοῦ φετινοῦ καλοκαιριοῦ τά μαντάτα εἶναι μαῦρα· τοῦ χρόνου θά ἔχουσι λιγοστεύει, θά κερδίζουν περισσότερο οἱ ἐπιχειρηματίες τους ἂν τοὺς μετατρέψουσι σέ πάρκινγκ. 'Αλλωστε τά πάρκινγκ χρειάζονται τόσο πολὺ. Πάει, λοιπόν, κι αὐτή ἡ ἑλληνική καλοκαιρινή «ἰδιαιτερότητα».

'Η λιτότητα; 'Η κακή ποιότητα τῶν ἔργων; 'Η κακή διανομή; 'Ο μέγας φόρος; 'Η ἀστοργία τοῦ κράτους; 'Ο ἀνταγωνισμός τῆς τηλεόρασης καί τοῦ βίντεο; Τά ντισκάδικα καί οἱ ταβέρνες; Τό ξενύχτι; Κάτι ἀπ' ὅλα αὐτά προσφέρει ὡς αἰτία γιά νά ἔρθει τό ἀποτέλεσμα, ἀλλά ὄχι ἀθροιστικά. 'Η λογική τοῦ καί, καί, τοῦ ἀπ' ἐνός καί ἀπ' ἐτέρου καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἀφήνει ἀπ' ἔξω τό κύριο: ὅτι ἀλλάξαμε, ὅτι ἐπικράτησε μιὰ ἄλλη ἰδεολογία διασκέδασης,

ἄλλες πρακτικές, ἄλλες συμπεριφορές, ἄλλα ἀξιακά συστήματα, καί γι' αὐτήν τήν ἀλλαγὴ οἱ αἰτίες εἶναι γενικότερες ἀπό τίς πρόχειρες αἰτιολογήσεις. Θά πρέπει κανεὶς νά ψάξει τίς αἰτίες ἐκεῖ πού καταστρέφονται οἱ αὐθόρμητες κοινότητες. Γιάτί καί τό «ἐκκλησίασμα» τοῦ θερινοῦ κινηματογράφου μιὰ κοινότητα ἀτυπῆ κι αὐθόρμητη εἶναι. Φαίνεται πῶς δέν ὑπάρχουσι λόγοι νά συντηρηθεῖ, φαίνεται πῶς ἡ γενική ροπή εἶναι πρὸς τό ἀτομοκεντρικό, τό προσωπικό, τό πυρηνικό, χωρίς τήν παρέα τοῦ ἄλλου, χωρίς τόν σαματᾶ τῆς ἀγορᾶς. 'Η μονάδα μέσα στό πλῆθος. 'Ο ἴδιος λόγος πού ἐξαφανίζει τά καφενεῖα, τό ἕνα μετά τό ἄλλο, καί τά μετατρέπει σέ μπάρ. Τά μπάρ δέν τά ἐνοχλεῖ οὔτε ἡ λιτότητα, οὔτε ἡ κακή ποιότητα, οὔτε ὁ ἀνταγωνισμός τοῦ βίντεο, οὔτε τό ξενύχτι. Εὐήμεροῦν καί πληθύνονται. 'Εξευρωπαϊζόμεστε λοιπόν, ἀποκτοῦμε τά ἴδια χαρακτηριστικά τῆς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς μαζικῆς κουλτούρας. Καί τήν ἴδια πλήξη.

'Αλλά τί θά κάνουμε χωρίς τά θερινά τά σινεμά; Δέν πειράζει, βραδιά εἶναι θά περάσει.

Μαίρη Μαγκάκη

